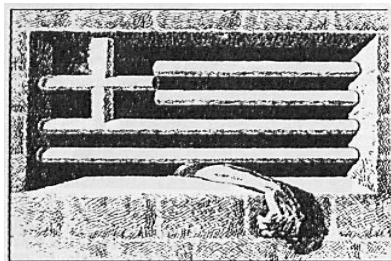

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

*Τα ανθρώπινα δικαιώματα την περίοδο της
δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το
γερμανικό τύπο*

Der Spiegel, 07/12/1969

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Μάιος 2023

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Τα ανθρώπινα δικαιώματα την περίοδο της
δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το
γερμανικό τύπο**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη *Νεότερη
και Σύγχρονη Ιστορία* στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

Μάιος 2023

Copyright © **Κωνσταντάτου Ευαγγελία, 2023**

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει
απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του
Πανεπιστημίου.

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Κωνσταντάτου Ευαγγελία

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: *Τα ανθρώπινα δικαιώματα την περίοδο της
δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το γερμανικό τύπο*

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την
απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και
εγκρίθηκε στις από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτη επιβλέπουσα (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου):

Κατερίνα Παπαζαχαρία, Λέκτορας

.....

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Βασίλειος Καρδάσης, Καθηγητής

.....

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

.....

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η **Κωνσταντάτου Ευαγγελία**, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο ***Τα ανθρώπινα δικαιώματα την περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το γερμανικό τύπο***, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα
Κωνσταντάτου Ευαγγελία

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται το ζήτημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών και την πρόσληψή του στο γερμανικό τύπο της εποχής. Από τις πρώτες ημέρες του ξεσπάσματος του πραξικοπήματος και της επικράτησης του στρατιωτικού καθεστώτος, ο γερμανικός τύπος παρακολουθεί τα γεγονότα ανελλιπώς μέσα από συνεντεύξεις, άρθρα, εκπομπές και ολόκληρο δίκτυο επικοινωνίας με ανταποκριτές.

Το πόνημα εξετάζει μέσα από τα γερμανικά δημοσιεύματα τον τρόπο με τον οποίο επιβλήθηκε το πραξικόπημα την 21η Απριλίου 1967. Στη συνέχεια, μελετώνται τα χαρακτηριστικά του καθεστώτος, τα δύο συντάγματα που ψηφίστηκαν καθώς και τα μέτρα ελέγχου που επέβαλε η χούντα εναντίων των αντιφρονούντων και γενικά εναντίον όσων αποτελούσαν «κίνδυνο» για τη διατήρηση του καθεστώτος στην εξουσία. Κατόπιν, γίνεται λόγος στις ενέργειες των ευρωπαϊκών κρατών αναφορικά με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη χούντα, οι οποίες οδηγούν αρχικά στο πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης της χώρας με την ΕΟΚ και αργότερα στην αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης πριν την καταδίκη της από τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά μέλη. Τέλος, προβάλλεται η συμβολή της ελληνικής εκπομπής της *Deutsche Welle* στον αντιδικτατορικό αγώνα και παρατίθενται χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το γερμανικό τύπο όπου διαφαίνεται η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθ' όλη τη διάρκεια της επταετίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στα νησιά εξορίας, στη λογοκρισία και στα βασανιστήρια.

Λέξεις κλειδιά: χούντα, ανθρώπινα δικαιώματα, γερμανικός τύπος, Συμβούλιο της Ευρώπης, *Deutsche Welle*, πραξικόπημα, δικτατορία των συνταγματαρχών

Abstract

The present research investigates how the German press dealt with human rights issues during the period of the military junta in Greece. In the early days of the military regime, the German press continuously reported on what was happening in Athens to the outside world. Interview reports, articles, broadcasts and a network of communication with reporters informed the public.

The period of the present investigation starts on the day that the military coup occurred (April 21st, 1967) overthrowing the country's elected government. The study reflects the following points: i. how the military coup was imposed, and the characteristics of the regime, ii. the two constitutions that were voted as well as iii. the control measures imposed by the junta against the (political) dissidents and against those who posed a risk for the viability of the regime.

Then the actions of member states of the European Economic Community in the field of violation of human rights by the Greek junta, which initially led to the freezing of the Association Agreement of Greece with the European Economic Community and later to the expulsion of Greece from the Council of Europe and the condemnation of Greece by the other European members.

Finally, the paper clearly demonstrates the contribution of Deutsche Welle's (DW's) Greek service towards the anti-dictatorship struggle and provides quotations from the German press in which the violation of human rights throughout the seven-year period of the Greek junta is revealed, with particular emphasis on the islands used for exile, censorship and tortures.

Keywords: junta; human rights; German press; Council of Europe; Deutsche Welle; coup; regime of the colonels

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλο το προσωπικό του πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου και τους διδάσκοντες του συγκεκριμένου εξ αποστάσεως προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών, μα ειδικά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, Λέκτορα Κατερίνα Παπαζαχαρία, για τις πολύτιμες συμβουλές και την καθοδήγησή της καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και συγγραφής αυτής της μελέτης. Ευχαριστώ επίσης τον ομότιμο καθηγητή του πανεπιστημίου Αθηνών Βαγγέλη Χρυσό για τις παρατηρήσεις, το ενδιαφέρον και την προθυμία του να με βοηθήσει, και τον επίκουρο καθηγητή του πανεπιστημίου Πελοποννήσου Αντώνη Κλάψη για τις προτάσεις του και την παροχή συμπληρωματικού βοηθητικού υλικού στην έρευνα μου.

Ξεχωριστές ευχαριστίες αποδίδονται σε μια από τις τελευταίες πρωταγωνίστριες της περιόδου της δικτατορίας, την κα Δανάη Κουλμάση, η οποία διετέλεσε συντάκτρια και εκφωνήτρια της ελληνικής εκπομπής της Deutsche Welle, για την συγκατάθεσή της να μου παραχωρήσει συνέντευξη στα πλαίσια αυτής της εργασίας. Επιπροσθέτως, ευχαριστώ το γιο της, Τίμωνα Κουλμάση, που με εμπιστεύτηκε και μου παραχώρησε το βραβευμένο του ντοκιμαντέρ *Λόγος και Αντίσταση* να το παρακολουθήσω και να αντλήσω από αυτό πολύτιμες πληροφορίες καθώς περιέχει συνεντεύξεις των συντακτών, σχολιαστών και συνεργατών της ελληνικής εκπομπής της Deutsche Welle.

Ευχαριστώ θερμά τους Χριστόφορο Κωνσταντάτο και Κυριάκο Πέττα για την ενθάρρυνση, την εμπύχωση και την αμέριστη κατανόηση που έδειξαν όλο αυτό το διάστημα.

Τέλος, ευχαριστώ από καρδιάς το Νικόλαο Βογιατζή για τις πολύτιμες συμβουλές, τις ιδέες, τη στήριξη και τη βοήθειά του και φυσικά τους γονείς μου, Βασίλειο Κωνσταντάτο και Θεοδώρα Κωνσταντάτου, που πιστεύουν σ' εμένα και με έμαθαν να κυνηγώ τα όνειρα μου.

Πάτρα, 23/5/2023

Στο Χριστόφορο

“Στα δικτατορικά καθεστώτα, η αρχή μπορεί να φαίνεται εύκολη, αλλά η τραγωδία περιμένει αναπόφευκτα στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει... όπως και στους παμπάλαιους Χορούς του Αισχύλου. Όσο περισσότερο διαρκεί η ανωμαλία, τόσο μεγαλύτερο θα είναι το κακό.”

Γιώργος Σεφέρης
Der Spiegel, 27/4/1969

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

<i>ΕΔΑ</i>	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
<i>ΕΕΔΑ</i>	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
<i>ΕΖΕΣ</i>	Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
<i>ΕΙΡ</i>	Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας
<i>ΕΣΑ</i>	Ελληνική Στρατιωτική Αστυνομία
<i>ΕΣΔΑ</i>	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
<i>ΕΟΚ</i>	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
<i>ΕΤΕ</i>	Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων
<i>ΗΠΑ</i>	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
<i>ΙΔΕΑ</i>	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
<i>ΝΝΑ</i>	Ναυτικό Νοσοκομείο Αθηνών
<i>ΟΔΓ</i>	Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας
<i>ΟΗΕ</i>	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
<i>ΟΤΕ</i>	Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος
<i>ΣΤΕ</i>	Συμβούλιο της Ευρώπης
<i>BBC</i>	British Broadcasting Corporation
<i>CSU</i>	Cristlich-Soziale Union
<i>DW</i>	Deutsche Welle
<i>NATO</i>	North Atlantic Treaty Organisation
<i>SPD</i>	Sozialiademokratische Partei Deutschlands

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1967:

- 21^η Απριλίου, πραξικόπημα
- αναστολή άρθρων του συντάγματος
- ορκωμοσία επαναστατικής κυβέρνησης
- πάγωμα σύνδεσης με ΕΟΚ
- 26 Απριλίου, ψήφισμα 256 ΣΤΕ
- 23 Ιουνίου, ψήφισμα 346 ΣΤΕ
- 20 Σεπτεμβρίου, Σκανδιναβικές χώρες καταγγέλλουν την Ελλάδα
- 26 Σεπτεμβρίου, ψήφισμα 351 ΣΤΕ
- 27 Σεπτεμβρίου, Ολλανδία καταγγέλλει την Ελλάδα
- 13 Δεκεμβρίου, αντιπραξικόπημα βασιλιά Κωνσταντίνου Β΄

1968:

- διαγραφή αγροτικών χρεών
- 29 Σεπτεμβρίου, δημοψήφισμα νέου συντάγματος
- 31 Ιανουαρίου, ψήφισμα 361 ΣΤΕ
- ειδικός εισηγητής του ΣΤΕ για την “ελληνική υπόθεση” ο Max van der Stoep
- ο Ανδρέας Παπανδρέου φεύγει από την Ελλάδα

1969:

- 30 Ιανουαρίου, σύσταση 547 ΣΤΕ
- 1^η Μαρτίου, ξεκινά ελληνική εκπομπή της DW με διευθυντή τον Κώστα Νικολάου
- 12 Δεκεμβρίου, αποχώρηση Ελλάδας από ΣΤΕ

1970:

- ο Μίκης Θεοδωράκης φεύγει από την Ελλάδα
- κυκλοφορία της ποιητικής συλλογής *Δεκαοχτώ Κείμενα*

1971:

- 17 Σεπτεμβρίου δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Die Zeit* το γράμμα του Γεωργίου-Αλέξανδρου Μαγκάκη
- η Αμαλία Φλέμινγκ φεύγει από την Ελλάδα

1972:

- ο Günter Grass παραχωρεί διάλεξη στην Αθήνα
- ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης φεύγει από την Ελλάδα

1973:

- 23 Μαΐου, κίνημα πολεμικού ναυτικού
- 29 Ιουλίου, δημοψήφισμα νέου συντάγματος
- κατάργηση βασιλείας
- ορκωμοσία κυβέρνησης Σπύρου Μαρκεζίνη
- εξέγερση Πολυτεχνείου
- ανατροπή Γεωργίου Παπαδόπουλου από το Δημήτριο Ιωαννίδη
- το *Ημερολόγιο* του Τάσου Μήνη κυκλοφορεί στα γερμανικά

1974:

Ιούλιος

- πραξικόπημα για ανατροπή Μακαρίου Β΄ στην Κύπρο
- τουρκική εισβολή στην Κύπρο
- πτώση χούντας

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	iv
Abstract.....	v
Ευχαριστίες.....	vi
Πίνακας βραχυγραφιών.....	ix
Χρονολόγιο.....	x
Εισαγωγή.....	1

Κεφάλαιο πρώτο: Το πραξικόπημα-η δικτατορία των συνταγματαρχών

1.1 Η αρχή του τέλους.....	6
1.2 Η δημοκρατία θυσιάζεται.....	11
1.3 Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πραξικοπήματος.....	13
1.4 Σύνταγμα του 1968 και του 1973.....	17
1.5 Μέτρα καταστολής-ελέγχου.....	20

Κεφάλαιο δεύτερο: Η Ελλάδα αντιμέτωπη με τους διεθνείς οργανισμούς

2.1 Η Ελλάδα ανήκει στη Δύση.....	25
2.2 Η Ελλάδα αντιμέτωπη με την ΕΟΚ.....	26
2.3 Η Ελλάδα στο Συμβούλιο της Ευρώπης-η «ελληνική υπόθεση».....	28
2.4 Στάση NATO-ΗΠΑ απέναντι στη δικτατορία.....	37
2.5 Η περίπτωση της Γερμανίας.....	39

Κεφάλαιο τρίτο: Ο γερμανικός τύπος

3.1 Η περίπτωση της Deutsche Welle.....	44
3.2 Εφημερίδες-περιοδικά.....	50
Συμπεράσματα.....	66
Βιβλιογραφία.....	68

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε ως διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του εξ αποστάσεως Προγράμματος Μεταπτυχιακών μου Σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης είναι να εξεταστεί η αποτύπωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών μέσα από το γερμανικό τύπο. Ειδικότερα, σκοπός της ανάλυσης των δημοσιευμάτων είναι η ανάδειξη του τρόπου πρόσληψης τόσο του πραξικοπήματος όσο και των γεγονότων που συνέβησαν κατά τη διάρκεια της επταετούς παραμονής της χούντας στην εξουσία μέσα από τα δυτικογερμανικά μέσα, επικεντρώνοντας στην πτυχή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπως έγινε γνωστή μέσα από τα ψηφίσματα, τη στάση των ξένων χωρών, την αντίδραση των Ελλήνων του εξωτερικού και την κινητοποίηση προσωπικοτήτων από διάφορους χώρους στην Ελλάδα.

Είναι δεδομένο πως το θέμα δεν εξαντλείται στα χρονικά πλαίσια που θέτει η εργασία (1967-1974), καθώς οι δίκες των πρωταίτιων του πραξικοπήματος που ακολούθησαν μετά την πτώση της χούντας, η αποκατάσταση, οι συντάξεις, οι τιμές και τα αξιώματα που απονεμήθηκαν στους αδικημένους-βασανισμένους-κακοποιημένους αποτελούν ξεκάθαρα προέκταση του θέματος. Όμως, το παρόν πόνημα επικεντρώνεται αποκλειστικά στα γεγονότα και τις πράξεις κατά τη διάρκεια του απριλιανού καθεστώτος ως έγιναν τότε γνωστές και ως διαθλώνται μέσα από τον τύπο.

Μελετώντας κανείς την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία διαπιστώνει ότι το ζήτημα δεν είναι νέο. Με διάφορες πτυχές της περιόδου έχουν ασχοληθεί και ερευνήσει σε δημοσιεύματα τους άλλοι μελετητές, Έλληνες και ξένοι, παλαιότεροι (μεταξύ άλλων: Christopher M. Woodhouse, Δημήτρης Κώνστας, Μελέτης Μελετόπουλος, Νίκος Πουλαντζάς) καθώς και νεότεροι (Αντώνης Κλάψης, Λεωνίδα Καλλιβρετάκης, Έφη Πενταλιού, Μάνος Ν. Χατζηδάκης) οι οποίοι πραγματεύονται ευρύτερα ή επιμέρους ζητήματα σχετικά με την εξεταζόμενη περίοδο. Μελέτες συναφείς με το θέμα έχουν

δημοσιευτεί σε ειδικές μονογραφίες,¹ σε αυτοβιογραφίες,² σε συλλογικούς τόμους,³ σε άρθρα πρακτικών συνεδρίων,⁴ σε διδακτορικές διατριβές,⁵ σε ειδικά αφιερώματα⁶ και τέλος σε μελέτες σχετικά με το Συμβούλιο της Ευρώπης και την καταδίκη της Ελλάδας αναφορικά με την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁷ Ωστόσο, δεν υπάρχει ειδική αναφορά και μελέτες που να εξετάζουν συγκεκριμένα ή ειδικότερα τα ανθρώπινα δικαιώματα, που διερευνά η δική μου εργασία, μέσα από την οπτική και το πρίσμα του γερμανικού τύπου. Πέραν αυτού του κενού που επιχειρεί να καλύψει η παρούσα μελέτη, η εξοικείωση με τη συγκεκριμένη γλώσσα αποτέλεσε έναν ακόμα λόγο επιλογής του θέματος.

Μεθοδολογικά πρόκειται για μια ποιοτική και βιβλιογραφική έρευνα⁸ και το υλικό που χρησιμοποιήθηκε είναι κατά κύριο λόγο πρωτογενές. Προκειμένου να αποκατασταθεί και να αποκαλυφθεί μια πληρέστερη εικόνα του ζητήματος που επιχείρησα να παρουσιάσω χρησιμοποίησα ως πηγή τον γερμανικό τύπο. Ειδικότερα, έχουν επιλεγεί και μελετηθεί από το γερμανικό τύπο οι εφημερίδες: *Die Welt*, *Frankfurter Rundschau*, *Süddeutsche Zeitung* και *Die Zeit* και το περιοδικό *Der Spiegel* από όπου παραπέμπονται και αρούνται τα πληροφοριακά στοιχεία. Κύριο και βασικό εργαλείο αποτέλεσε το *Der Spiegel*, το οποίο θεωρείται από τα εγκυρότερα πολιτικά περιοδικά και διέθετε τη συγκεκριμένη χρονική

¹ Βλ. ενδεικτικά Αντώνης Κλάνης, *1974 Μεταπολίτευση*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2020. Επίσης, Δημήτρης Καιρίδης, *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο ξένος τύπος*, Πατάκης, Αθήνα 2014. Επίσης, Christopher. M. Woodhouse, *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, χ.χ.

² Βλ. ενδεικτικά Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Η ζωή μου ...η αλήθεια για τις κρίσιμες στιγμές της Ιστορίας του Έθνους από το 1915-1980*, Γιαλλελής, Αθήνα 1985. Επίσης, Σπύρος Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις 1972-1974*, τ. Ζ', Μαρκεζίνης ΑΕ, Αθήνα 1979

³ Βλ. ενδεικτικά Laurie Van Hook (επιμ.), *Foreign Relations of the United States, 1969-1976 Bureau of Public Affairs*, Washington 2007. Επίσης, Antonis Klapsis-Constantine Arvanitopoulos-Evanthis Hatzivasileiou (επιμ.), *The Greek junta and the international system: A case study of Southern European dictatorships, 1967-1974*, Routledge, Λονδίνο 2020. Επίσης, Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάνης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019

⁴ Βλ. ενδεικτικά *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας* στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016

⁵ Χάρης Ραϊτσίνης, *Παράνομος Τύπος, λογοκρισία και προπαγάνδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών*, (διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2016

⁶ Βλ. ενδεικτικά *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας* στο Kristina Winther-Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), Πατάκης, Αθήνα 2019. Επίσης, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τ. 7, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής/Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995-1996

⁷ Βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Κώνστας, *Η "Ελληνική Υπόθεση" στο Σ.Ε. 1967-1969*, Παπαζήσης, Αθήνα 1976

⁸ Βλ. αναλυτικότερα *Τύποι επιστημονικών εργασιών*, Ινστιτούτο Πολιτισμού, Δημοκρατίας και Εκπαίδευσης, Πάτρα 2020

περίοδο ανταποκριτή στην Ελλάδα, ενώ οι εφημερίδες λειτούργησαν συμπληρωματικά. Τα σχετικά αποσπάσματα αποδίδονται στην ελληνική και όπου κρίνεται σκόπιμο σημειώνονται μέσα στο κείμενο όροι και στη γερμανική ή αγγλική γλώσσα. Οι γερμανικές εφημερίδες/ περιοδικά που μελετήθηκαν ανήκουν σε διαφορετικές ιδεολογικές αποκλίσεις. Συγκεκριμένα το περιοδικό *Der Spiegel* και η εφημερίδα *Die Zeit* εκδίδονται εβδομαδιαία και ιδρύθηκαν το 1946 στο Ανόβερο και στο Αμβούργο αντίστοιχα. Το *Der Spiegel* έχει αριστερή-φιλελεύθερη κατεύθυνση, ενώ η *Die Zeit* κεντρώα-φιλελεύθερη. Η εφημερίδα *Die Welt* είναι καθημερινή, ιδρύθηκε το 1945 στο Αμβούργο της Γερμανίας και χαρακτηρίζεται ως συντηρητική. Οι *Frankfurter Rundschau* και *Süddeutsche Zeitung* είναι καθημερινές, ιδρύθηκαν το 1945 η πρώτη στη Φρανκφούρτη και είναι αριστερή-φιλελεύθερη και η δεύτερη στο Μόναχο και είναι φιλελεύθερη.

Ωστόσο, εκτός από δημοσιεύματα του γερμανικού τύπου, έχω παρεμβάλει συμπληρωματικά στοιχεία που αποτυπώνουν το υπό εξέταση ζήτημα και από τα ελληνικά συντάγματα των ετών 1952, 1968 και 1973, από το καταστατικό ίδρυσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, από τη σύμβαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, από το λόγο του Υπουργού Εξωτερικών, Παναγιώτη Πιπινέλη (θητεία 1967-1970), ενώπιον του Συμβουλίου της Ευρώπης το Δεκέμβριο του 1969, καθώς και αποφάσεις, ψηφίσματα και συστάσεις του ΣΤΕ. Ακόμα, παρατίθεται χρήσιμο πρωτογενές πληροφοριακό υλικό από τη συνέντευξη που είχε την καλοσύνη να μου παραχωρήσει πρόθυμα η κα Δανάη Κουλμάση, η οποία κατά τη διάρκεια της χούντας, διανύοντας την τρίτη δεκαετία της ζωής της, διετέλεσε συντάκτρια και εκφωνήτρια της ελληνικής εκπομπής της Deutsche Welle.⁹ Επίσης, έχει χρησιμοποιηθεί υλικό από το βραβευμένο ντοκιμαντέρ του Τίμωνα Κουλμάση, *Λόγος και Αντίσταση*,¹⁰ το οποίο κυκλοφόρησε το 2010 και συγκεντρώνει μαρτυρίες και των υπολοίπων συντακτών και συνεργατών της ελληνικής εκπομπής της DW και εξετάζει διεξοδικά τη συμβολή και την έντονη δράση της εν λόγω εκπομπής. Συγκεκριμένα, στο ντοκιμαντέρ μιλούν οι Κώστας Νικολάου, Βάσος Μαθιόπουλος, Δανάη Κουλμάση, Αλέξανδρος Σχινάς, Μάριος Νικολινάκος, Νίκος Τζαβάρας, Νίκος Μαυρομάτης, Γιώργος Κλαδάκης, Κάρολος Παπούλιας, Βασίλης

⁹ Η συνέντευξη δόθηκε στις 26 Μαρτίου 2023 και βρίσκεται στο προσωπικό αρχείο της γράφουσας

¹⁰ Ευχαριστώ την κα Κουλμάση για την παραχώρηση του ντοκιμαντέρ από το προσωπικό της αρχείο

Μαυρίδης, καθώς επίσης και ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, η Ντόρα Μπακογιάννη και ο Θανάσης Βαλτινός.¹¹ Επίσης, έχει μελετηθεί το βιβλίο του Κώστα Νικολάου *Ωρα Ελλάδος 21.40 22.40*, από το οποίο αντλούνται πληροφορίες για τη λειτουργία και τη δράση της DW.

Από τη δευτερογενή βιβλιογραφία οι περισσότερες πληροφορίες πηγάζουν από τα σχετικά πρόσφατα δημοσιεύματα που περιέχονται στα πρακτικά του συνεδρίου *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*,¹² και από τους τους συλλογικούς τόμους: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*¹³ και *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*.¹⁴

Τα κεφάλαια στην παρούσα μελέτη χωρίζονται σε θεματικές ενότητες, που αποτελούν ταυτόχρονα και τα τρία κεφάλαια, στα οποία επιχειρείται να απαντηθούν τα αντίστοιχα ερευνητικά ερωτήματα που επικεντρώνεται η έρευνα. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται να αποδοθεί πώς εδραιώθηκε η χούντα και εξετάζονται παράλληλα τα χαρακτηριστικά της επταετίας για το σκοπό αυτό. Η καλύτερη τεκμηρίωση και ανάλυση του ζητήματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί ζήτημα του δεύτερου κεφαλαίου, το οποίο εστιάζει στις αντιδράσεις των ευρωπαϊκών κρατών και των διεθνών οργανισμών, με βασικό ερώτημα πώς αντέδρασαν οι ευρωπαϊκές χώρες απέναντι στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Στη συνέχεια στο τρίτο κεφάλαιο, προκειμένου να αποδοθεί το περιεχόμενο, έχει καταγραφεί ο γερμανικός τύπος και έχει χρησιμοποιηθεί υλικό από τη συνέντευξη και το ντοκιμαντέρ *Λόγος και Αντίσταση*. Και στα τρία κεφάλαια χρησιμοποιούνται μαρτυρίες που διατυπώνουν τις θέσεις και την οπτική του γερμανικού τύπου.

Βασική δυσκολία της παρούσας έρευνας, εντοπίζεται στο γεγονός ότι η μελέτη του αρχειακού υλικού των εντύπων δεν έγινε *in situ*. Τα έντυπα που περιλαμβάνονται στο

¹¹ Βλ. περισσότερα πιο κάτω στο οικείο κεφάλαιο

¹² Βλ. σχετικά *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016

¹³ Βλ. σχετικά *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), Πατάκης, Αθήνα 2019

¹⁴ Βλ. σχετικά *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα κατά τη διάρκεια της χούντας*, στο Kristina Winther-Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), Πατάκης 2019

παρόν πόνημα αποτελούν προϊόν ψηφιοποίησης. Ωστόσο, ο ερευνητής και ο αναγνώστης του συγκεκριμένου υλικού πρέπει να προσέξει την εξής ιδιαιτερότητα: λόγω της μορφής της ψηφιοποίησης δεν δίδεται η δυνατότητα να κρίνει ποια ήταν η βαρύτητα και η θέση που είχε ένα άρθρο μέσα στο έντυπο καθώς παρατίθενται απλώς λίστες με τίτλους άρθρων. Ο μελετητής δηλαδή δεν έχει τη δυνατότητα να «ξεφυλλίσει» το έντυπο και έτσι δεν είναι εφικτή η διάκριση του κατά πόσο το θέμα της Ελλάδας απασχολεί τον εκδότη του εντύπου και αν το άρθρο ήταν πρωτοσέλιδο ή ολοσέλιδο.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να γίνουν δύο επισημάνσεις: Πρώτον οι όροι που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή τόσο του καθεστώτος όσο και των πρωταγωνιστών αυτού έχουν το ίδιο περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, οι όροι: *χούντα*, *στρατιωτικό καθεστώς*, *αθηναϊκό καθεστώς*, *στρατιωτική δικτατορία*, *απριλιανό καθεστώς*, *απριλιανό πραξικόπημα*, *καθεστώς συνταγματαρχών*, *πραξικοπηματίες*, *πραξικόπημα* δε διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο τους, χρησιμοποιούνται απλώς και μόνο προς αποφυγή επαναλήψεων. Δεύτερον, οι όροι *Γερμανία* και *γερμανικός τύπος* αφορούν τη Δυτική Γερμανία και το δυτικογερμανικό τύπο αντίστοιχα.

Θα παρουσίαζε εξαιρετικό ενδιαφέρον να μελετηθεί διεξοδικότερα σε άλλη έρευνα μεταγενέστερα η επαφή-προσπάθεια της χούντας να αντιστρέψει το εις βάρος της αρνητικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί στη Γερμανία μέσω χρηματισμού Γερμανών δημοσιογράφων με σκοπό τη σύνταξη ευνοϊκών προς αυτήν άρθρων,¹⁵ καθώς και μέσω πληρωμένων ταξιδιών στην Ελλάδα Γερμανών πολιτικών και της γενικής διεύθυνσης της DW, καθώς επίσης και του «μνημονίου», όπως το αποκαλεί ο Κώστας Νικολάου, δηλαδή των παραχωρήσεων της DW προς τη χούντα.¹⁶ Ωστόσο, επειδή τα συγκεκριμένα δεν αποτελούν το καθαυτό αντικείμενο της προκείμενης εργασίας, τα ερωτήματα αυτά παραμένουν ανοιχτά προς διερεύνηση.

Κεφάλαιο πρώτο: Το πραξικόπημα-η δικτατορία των συνταγματαρχών

¹⁵ Κατάλογο ονομάτων των δημοσιογράφων και των εφημερίδων βρίσκει κανείς στο *Der Spiegel*, βλ. τεύχος ημερομηνία 19/9/1976

¹⁶ Βλ. σχετικά Κώστας Νικολάου, *Ωρα Ελλάδος 21.40 22.40*, Κοχλίας, Αθήνα χ.χ., σ. 42. Ο Νικολάου στο βιβλίο του φωτογραφίζει, με βάσει ένα απόρρητο έγγραφο που διέθετε, το γενικό διευθυντή της DW Walter Steigner.

Όταν ο Ψυχρός Πόλεμος μετρούσε ήδη πάνω από 20 χρόνια διάρκειας, σε μια οικονομική, στρατιωτική και γεωπολιτική αντιπαράθεση μεταξύ ανατολικού μπλοκ με κύρια δύναμη τη Σοβιετική Ένωση και δυτικού με τις ΗΠΑ, ξέσπασε στην Ελλάδα την Άνοιξη του 1967 το στρατιωτικό πραξικόπημα.¹⁷ Η δικτατορία που επιβλήθηκε διήρκησε 7 χρόνια 3 μήνες και 3 ημέρες και τελείωσε το 1974 έχοντας αφήσει ακρωτηριασμένη εδαφικά την Κύπρο καθώς είχε προηγηθεί το καλοκαίρι η τουρκική εισβολή στο νησί.¹⁸

Αδιαμφισβήτητα το απριλιανό καθεστώς αποτέλεσε σημείο τομής στη σύγχρονη ελληνική ιστορία και ταυτόχρονα σημείο αναφοράς για τους Έλληνες, με αποτέλεσμα να καθορίζει στη συνείδηση και στη συζήτηση ένα όριο, τί συνέβη πριν τη χούντα και τί μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας.

1.1. Η αρχή του τέλους

Τα ξημερώματα τις 21^{ης} Απριλίου 1967 η Ελλάδα βυθίστηκε σ' έναν βαθύ ύπνο, έναν εφιάλτη από τον οποίο έμελλε να ξυπνήσει μετά από επτά χρόνια. Στις 02.00 π.μ. άρματα μάχης κατηφορίζουν στο κέντρο της Αθήνας. Το καλοσχεδιασμένο και οργανωμένο πραξικόπημα μιας μικρής ομάδας του στρατού ξηράς μόλις ξεκινούσε. Λίγες ημέρες μετά η εφημερίδα *Die Welt* περιγράφει το χρονικό του πραξικοπήματος:

«02.00 π.μ. ο στρατός καταλαμβάνει την εξουσία στην Αθήνα. Τα τανκς μπαίνουν στο κέντρο της πόλης, γύρω από το παλάτι και τη Βουλή και καταλαμβάνουν όλα τα κύρια σημεία της πόλης. Όλες οι είσοδοι της πόλης είναι κλειστές. Ο στρατός καταλαμβάνει όλα τα τηλεφωνικά κέντρα, τους

¹⁷ Βλ. σχετικά John W. Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991. Πολιτική Ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2001. Επίσης, John Lamberton Harper, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Gutenberg, Αθήνα 2021. Επίσης, Mike Sewell, *The Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge 2002

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το κυπριακό ζήτημα (1967-1974)*, Πατάκης, Αθήνα 2002. Επίσης, Jan Koura, *Διχοτομημένη Νήσος. Ψυχρός Πόλεμος και Κυπριακό την περίοδο 1960-1974*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2021

πομπούς των υπουργείων και το κτήριο Τύπου, στο οποίο κατάσχονται τα φρεσκοτυπωμένα αντίτυπα των εφημερίδων.»¹⁹

Ο μεγάλος αριθμός τεθωρακισμένων που βρίσκονταν σταθμευμένα στην Αθήνα σε συνδυασμό με τις δυνάμεις της ΕΣΑ και Ευέλπιδες κινούνται άμεσα για την κατάληψη όλων των καίριων σημείων της πόλης (Πεντάγωνο, Υπουργεία, ΕΙΡ, ΟΤΕ, αεροδρόμια και λιμάνια).²⁰

Το άρθρο της εφημερίδας *Die Welt* συνεχίζει:

«02.30 π.μ. το τηλεφωνικό δίκτυο της πόλης και όλες οι τηλεφωνικές συνδέσεις προς επαρχία και εξωτερικό έχουν διακοπεί. Ο στρατός προχωρά σε συλλήψεις που διαρκούν όλο το πρωί. Πολυάριθμες πολιτικές προσωπικότητες της δεξιάς, της αριστεράς και του κέντρου συλλαμβάνονται.»²¹

Πράγματι μέσα σε μερικές ώρες συλλαμβάνεται ο πρωθυπουργός Παναγιώτης Κανελλόπουλος, υπουργοί όπως ο Παναγιώτης Παπαληγούρας, πολιτικοί μεταξύ αυτών ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο Γεώργιος και ο Ανδρέας Παπανδρέου, ο Γεώργιος Μαύρος, ο ηγέτης της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού, συνολικά σχεδόν οκτώ χιλιάδες άτομα.²²

Στις 06.30 π.μ. ο ραδιοφωνικός σταθμός των ενόπλων δυνάμεων μεταδίδει την είδηση του πραξικοπήματος και της ανάληψης της εξουσίας από τον στρατό: «[...]/από του μεσονυκτίου ο στρατός ανέλαβε την διακυβέρνησιν της χώρας». Το πρωί, λοιπόν, της 21^{ης} Απριλίου η δημοκρατία στην Ελλάδα κοιμήθηκε και επίσημα. Η χώρα κηρύχθηκε σε κατάσταση πολιορκίας. Οι πραξικοπηματίες διαλύουν το κοινοβούλιο και στο βασιλικό διάταγμα ανακοινώνεται η αναστολή έντεκα άρθρων του ισχύοντος Συντάγματος για

¹⁹ *Die Welt*, 24/4/1967. Βλ. ενδεικτικά Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', «Η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 266- 291. Επίσης, Christopher M. Woodhouse, *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα χ.χ.

²⁰ Διαμαντόπουλος, ό.π., εδώ σ. 269

²¹ *Die Welt*, 24/4/1967

²² Αριστόβουλος Μάνεσης, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας», στο Γιάννα Αθανασάτου-Άλκης Ρήγος-Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 37-52, εδώ σ. 38. Επίσης, Woodhouse, ό.π., σ. 43

αβέβαιο χρονικό διάστημα που αφορούσαν την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και των δημοκρατικών ελευθεριών των πολιτών:

«Κωνσταντίνος Βασιλεύς των Ελλήνων.

Έχοντες υπ' όψιν το άρθρον 91 του Συντάγματος και κατόπιν εισηγήσεως της Κυβερνήσεως, αναστέλλομεν τας διατάξεις των άρθρων 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 18, 20, 95 και 97 του εν ισχύ Συντάγματος καθ' όλον το Κράτος λόγω εκδήλου απειλής κατά της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας της χώρας εξ εσωτερικών κινδύνων.²³ Ο ημέτερος επί των Εσωτερικών Υπουργός δημοσιεύει και εκτελέσει το διάταγμα τούτο.

Εν Αθήναις τη 21^η Απριλίου 1967

Κωνσταντίνος Βασιλεύς των Ελλήνων

Το υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος, τα μέλη...»²⁴

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως γίνεται επίκληση του άρθρου 91 του συντάγματος, στο οποίο όμως δίνεται η δυνατότητα στον βασιλιά βάσει διατάγματος σε περίπτωση εξωτερικού κινδύνου, επιστρατεύσεως, σοβαρής διαταραχής ή απειλής της δημόσιας τάξης να αναστείλει την ισχύ δέκα άρθρων. Συγκεκριμένα των 5, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 20, 95 και 97. Το άρθρο 18 δηλαδή που αναφέρεται στο βασιλικό διάταγμα της 21^{ης} Απριλίου δεν περιλαμβάνεται μεταξύ αυτών. Και καθώς αυτό ορίζει ότι: *«Αι βάσανοι και η γενική*

²³ ΦΕΚ Α 1/1952: Άρθρο 5: «Εξαιρουμένου του επ' αυτοφώρῳ εγκλήματος, ουδείς συλλαμβάνεται ουδέ φυλακίζεται άνευ ητιολογημένου δικαστικού εντάλματος», Άρθρο 6: «Επί των πολιτικών εγκλημάτων δύναται πάντοτε το συμβούλιον των πλημμελειοδικών τη αιτήσῃ του προφυλακισθέντος, να επιτρέψη την απόλυσιν τούτου επί εγγυήσῃ οριζομένη δια δικαστικού βουλεύματος, καθ' ου επιτρέπεται ανακοπή. Ουδέποτε επί των εγκλημάτων τούτων η προφυλάκισις δύναται να παραταθῇ πέραν των τριών μηνών», Άρθρο 8: «Ουδείς αφαιρείται άκων του παρά του νόμου ωρισμένου εις αυτόν δικαστού», Άρθρο 10: δικαίωμα συνέρχεσθαι, Άρθρο 11: δικαίωμα συνεταιρίζεσθαι, Άρθρο 12: απαραβίαστο οικογενειακού ασύλου, Άρθρο 14: ελευθερία έκφρασης και λόγου «[...]Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία, ως και παν άλλο προληπτικόν μέτρον, απαγορεύεται.». Άρθρο 18: «Αι βάσανοι και η γενική δήμευσις απαγορεύονται. Ο πολιτικός θάνατος καταργείται. Η θανατική ποινή επί πολιτικών εγκλημάτων, εκτός των συνθέτων, καταργείται», Άρθρο 20: απόρρητο επιστολών, Άρθρο 95: «υπό των ορκωτών δικαστηρίων δικάζονται τα κακουργήματα, τα πολιτικά εγκλήματα, ως και τα του τύπου [...]», Άρθρο 97: «ιδιώται δεν δύναται να υπαχθώσιν εις την αρμοδιότητα των στρατοδικείων, ναυτοδικείων και αεροδικείων»

²⁴ Ηχητικό ντοκουμέντο: βασιλικό διάταγμα: <https://www.youtube.com/watch?v=2IQDIFFLvkw>, (τελευταία πρόσβαση 26/2/2023)

δήμευσις απαγορεύονται. Ο πολιτικός θάνατος καταργείται. Η θανατική ποινή επί πολιτικών εγκλημάτων, εκτός των συνθέτων, καταργείται», αρχίζει να γίνεται αισθητή η πορεία που θα ακολουθηθεί από το νέο καθεστώς καθώς και ποιες θα είναι οι προθέσεις των κυβερνώντων. Πρέπει να επισημανθεί πως αναφορά στην αναστολή ισχύος του συγκεκριμένου άρθρου δεν βρίσκει κανείς ούτε στην επιστολή που στέλνει η χούντα στις 3/5/1967 στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, Peter Smithers, στο οποίο αναλύεται το βασιλικό διάταγμα αρ. 280 της 21^{ης} Απριλίου 1967,²⁵ ούτε και σε κάποιο άλλο δημοσίευμα από όσα μελετήθηκαν με εξαίρεση την εφημερίδα *Die Welt* η οποία σε άρθρο της για τον τρόπο διεξαγωγής του πραξικοπήματος μιλά «για άρση έντεκα άρθρων του Συντάγματος», τα οποία όμως δεν κατονομάζει.²⁶

Την 21^η Απριλίου, εχθρό δεν αποτελεί μια εξωτερική εισβολή ή επίθεση, αλλά αντίθετα μια εσωτερική. Ο κίνδυνος είναι η Αριστερά, το Κέντρο ή η Κεντροαριστερά και η απειλή εξαιτίας της οποίας χρειάστηκε να παρθούν αυτά τα μέτρα είναι ο εγχώριος κομμουνισμός, ο οποίος ενισχύεται και ενισχύει την Ένωση Κέντρου.²⁷ Οι πραξικοπηματίες έθεσαν καταχρηστικά²⁸ σε εφαρμογή το σχέδιο «Ιέραξ II», το οποίο αποτελούσε ουσιαστικά διευρυμένη παραλλαγή του νατοϊκού «Προμηθεύς». Βάσει αυτού του σχεδίου σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, δηλαδή πολέμου με κομμουνιστικές χώρες, ο στρατός θα προχωρούσε σε συλλήψεις στελεχών της αριστεράς και εν γένει αριστερών πολιτών και θα καταλάμβανε σημεία στρατηγικής σημασίας. Το τελικώς εκτελεσθέν σχέδιο διέφερε από το αρχικό γιατί οι συλλήψεις δεν περιορίστηκαν στα άτομα της αριστεράς, αλλά αντιθέτως αφορούσαν όλο το πολιτικό φάσμα και προφανώς έγιναν και για ξεκαθάρισμα προσωπικών λογαριασμών. Παρότι το ενδεχόμενο ενός πραξικοπήματος συζητείτο έντονα στους πολιτικούς κύκλους της εποχής κανείς δεν περίμενε τελικά να

²⁵ Επιστολή χούντας στο Γενικό Γραμματέα του ΣΤΕ:
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-3049%22%7D>
(τελευταία πρόσβαση 29/03/2023)

²⁶ *Die Welt*, 24/4/1967

²⁷ Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου και η ιδεολογική προετοιμασία για την αποδοχή της», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ.25-50, εδώ σ.40

²⁸ Καθώς ποτέ δεν κατάφεραν να προσκομίσουν αποδείξεις περί κομμουνιστικού κινδύνου. Ο Παττακός μάλιστα σε συνέντευξη του στο περιοδικό *Der Spiegel* στις 14/5/1967 ισχυριζόταν πως για να μεταφερθούν οι αποδείξεις που βρέθηκαν (περί κομμουνιστικής απειλής) χρειάστηκαν 70 φορτηγά τριών τόνων. Και έκανε λόγο για έγγραφα, προπαγανδιστικά φυλλάδια, πυρομαχικά και όπλα).

συμβεί, χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα της εφημερίδας *Süddeutsche Zeitung*, η οποία αναφέρει τα λόγια του Ανδρέα Παπανδρέου από μια εκ των τελευταίων του ομιλιών, την ημερομηνία της οποίας όμως δεν επισημαίνει:

«[...] η εγκαθίδρυση δικτατορίας στην Ελλάδα δεν είναι πλέον δυνατή. Οι υπάρχουσες συνθήκες δεν επιτρέπουν μια τέτοια προσπάθεια. Η Ελλάδα σήμερα είναι ένα δημοκρατικό ηφαίστειο. Δεν ζούμε πια στο 1936. Μόνο ένας τρελός δεν μπορεί να το δει αυτό. Επιπλέον, η πολιτική ατμόσφαιρα στην Ευρώπη σήμερα είναι τέτοια που δεν μπορεί παρά να αποθαρρύνει μελλοντικούς Καίσαρες. Η σημερινή Ευρώπη δε θα επιτρέψει μια νέα Ισπανία» και συνεχίζει επισημαίνοντας «οι προτάσεις αυτές προέρχονται από μια εκ των τελευταίων ομιλιών του 48χρονου Ανδρέα Παπανδρέου. [...] Οι προτάσεις δείχνουν πόσο λάθος έκανε ο πολιτικός.»²⁹

Οι συνταγματάρχες, όμως, με το αριστοτεχνικά καταστρωμένο σχέδιο τους κατάφεραν να πιάσουν στον ύπνο τους ανωτέρους τους, το βασιλιά, τους πολιτικούς αρχηγούς και γενικά τους Έλληνες πολίτες αναλαμβάνοντας την εξουσία της χώρας σχεδόν αβίαστα και αναίμακτα. Οι περισσότεροι απ' όσους μπορούσαν ίσως να προλάβουν ή να οργανώσουν αντίσταση (έστω κάποιου είδους αντίσταση) είχαν συλληφθεί και παρά τις προειδοποιήσεις και τους φόβους ξεσπάσματος ενός πραξικοπήματος πιάστηκαν κυριολεκτικά στον ύπνο.³⁰ Ακόμα μεγαλύτερη εντύπωση προκάλεσε το γεγονός πως στράφηκαν κατά μιας δεξιάς κυβέρνησης, αυτής του Παναγιώτη Κανελλόπουλου.³¹ Ο

²⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 23/9/1967

³⁰ Δημήτρης Καιρίδης, «Το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου μέσα από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματάρχων, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ.17-44, εδώ σ. 33

³¹ Σύνθεση Κυβέρνησης: Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών: Παναγιώτης Κανελλόπουλος, Υφυπουργός Εξωτερικών: Αχιλλέας Γεροκωστόπουλος, Υπουργός Συντονισμού: Παναγιώτης Πιπινέλης και Υφυπουργός: Ιωάννης Μπούτος, Υπουργός Εθνικής Αμύνης: Παναγιώτης Παπαληγούρας, Υπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως και Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: Γρηγόριος Κασσιμάτης, Υφυπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως: Κωνσταντίνος Ράλλης, Υπουργός Δικαιοσύνης: Κωνσταντίνος Τσάτσος, Υπουργός Δημοσίας Τάξεως και Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας: Γεώργιος Ράλλης, Υπουργός Οικονομικών: Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου, Υπουργός Εμπορίου: Ιπποκράτης Ιορδανόγλου και Υφυπουργός: Αριστομένης Περρωτής, Υπουργός Δημοσίων Έργων: Κωνσταντίνος Ροδόπουλος, Υπουργός Συγκοινωνιών: Αθανάσιος Φροντιστής και Υφυπουργός: Παναγιώτης Κλης, Υπουργός Γεωργίας: Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, Υπουργός Υγεινής: Σπύρος Θεοτόκης, Υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας: Εμμανουήλ Κεφαλογιάννης, Υπουργός Εργασίας: Γεώργιος Σταμάτης και Υπουργός Βορείου Ελλάδος: Δημήτριος Βουρδουμπάς.

27χρονος βασιλιάς Κωνσταντίνος Β΄ αποδεχόμενος τα τετελεσμένα όρκισε το απόγευμα της ίδιας ημέρας την επαναστατική κυβέρνηση υπό τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Κόλλια και οι πρωτεργάτες του πραξικοπήματος ανέλαβαν εξ αρχής υπουργικά αξιώματα. Ο ταξίαρχος Στυλιανός Παττακός (1912-2016) έγινε Υπουργός Εσωτερικών, ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος (1919-1999) Υπουργός Προεδρίας, ο υποστράτηγος Νικόλαος Μακαρέζος (1919-2009) Υπουργός Συντονισμού και ο στρατηγός Γρηγόριος Σπαντιδάκης (1909-1996) αντιπρόεδρος της κυβέρνησης.³²

1.2. Η δημοκρατία θυσιάζεται

Σύμφωνα με τον Κωστή, για άλλη μια φορά η δημοκρατία-με τις όποιες ελλείψεις και αδυναμίες της-πέφτει θύμα και παρά το μεγάλο συνταγματικό της παρελθόν θυσιάζεται χάρη του κομμουνιστικού κινδύνου.³³ Προφανώς η δημοκρατία δεν είχε ολοκληρωθεί, ήταν ακόμα «ανώριμη» καθώς ναι μεν παρείχε τη δυνατότητα του πολιτικού ανταγωνισμού, αλλά ταυτόχρονα τον απαγόρευε κιόλας, επιτρέποντας στο βασιλιά και στο στρατό να παρεμβαίνουν και να διαφοροποιούν την νόμιμη κυβέρνηση.³⁴ Αυτές οι επεμβάσεις και οι αντιπαραθέσεις του παλατιού με τους πολιτικούς δημιούργησαν, όπως ήταν αναμενόμενο, ρωγμές στα θεμέλια της δημοκρατίας και οδήγησαν σε κρίσεις και εντάσεις. Αρχικά η επιδείνωση των σχέσεων του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή με το βασιλιά Παύλο που είχε ως αποτέλεσμα τον εξαναγκασμό του πρώτου σε παραίτηση τον Ιούνιο του 1963 και ακολούθως τον Ιούλιο του 1965 ο Γεώργιος Παπανδρέου αναγκάζεται να υποβάλει την παραίτησή του όταν ο νεαρός βασιλιάς Κωνσταντίνος Β΄ του αρνήθηκε το δικαίωμα να αναλάβει το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την πολιτική κρίση που ακολούθησε άνοιξε την πόρτα για την επιβολή δικτατορίας.³⁵

³² Διαμαντόπουλος, ό.π., σ. 270

³³ Κώστας Κωστής, « Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας» *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα 2021, σ. 766-776

³⁴ Καιρίδης, ό.π., σ. 28

³⁵ Κωστής, ό.π., σ. 753-773. Επίσης, Όθων Τσουνάκος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ΄, «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη δικτατορία 1963-1967», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σελ. 208-223

Μέχρι το πραξικόπημα των συνταγματαρχών το 1967, έχουν εκδηλωθεί δέκα στρατιωτικά κινήματα στον ελληνικό χώρο: 1) 1909, το κίνημα στο Γουδί, 2) 1916, κίνημα Εθνικής Αμύνης, 3) 1922, η «Επανάσταση» Στρατού και Στόλου, 4) 1923, το κίνημα ή «αντεπανάσταση» Λεοναρδόπουλου και Γαργαλίδη, 5) 1925, πραξικόπημα Πάγκαλου, 6) 1926, κίνημα Κονδύλη, 7) 1933, κίνημα Πλαστήρα, 8) 1935, κίνημα Βενιζέλου και Πλαστήρα, 9) 1935, κίνημα Κονδύλη, 10) 1951, το κίνημα του ΙΔΕΑ.³⁶ Αυτό λοιπόν δείχνει πως ο στρατός δεν υπήρξε αμέτοχος στα πολιτικά δρώμενα. Κατά μια έννοια γαλουχήθηκε και εθίστηκε στην πολιτική παρέμβαση και συνωμοσία με αποτέλεσμα να χαρίσει στην Ελλάδα πολλές μαύρες σελίδες στην ιστορία της.

Βασικός σκοπός του υπό εξέταση πραξικοπήματος ήταν η ματαίωση της διεξαγωγής των βουλευτικών εκλογών που είχαν προκηρυχθεί για τις 28 Μαΐου του ιδίου έτους. Κοινή επιθυμία ήταν η αποτροπή-αποφυγή νίκης της Ένωσης Κέντρου, δηλαδή των Παπανδρέου-Γεωργίου και Ανδρέα- στις επικείμενες εκλογές. Ο φόβος και η κοινή πεποίθηση πως η αριστερά θα έβγαινε κερδισμένη από αυτές τις εκλογές σε συνδυασμό τόσο με το γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής όσο και με την πίστη ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε απειλή για την εθνική ενότητα, ώθησε τελικά τους στρατιωτικούς, την τριανδρία Παττακού, Παπαδόπουλου και Μακαρέζου, να αναλάβουν δράση και να προλάβουν το άλλο σχεδιαζόμενο πραξικόπημα των ανωτέρων τους (γνωστοί και ως «μεγάλη χούντα») σε συνεργασία με τον βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄. Οι συνταγματάρχες ενήμεροι για τις κινήσεις και τις προθέσεις της «μεγάλης χούντας» αποφάσισαν να δράσουν άμεσα και προσδιόρισαν ως ημέρα διεξαγωγής του πραξικοπήματος το βράδυ της 20^{ης} προς 21^η Απριλίου.³⁷ Επιθυμία των συνταγματαρχών ήταν η απομάκρυνση των πολιτικών από τη διακυβέρνηση της χώρας, τους οποίους θεωρούσαν ανίκανους. Θα αναλάμβαναν οι ίδιοι την εξουσία, θα προχωρούσαν στις

³⁶ Βλ. αναλυτικότερα Θάνος Βερέμης, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2018. Επίσης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Απαρχές και χαρακτήρας της δικτατορίας των συνταγματαρχών: μια επανεκτίμηση», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 18. Η βασική διαφορά των όρων «κίνημα» και «πραξικόπημα» έγκειται στο γεγονός πως με το πραξικόπημα στοχεύει κανείς στην ανάληψη της εξουσίας, στην ανατροπή δηλαδή της πολιτικής κατάστασης που επικρατεί στη χώρα.

³⁷ Διαμαντόπουλος, ό.π., σ. 268. Πρβλ. Woodhouse, ό.π., σ. 33-38 όπου υποστηρίζει πως υπήρχαν φήμες για τρεις συνωμοσίες: των στρατηγών (της μεγάλης χούντας), των λοχαγών και τέλος των συνταγματαρχών. Ισχυρίζεται όμως πως μόνο η τρίτη, αυτή των συνταγματαρχών υφίστατο στην πραγματικότητα.

μεταρρυθμίσεις που οι πολιτικοί δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν και κατόπιν η χώρα θα επανερχόταν στη δημοκρατία- αντιμετώπιζαν δηλαδή το καθεστώς τους ως μεταβατικό. Όπως παρατηρεί ο Καιρίδης «όσο πιο χαμηλόβαθμοι είναι οι αξιωματικοί που πραγματοποιούν ένα πραξικόπημα, τόσο πιο αδύναμο είναι το καθεστώς εναντίον του οποίου αυτό στρέφεται [...] και όσο πιο πολύ βασίζεται (το πραξικόπημα) σε κατώτερους αξιωματικούς, συνήθως τόσο πιο ακραίους στόχους έχει. [...] Αντίθετα τα πραξικοπήματα στρατηγών έχουν πιο ήπιους στόχους, περιορίζονται στην ανατροπή της κυβέρνησης και έχουν περιορισμένες φιλοδοξίες όσον αφορά μια ευρύτερη οικονομική και κοινωνική αλλαγή».³⁸ Απ' ότι φαίνεται, λοιπόν, στην υπό εξέταση περίπτωση το πραξικόπημα υλοποιήθηκε από χαμηλόβαθμους αξιωματικούς, οι οποίοι έθεταν ακραίους στόχους.

1.3. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά πραξικοπήματος

Στο δημοσίευμα της η *Süddeutsche Zeitung* δύο μέρες μετά την επικράτηση των συνταγματαρχών εύστοχα σχολιάζει:

«Στρατιωτική δικτατορία κάπου στη Λατινική Αμερική, στρατιωτική κυριαρχία κάπου στην αφρικανική ήπειρο, αυτό άνηκε ανέκαθεν ή έστω πρόσφατα στην πολιτική καθημερινότητα. Αλλά στρατιωτική δικτατορία στην ελεύθερη Ευρώπη, έστω και στην άκρη της ηπείρου;»³⁹

Και ο αρθρογράφος του *Der Spiegel* αναρωτιέται:

«Ο στρατός συλλαμβάνει πολιτικούς, φυλακίζει χιλιάδες σε στρατόπεδα, επιβάλλει νόμους έκτακτης ανάγκης και ιδρύει ειδικά δικαστήρια. Τί είναι αυτό που συμβαίνει σήμερα στην Αθήνα;»⁴⁰

Σοκαρισμένοι από το πραξικόπημα, λοιπόν, δεν υπήρξαν μόνο οι Έλληνες, αλλά και οι Ευρωπαίοι, οι οποίοι παρά την απόσταση που τους χώριζε παρακολουθούσαν ανήσυχοι τις

³⁸ Καιρίδης, ό.π., σ. 37-38

³⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 23/4/1967

⁴⁰ *Der Spiegel*, 7/5/1967

εξελίξεις καθώς τα γεγονότα διαδραματίζονταν στην ευρύτερη περιοχή τους. Η 21^η Απριλίου αποτελεί το τελευταίο επιτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα που πραγματοποιήθηκε στην Ευρώπη με σκοπό την κατάλυση της δημοκρατίας και την επιβολή δικτατορίας.⁴¹ Τα επόμενα πραξικοπήματα που έγιναν στον ευρωπαϊκό χώρο είτε απέτυχαν είτε οδήγησαν και πάλι στην αποκατάσταση της δημοκρατίας. Συγκριτικά με τις δύο άλλες δικτατορίες που επιβλήθηκαν στο νότιο τμήμα της Ευρώπης, το 1939 στην Ισπανία του Φράνκο και το 1932 στην Πορτογαλία του Σαλαζάρ, η ελληνική αποτελεί την πιο βραχύβια από τις τρεις καθώς η ισπανική διήρκεσε 39 χρόνια και η πορτογαλική 42 χρόνια αντίστοιχα.⁴² Όμως για τα ελληνικά δεδομένα είναι αδιαμφισβήτητο η πιο μακροχρόνια δικτατορία που έχει επιβληθεί στην χώρα, καθώς διήρκεσε εφτά ολόκληρα χρόνια (1967-1974).⁴³ Σε μια χρονική στιγμή κατά την οποία η Ελλάδα είχε μόλις λίγα χρόνια πριν τελειώσει με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1945) και τον εμφύλιο σπαραγμό (1949) και προχωρούσε σταθερά, αν και αργά, προς την ομαλοποίηση των δημοκρατικών θεσμών και την αποκατάσταση των πληγών που άφησαν πίσω αυτές οι διαμάχες, εκδηλώθηκε το πραξικόπημα.⁴⁴ Αντίθετα για την Ευρώπη η δεκαετία του 1960 ήταν μια περίοδος απελευθέρωσης και απομάκρυνσης από τα πολεμικά μεταπολεμικά κατάλοιπα.⁴⁵

Η ίδια η χούντα χαρακτηρίσε και συνήθιζε να αποκαλεί το κίνημα της ως «Εθνική Επανάσταση» γεγονός που από τη μια δεν αποτελεί δική της καινοτομία καθώς έχει χρησιμοποιηθεί από διάφορα φασιστικά-ολοκληρωτικά καθεστώτα στο παρελθόν, από την άλλη όμως φανέρωνε τη μάταια προσπάθειά της να αποδείξει πως είχε την λαϊκή στήριξη και αποδοχή. Παρά τις επίμονες προσπάθειές της δεν κατάφερε τελικά ούτε να επιβάλει αυτό τον όρο, ούτε και να αποκτήσει την πολυπόθητη λαϊκή στήριξη που τόσο είχε ανάγκη. Το μόνο που κατάφερε να κερδίσει ήταν η ανοχή ενός μεγάλου- ίσως του μεγαλύτερου- τμήματος των πολιτών. Υπήρξαν βέβαια αρκετοί που τάχθηκαν υπέρ της συγκεκριμένης αλλαγής και σε αυτό καθοριστικό ρόλο έπαιξαν τα φιλολαϊκά μέτρα που πήρε η χούντα

⁴¹ Καιρίδης, ό.π., σ. 21

⁴² Βλ. ενδεικτικά Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία, Από τη Βασίλλη στον 21^ο αιώνα*, τ. Β΄, Εστία, Αθήνα 2009

⁴³ Μάνεσης, ό.π., σ. 42

⁴⁴ Για τον εμφύλιο πόλεμο βλ. ενδεικτικά Νίκος Μαραντζίδης-Ελένη Πασχαλούση (επιμ.), *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή Τύπο*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015

⁴⁵ Γενικά για τον Ψυχρό Πόλεμο βλ. John Harper Lamberton, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, Gutenberg, Αθήνα, 2021. Επίσης, Odd Arne, Westad *Ο Ψυχρός Πόλεμος, Μια Παγκόσμια Ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2021

όπως η διαγραφή των αγροτικών χρεών το 1968, η «αύξηση του πραγματικού μισθού χωρίς ταυτόχρονη πληθωριστική έκρηξη»,⁴⁶ η δωρεάν παροχή πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, η κατασκευή δρόμων, η παροχή ρεύματος και νερού στην επαρχία και, τέλος, η ανάπτυξη της οικονομίας κατά τα πρώτα χρόνια εκμεταλλευόμενη την αυξανόμενη ζήτηση τουριστικών υπηρεσιών.⁴⁷

Η αποδοχή που κέρδισε το καθεστώς προερχόταν από την ανώτατη κοινωνική τάξη, η οποία είχε προφανώς και οικονομικά οφέλη υποστήριξης του⁴⁸ και ουσιαστικά από τον ίδιο το στρατό. Τα στελέχη του, όσα κατάφεραν να γλιτώσουν τους διωγμούς και την πρόωρη συνταξιοδότηση λόγω πολιτικών πεποιθήσεων και επαφών, λειτούργησαν ως η κύρια βάση στην οποία στηρίχτηκε το στρατιωτικό καθεστώς.⁴⁹ Τα πλούσια προνόμια (όπως κατάληψη θέσεων στο δημόσιο κατόπιν εκκαθαρίσεων δημοσίων υπαλλήλων λόγω αριστερών ή αριστερισουσών αντιλήψεων, παροχή δανείων, αύξηση μισθών και φυσικά προαγωγές σε ανώτερα αξιώματα μέσα σε πολύ μικρά χρονικά διαστήματα) που τους προσφέρθηκαν σε συνδυασμό με τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες που τους παρείχε το καθεστώς ήταν οι βασικές αιτίες υποστήριξης. Βέβαια, η ανταπόκριση αυτή εντοπίζεται κυρίως στον στρατό ξηράς και όχι στα άλλα δύο σώματα των ενόπλων δυνάμεων, αεροπορία και ναυτικό, καθώς αυτά παρέμειναν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους πιστά στο βασιλιά.

Θα μπορούσε, λοιπόν, κανείς να αναρωτηθεί αφού η χούντα δε διέθετε τη στήριξη της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού πώς κατάφερε να παραμείνει στην εξουσία και μάλιστα για τόσα χρόνια; Σε αυτό βοήθησε ενδεχομένως η στήριξη και η ανοχή που παρείχαν τα ξένα κράτη και δη οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, αλλά και οι Ευρωπαϊκές

⁴⁶ Χαράλαμπος και Αθανάσιος Πουλιάκης, *Η πολιτική οικονομία 1967-1974*, εργασία όπως αυτή παρουσιάστηκε στο συνέδριο Νέων Οικονομολόγων στις 2-3 Δεκεμβρίου 2017 της Εταιρίας Οικονομολόγων Θεσσαλονίκης: <https://www.imerodromos.gr/chounta-to-oikonomiko-thauma-htan-olethros/> (τελευταία πρόσβαση 9/5/2023)

⁴⁷ Πάνος Καζάκος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', «Από κρίση σε κρίση: οικονομία και δικτατορία, 1967-1974», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 287-291, εδώ σ. 288. Βλ. επίσης, Αντώνης, Κλάνης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967- 1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάνης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 82-109, εδώ σ. 99

⁴⁸ Βλ. εφοπλιστές περίπτωση Αριστοτέλη Ωνάση και Σταύρου Νιάρχου

⁴⁹ Θάνος Βερέμης, «Το κίνημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και η “θεωρία” του», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 77-90, εδώ σ. 79

χώρες κυρίως Βρετανία και Γερμανία, οι οποίες ενώ δεν υποστήριζαν άμεσα την αλλαγή αυτή, ταυτόχρονα δεν την καταδίκασαν κιόλας. Παρείχαν στο στρατιωτικό καθεστώς μια έμμεση υποστήριξη διατηρώντας τις διπλωματικές σχέσεις με την Ελλάδα και φυσικά συνάπτοντας εμπορικές συμφωνίες και συμφωνίες προμήθειας πολεμικού εξοπλισμού. Στο εσωτερικό της χώρας οι φοβερά οργανωμένοι και στελεχωμένοι μηχανισμοί καταστολής και μάλιστα η ΕΣΑ αποτέλεσε τη δύναμη του καθεστώτος. Το ευρύ δίκτυο κατασκοπίας και συνωμοσίας ήταν το όπλο του απριλιανού καθεστώτος. Οι συνταγματάρχες επίσης όπως φαίνεται στο περιοδικό *Der Spiegel* ένα χρόνο μετά:

*«αγόρασαν τη σιωπή των αντιπάλων του καθεστώτος με μετρητά ή πόστα, για παράδειγμα, παραχώρησαν 3.000 άδειες ταξί στην Αθήνα με αντάλλαγμα την υποχρέωση των ωφελημένων να εργαστούν ως πράκτορες της αστυνομίας».*⁵⁰

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός πως η χούντα των συνταγματαρχών στρέφεται κατά των δικών της ανθρώπων και μάλιστα των ανωτέρων της. Ουσιαστικά οι υπαίτιοι του πραξικοπήματος, με εξαίρεση τον Παττακό που είναι ταξίαρχος, είναι χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, πρόλαβαν το ταυτοχρόνως σχεδιαζόμενο πραξικόπημα των στρατηγών. Οι συνταγματάρχες, λοιπόν, κατέληξαν όχι μόνο να διατάζουν τους ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, αλλά και να τους διώχνουν από το σώμα του στρατού αλλάζοντας τα δεδομένα της στρατιωτικής ιεραρχίας.⁵¹

Συν τοις άλλοις, η χούντα δεν διέθετε οργανωμένο σχέδιο διακυβέρνησης της χώρας. Όσο εύστοχα είχε μελετήσει και πραγματοποιήσει το πραξικόπημα τόσο τυχοδιωκτικά και ευκαιριακά αντιμετώπισε τις κρατικές υποθέσεις. Η απλοϊκή και επιπόλαιη αντιμετώπιση καίριων εθνικών ζητημάτων σε συνδυασμό με την άρνησή τους να συνεργαστούν με πολιτικούς είχε καταστροφικές συνέπειες για τη χώρα κυρίως στο θέμα της Κύπρου τόσο με τη συνάντηση Παπαδόπουλου- Ντεμιρέλ στον Έβρο το 1967 όσο και εν γένει με την βιασύνη τους να «κλείσουν» το κυπριακό ζήτημα, γεγονός που θα

⁵⁰ *Der Spiegel*, 29/9/1968

⁵¹ Χατζηβασσιλείου, «Απαρχές και χαρακτήρας», σ. 20

οδηγήσει λίγα χρόνια μετά, το 1974, στο πραξικόπημα για την ανατροπή του Μακαρίου Β' και την τουρκική εισβολή στο νησί.⁵²

1.4. Σύνταγμα του 1968 και του 1973

Οι «αυτόκλητοι σωτήρες» του έθνους συνειδητοποιώντας πως παρότι είχε περάσει ένας χρόνος από τότε που πήραν την εξουσία στα χέρια τους, το καθεστώς τους εξακολουθούσε να μην είναι δημοφιλές-τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό-, προσπάθησαν να κερδίσουν τις εντυπώσεις φιλελευθεροποιώντας το τρόπον τινά. Στοχεύοντας από τη μια πλευρά στην απόκτηση της λαϊκής συναίνεσης και αποδοχής και από την άλλη στον κατευνασμό των αντιδράσεων που είχαν ξεσπάσει στις ευρωπαϊκές χώρες κατέθεσαν το 1968 ένα σχέδιο Συντάγματος, για το οποίο ο ελληνικός λαός καλείτο να αποφασίσει μέσω δημοψηφίσματος αν το ενέκρινε ή το απέρριπτε.

Στις 29 Σεπτεμβρίου οι Έλληνες έπρεπε να επιλέξουν ανάμεσα στο ΝΑΙ και το ΟΧΙ, αν ήταν δηλαδή υπέρ ή κατά του Συντάγματος. Όμως, επί της ουσίας, δεν υπήρχε δυνατότητα επιλογής. Η κατάσταση πολιορκίας στην οποία είχε μπει η χώρα ίσχυε και την ημέρα του δημοψηφίσματος. Η ψήφος ήταν υποχρεωτική για όλους και όσοι θαρραλέοι αποφάσιζαν να μην συμμετάσχουν κινδύνευαν με ποινή φυλάκισης ενός έτους, απώλεια επαγγελματικής άδειας, άρνηση παροχής διαβατηρίου ή άδειας οδήγησης. Εξαίρεση αποτελούσαν μόνο άτομα άνω των 70 ετών, τα οποία διέμεναν 500 χιλιόμετρα μακριά από το εκλογικό τους κέντρο.⁵³ Σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης της δικτατορίας και των αυθαιρεσιών της, ο κυβερνητικός εκπρόσωπος, Βύρων Σταματόπουλος, δήλωνε χαρακτηριστικά πως «όποιος ψηφίζει το σύνταγμα, το οποίο εμπνέεται από τις αρχές της επανάστασης, ψηφίζει την επανάσταση». Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος κάθε άλλο παρά εντύπωση προκάλεσε «επεκυρώθη δια πλειοψηφίας εκ ποσοστού 92,1% υπό του Ελληνικού Λαού το υπό κρίσιν αυτού υποβληθέν νέο Σύνταγμα».⁵⁴ Το 92,1%, λοιπόν, των

⁵² Βλ. ενδεικτικά Γιάννης Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού. Τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία 1960-2008*, Πάργα, Λευκωσία 2008. Βλ. επίσης Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*, Πατάκης, Αθήνα 2021

⁵³ *Der Spiegel*, 29/9/1968

⁵⁴ ΦΕΚ Α 267/1968

Ελλήνων, σύμφωνα με τους συνταγματάρχες, εξεδήλωσε την πίστη και τη στήριξη του στο στρατιωτικό καθεστώς.

Αξιοσημείωτη είναι και η μαρτυρία του Βασιλείου Κωνσταντάτου,⁵⁵ ο οποίος υπηρετώντας τη θητεία του ως νοσοκόμος ψήφισε τότε στο δημοψήφισμα και θυμάται πως «στις ένοπλες δυνάμεις και στους δημοσίους υπαλλήλους έδιναν γαλάζιους φακέλους, ενώ στους απλούς (υπόλοιπους) πολίτες λευκούς». Με άλλα λόγια, το καθεστώς των συνταγματαρχών ήθελε να ελέγξει και να μετρήσει την απήχυσή του σε αυτές τις δύο ομάδες του πληθυσμού και κατόπιν να πάρει τα ανάλογα μέτρα.

Δύσκολα επομένως μπορεί να θεωρηθεί γνήσιο ένα τέτοιο δημοψήφισμα κατά τη διάρκεια του οποίου, όπως καταγγέλλει το *Der Spiegel*, δόθηκαν στους ψηφοφόρους-τουλάχιστον των αγροτικών εκλογικών τμημάτων- δελτία μόνο ΝΑΙ και σε περίπτωση που κάποιος ήθελε να ψηφίσει ΟΧΙ όφειλε να ζητήσει το αντίστοιχο δελτίο.⁵⁶ Χαρακτηριστική είναι και η άποψη της Ελένης Βλάχου, όπως αυτή φιλοξενείται στο *Der Spiegel*, όταν αναφέρεται στο δημοψήφισμα, η οποία θεωρεί την κίνηση αυτή γελοία που απευθύνεται σε αφελείς:

«[...] είναι μόνο ένα θέαμα για τους αφελείς στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Χωρίς ελευθερία λόγου, με ελεγχόμενο και χειραγωγημένο Τύπο είναι γελοίο να ισχυριζόμαστε ότι ζητάμε την γνώμη του έθνους».⁵⁷

Κατά αυτό τον τρόπο θεσπίστηκε ένα σύνταγμα του οποίου τα θεμελιωδέστερα άρθρα παρέμειναν ανενεργά. Το περιοδικό *Der Spiegel* σε άρθρο που δημοσιεύει στις 29/9/1968 ειρωνευόμενο ξεκάθαρα τόσο την ελευθερία ψήφου που είχε δοθεί από τη χούντα όσο και το είδος του συντάγματος για το οποίο ζητείτο η ψήφος του λαού αναφέρει:

«17 μήνες μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου 1967, άφησαν τον ελληνικό λαό να ψηφίσει για ένα προσαρμοσμένο (κομμένο και ραμμένο)

⁵⁵ Το ξέσπασμα του πραξικοπήματος βρήκε το Βασίλειο Κωνσταντάτο να υπηρετεί τη θητεία του στο Ν.Ν.Α ως νοσοκόμος. Έχει περιγράψει γεγονότα εκείνης της περιόδου στη γράφουσα.

⁵⁶ *Der Spiegel*, 29/9/1968

⁵⁷ *Der Spiegel*, 14/1/1968

σύνταγμα, του οποίου τα σημαντικότερα άρθρα θεμελιωδών δικαιωμάτων είχαν προηγουμένως ανασταλεί επ' αόριστον με κυβερνητικό διάταγμα.»⁵⁸

Συγκεκριμένα, βάσει του άρθρου 138 εξαιρέθηκαν από την άμεση εφαρμογή τα άρθρα: 10 ασφάλεια φυσικού προσώπου, 12 απαγόρευση εξαιρετικών δικαστηρίων-αρχή νόμιμου δικαστή, 13 § 1 άσυλο κατοικίας, 14 §§ 1-3 ελευθερία γνώμης, τύπου και λογοκρισία, 18 δικαίωμα συνέρχεσθαι, 19 δικαίωμα συνεταιρίζεσθαι, 25 §§ 2-3 περιπτώσεις εφαρμογής κατάστασης πολιορκίας, 58 §§ 1-2 δικαίωμα εκλέγειν, δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα, 60 εκλογές προς ανάδειξη Βουλής, 111 κακουργήματα και πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μικτά ορκωτά δικαστήρια, 112 απαγόρευση υπαγωγής ιδιωτών σε στρατοδικεία, ναυτοδικεία και αεροδικεία και 121 § 2 εκλογή δημοτικών και κοινοτικών αρχών, τα οποία θα έθετε σε εφαρμογή η Εθνική Επαναστατική Κυβέρνηση-χωρίς όμως να ορίζεται χρονικό πλαίσιο.⁵⁹

Πέραν τούτου, αξιοπρόσεκτο είναι και το πολίτευμα της χώρας, το οποίο διατηρείται ως Βασιλευόμενη Δημοκρατία (όπως και στο προηγούμενο σύνταγμα του 1952). Βασική διαφορά, όμως, αποτελεί το γεγονός πως καμία από τις δύο αυτές λέξεις/έννοιες δεν ισχύει στην προκειμένη περίπτωση καθώς πρώτον μετά το αποτυχημένο αντιπραξικόπημα του Δεκεμβρίου 1967, ο βασιλιάς αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα, άρα τυπικά δεν υπήρχε βασιλιάς για να αποκαλείται «Βασιλευόμενη» και δεύτερον το καθεστώς κάθε άλλο παρά δημοκρατία θα χαρακτηριζόταν. Αξίζει να ανφερθεί επίσης και η ενίσχυση του ρόλου των Ενόπλων Δυνάμεων μέσω ενός συντάγματος στα μέτρα της στρατιωτικής κυβέρνησης.⁶⁰ Όπως εύστοχα παρατηρεί και το *Der Spiegel* «ένα σύνταγμα προσαρμοσμένο στις ανάγκες του στρατού είναι απίθανο να αποκαταστήσει τη δημοκρατία».⁶¹

Το αποτυχημένο κίνημα του Πολεμικού Ναυτικού τον Μάιο του 1973 κατά του δικτατορικού καθεστώτος, που για τους συνταγματάρχες είχε ως υποκινητή τον εξόριστο

⁵⁸ *Der Spiegel*, 29/9/1968

⁵⁹ ΦΕΚ Α 267/1968

⁶⁰ Σπύρος Βλαχόπουλος, «Τα συνταγματικά κείμενα της δικτατορίας (1968-1973)», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματάρχων, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 45-57, εδώ σ. 48

⁶¹ *Der Spiegel*, 28/4/1968

βασιλιά Κωνσταντίνο Β΄, αποτέλεσε μια καλή αφορμή για να απαλλαγούν τον βασιλιά και να καταργήσουν το θρόνο. Έτσι, ο ηγέτης της χούντας, Παπαδόπουλος, ζήτησε την τροποποίηση του ισχύοντος συντάγματος με βασικό άξονα την κατάργηση της βασιλείας και την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας από το λαό και για την επικύρωση αυτού του Συντάγματος αποφασίστηκε η διενέργεια δημοψηφίσματος, το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 29 Ιουλίου 1973 με τα ίδια σχεδόν μέσα και τους ίδιους τρόπους με το αντίστοιχο του 1968. Το *Der Spiegel* αναφέρει και καταγγέλλει σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής:

*«οι ψήφοι του “ΟΧΙ” μετατράπηκαν σε “ΝΑΙ”, οι χωροφύλακες ψήφισαν για τους πολίτες [...] ο πρόεδρος από το Ξενόπουλο της Κεφαλλονιάς δήλωσε πως “έχουμε οδηγίες για να διορθώσουμε το αποτέλεσμα”».*⁶²

Πολίτευμα της Ελλάδας είναι πλέον η Προεδρική Κοινοβουλευτική Δημοκρατία με Πρόεδρο Δημοκρατίας, τον μοναδικό υποψήφιο για τη θέση, Παπαδόπουλο, στο πρόσωπο του οποίου παρέχονται υπερεξουσίες, και ισχύς θητείας έως την 1^η Ιουνίου 1981. Στο νέο Σύνταγμα προβλέπεται επίσης η προκήρυξη εκλογών προς ανάδειξη Βουλής το αργότερο μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1974. Κατά το πρότυπο του Συντάγματος 1968 τα θεμελιωδέστερα άρθρα παρέμειναν και σε αυτή την περίπτωση εκτός ισχύος.⁶³

Πάντως, τα δύο συνταγματικά κείμενα της δικτατορίας παρέμειναν εικονικά όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα. Προσέφεραν ωστόσο στους κυβερνώντες μια επίφαση φιλελευθεροποίησης με σκοπό την αγορά χρόνου και κατ' επέκταση την ικανοποίηση των ξένων δυνάμεων που πίεζαν αρκετά προς αυτή την κατεύθυνση καθώς ένα δημοκρατικοφανές καθεστώς θα γινόταν πιο εύκολα αποδεκτό από την κοινή γνώμη.

1.5. Μέτρα καταστολής-ελέγχου

Εξαρχής απαγορεύσεις, μέτρα καταστολής και ελέγχου· αυτό ήταν το σκηνικό που επικρατούσε σε όλη τη χώρα.

⁶² *Der Spiegel*, 5/8/1973

⁶³ ΦΕΚ Α 266/1973

«Μέχρι νεωτέρας διαταγής απαγορεύεται η κυκλοφορία εις τας οδούς της πόλεως πάσης φύσεως οχημάτων και πεζών, οι εξελθόντες εις τα οδούς να επανέλθουν αμέσως εις τα οικίας των. Υπόψιν ότι μετά την δύσιν του ηλίου πας κυκλοφορών εις τα οδούς θα πυροβολείται άνευ προειδοποιήσεως. [...] Από σήμερον και μέχρι νεωτέρας διαταγής απαγορεύεται η ανάληψις καταθέσεων εκ των τραπεζών και των ταμιευτηρίων. [...] Από σήμερον και μέχρι νεωτέρας διαταγής απαγορεύεται η αγορά χρυσών λιρών και γενικώς ξένου συναλλάγματος. [...] Από σήμερον και μέχρι νεωτέρας διαταγής διακόπτονται τα μαθήματα των σχολείων στοιχειώδους και μέσης εκπαιδεύσεως ως επίσης και απασών των ανωτάτων σχολών.»⁶⁴

Αυτές ήταν οι πρώτες οδηγίες που δόθηκαν στους Έλληνες το πρωί της 21^{ης} Απριλίου από το ραδιόφωνο. Όφειλαν όλοι να ακολουθήσουν πιστά τις διαταγές, τις οδηγίες του γιατρού Παπαδόπουλου που ως άλλος χειρουργός αποφάσισε να εισαγάγει εκτάκτως τον ασθενή, Ελλάδα, στην εντατική, στην οποία θα έμενε αναγκαστικά για τα επόμενα χρόνια. Εκεί με χειρουργική ακρίβεια προσπάθησε να αφαιρέσει τα άρρωστα και προσβεβλημένα μέρη-τα νοσούντα κύτταρα κατά τον Παττακό- ώστε να σωθεί ο ασθενής του από βέβαιο θάνατο. Όμως η διαδικασία αυτή δεν ήταν εύκολη απαιτούσε χρόνο και κυρίως πρόσθετα μέτρα.

Έτσι, ακολούθησε η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η ασύστολη καταπάτηση τους από το απριλιανό καθεστώς. Ένα από τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, αυτό της ελευθερίας της έκφρασης και πληροφόρησης, το οποίο αφορά την ελευθερία λήψης και μετάδοσης ιδεών και γεγονότων, την ελευθερία της γνώμης καθώς και την ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης μπήκε στο στόχαστρο. Βέβαια από τον «κανόνα» της λογοκρισίας δεν ξέφυγε ούτε η αλληλογραφία-τηλεγραφήματα και επιστολές. Άλλωστε, πραξικόπημα χωρίς επιβολή λογοκρισίας είναι αδύνατο να νοηθεί μιας και η λογοκρισία, είτε προληπτική είτε κατασταλτική, αποτελεί βασικό γνώρισμα

⁶⁴ Ηχητικό ντοκουμέντο: βασιλικό διάταγμα:
<https://www.youtube.com/watch?v=2IQDIFFLvkw>, (τελευταία πρόσβαση 26/2/2023)

φασιστικών, ολοκληρωτικών, ολιγαρχικών καθεστώτων.⁶⁵ Τόσο σοβαρή και σημαντική θεώρησε το χουντικό καθεστώς αυτή την αποστολή που προχώρησε στην ίδρυση της Υπηρεσίας Ελέγχου του Τύπου «*προς αποφυγή οποιασδήποτε δυσφήμισης της εθνικής κυβέρνησης και των συνταγματικών θεσμών και διατάραξης της εσωτερικής και εξωτερικής ασφαλείας της χώρας.*»⁶⁶ Τα πρώτα δύο χρόνια η λογοκρισία είναι ιδιαίτερα έντονη και σκληρή. Παρατηρείται δηλαδή μια προληπτική λογοκρισία εξαιτίας της οποίας οι ελληνικές εφημερίδες της εποχής χαρακτηρίζονταν από ομοιομορφία, παρουσίαζαν τα ίδια γεγονότα με τον ίδιο τρόπο ακολουθώντας πιστά τις οδηγίες που υπαγόρευε το καθεστώς. Οποιοδήποτε αρνητικό σχόλιο ή κριτική, τόσο των προσώπων του καθεστώτος όσο και του έργου τους, ήταν ιδιαίτερα σπάνια καθώς επέφερε αυστηρές ποινές.⁶⁷

Αργότερα, και μέχρι τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το Νοέμβριο του 1973, οπότε και επανέρχεται η προληπτική σε πιο ακραία, όμως, μορφή, επιβλήθηκε κατασταλτική λογοκρισία. Τυπικά επρόκειτο για μια πιο χαλαρή λογοκρισία όμως επί της ουσίας ήταν εξίσου αυστηρή με την προηγούμενη καθώς οι ποινές βάραιναν πλέον τους εκδότες, τους συντάκτες και εν γένει τους δημιουργούς του κειμένου.⁶⁸ Η ρεαλιστική, λοιπόν, απεικόνιση της ζωής στην Ελλάδα θεωρείτο αξιόποινη πράξη. Απαγορεύτηκε η κυκλοφορία των αριστερών εφημερίδων *Αυγή* και *Δημοκρατική Αλλαγή* και αρκετοί ιδιοκτήτες αποφάσισαν να αναστείλουν τη λειτουργία των εφημερίδων τους. Συγκεκριμένα, ο Πάνος Κόκκας ιδιοκτήτης της εφημερίδας *Ελευθερία*, ο Γιάννης Παπαγεωργίου της *Αθηναϊκής* και η Ελένη Βλάχου των δύο εφημερίδων *Καθημερινή* και *Μεσημβρινή*. Οι υπόλοιπες εφημερίδες συνέχισαν κανονικά τη λειτουργία τους καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας και φυσικά δύο εξ αυτών, ο *Ελεύθερος Κόσμος* και η *Εστία*, πήραν σαφή θέση υπέρ του καθεστώτος.⁶⁹ Ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί η Ελένη Βλάχου, η οποία κράτησε εξ αρχής μια αδιάλλακτη θέση κατά της χούντας και αρνήθηκε πεισματικά την επαναλειτουργία των δύο εφημερίδων της ως ένδειξη διαμαρτυρίας έναντι

⁶⁵ Γιάννης Τζαννετάκος, «Αντίσταση- Αντιπολίτευση: ο τύπος, η λογοκρισία, η (αντι)προπαγάνδα», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 197-216, εδώ σ. 198

⁶⁶ Αντιγόνη-Δέσποινα Ποιμενίδου, «Πολιτισμός, καταπίεση και λογοκρισία. Η οπτική του Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 110-131, εδώ σ. 125

⁶⁷ Κλάψης, «Η προπαγάνδα», σ. 92

⁶⁸ Τζαννετάκος, ό.π., σ. 205

⁶⁹ Κλάψης, «Η προπαγάνδα», σ. 93

του καθεστώτος.⁷⁰ Το περιοδικό *Der Spiegel* γράφει σχετικά με την κατάσταση και τη στάση της Βλάχου:

«μέχρι στιγμής η μόνη παλικαρίσια αντίσταση κατά των στρατηγών δικτατόρων της Ελλάδας προέρχεται από μια γυναίκα. [...] Την πρώτη αντεπανάσταση κατά των δεξιών επαναστατών ξεκίνησε η 55χρονη Ελένη Βλάχου Λούνδρα, ιδιοκτήτρια του δεύτερου μεγαλύτερου ομίλου ελληνικών εφημερίδων. [...] Η Ελένη Βλάχου αρνείται να κυκλοφορήσουν οι εφημερίδες της [...] υπό καθεστώς λογοκρισίας. “Δε με ενδιαφέρει (έλεγε η ίδια) να εμφανιστούμε ως η ενδέκατη και δωδέκατη εφημερίδα της χούντας. Δέκα είναι αρκετές”».⁷¹

Από τον κανόνα της λογοκρισίας δεν ξέφυγαν ούτε η τηλεόραση ούτε το ραδιόφωνο. Πλήρως ελεγχόμενα εξ αρχής αποτέλεσαν μέσα προπαγάνδας και στήριξης της χούντας με αποτέλεσμα οι Έλληνες να στραφούν σε εναλλακτικές μορφές ενημέρωσης. Οι ελληνικές ραδιοφωνικές εκπομπές του εξωτερικού της DW, της γαλλικής ραδιοφωνίας και του BBC αποτέλεσαν γρήγορα το αντίδοτο στην παραπληροφόρηση των Ελλήνων, οι οποίοι εξοικειώθηκαν με την ακρόασή τους στα βραχεία κύματα.⁷² Για τους περισσότερους πολίτες ήταν η μόνη διέξοδος και ο μόνος τρόπος να αποκτήσουν μια πραγματική εικόνα για τα εγχώρια τεκταινόμενα. Οποιοδήποτε θεατρικό έργο, κινηματογραφική ταινία, τραγούδι, βιβλίο, κείμενο σε εφημερίδα, ακόμα και σκέψη, έπρεπε να ελεγχθεί και να πάρει την απαραίτητη έγκριση.⁷³ Από αυτούς τους περιορισμούς δεν ξέφυγε και η παιδεία και δη τα ανώτατα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Καθηγητές πανεπιστημίων εκδιώχθηκαν, εκτοπίστηκαν σε νησιά και γενικά τα ανώτερα πανεπιστημιακά ιδρύματα έπαψαν να θεωρούνται χώροι γόνιμου διαλόγου, έρευνας, προβληματισμού και ελεύθερης έκφρασης. Το σχόλιο του αρθρογράφου της εφημερίδας *Die Zeit*, παρότι γίνεται το 1973, είναι ενδεικτικό της καταστάσεως στην οποία είχε οδηγηθεί η χώρα:

⁷⁰ Βλ. σχετικά Ελένη Βλάχου, *Δημοσιογραφικά χρόνια- πενήντα χρόνια- πενήντα και κάτι... Ο αγώνας των «ανθελλήνων» (1967-1974)*, τ.3, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 2018

⁷¹ *Der Spiegel*, 7/5/1967

⁷² Αναλυτικότερα για τη λειτουργία της DW βλ. στο οικείο κεφάλαιο

⁷³ Είναι ενδεικτικό πως τα τραγούδια του συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη απαγορευόταν ακόμα και να τα σφυρίζει κανείς στον δρόμο. Βλ. σχετικά *Die Zeit* 14/7/1967

*«μπορεί να ακούγεται μακάβριο, αλλά είναι αλήθεια: οι ανοιχτές συζητήσεις γίνονται μόνο πίσω από τα κάγκελα. Οι φυλακές είναι τα μόνα ελεύθερα μέρη στην Ελλάδα».*⁷⁴

Οι συνταγματάρχες έδωσαν επίσης εντολή να παραβιαστεί το οικογενειακό άσυλο πολλών πολιτικών προσωπικοτήτων και αριστερών, οι οποίοι θεωρήθηκαν απειλή για τη δημόσια τάξη. Οδηγήθηκαν στη φυλακή και κρατήθηκαν εκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα το οποίο πολλές φορές δεν προσδιοριζόταν, χωρίς να τους έχουν απαγγελθεί κατηγορίες και χωρίς να ξέρουν τα οικεία τους πρόσωπα πού βρίσκονταν, στερώντας τους έτσι το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια. Ακόμα στέρησαν από τους συλληφθέντες το δικαίωμα της πραγματικής προσφυγής και του αμερόληπτου δικαστηρίου και τους υπέβαλαν σε βασανιστήρια και όπως αναφέρθηκε πιο πάνω στέρησαν από τους Έλληνες το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι καθώς επίσης και του εκλέγειν και εκλέγεσθαι.⁷⁵

Διαπιστώνει, λοιπόν, κανείς πως το καλά οργανωμένο σχέδιο μιας μικρής ομάδας στρατιωτικών με συλλήψεις, αναστολή βασικών άρθρων του συντάγματος, ορκωμοσία νέας κυβέρνησης από το βασιλιά σε συνδυασμό με τα σκληρά μέτρα καταστολής-ελέγχου χάρισαν στη χούντα το εισιτήριο για την παραμονή της στην εξουσία. Επίσης φαίνεται πως από την πρώτη μέρα επιβολής της δικτατορίας γερμανικές εφημερίδες και περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας παρακολουθούσαν τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα. Το ενδιαφέρον του γερμανικού τύπου επικεντρώθηκε αρχικά στον τρόπο διεξαγωγής του πραξικοπήματος και στη συνέχεια στις μεθόδους καταστολής και στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι πληροφορίες των εντύπων είναι έγκυρες και δε διστάζουν στα άρθρα τους να σχολιάσουν και να καταγγείλουν τη δράση και τις ενέργειες της χούντας.

⁷⁴ *Die Zeit*, 9/2/1973

⁷⁵ Σχετικές αναφορές πιο κάτω, στο 3^ο κεφάλαιο

Κεφάλαιο δεύτερο: Η Ελλάδα αντιμέτωπη με τους διεθνείς οργανισμούς

Η χούντα της βίας, της αυθαιρεσίας, της έντονης λογοκρισίας και της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν άργησε να αποτελέσει την αιτία έντονων αντιδράσεων στο εσωτερικό πολλών ευρωπαϊκών χωρών. Οι αντιδράσεις και οι πιέσεις καλλιτεχνών, πνευματικών ανθρώπων, πολιτικών και απλών πολιτών οδήγησαν τις ευρωπαϊκές χώρες να ασχοληθούν ενεργότερα με το ελληνικό πρόβλημα και να φέρουν την Ελλάδα αντιμέτωπη με τους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους άνηκε.

2.1 Η Ελλάδα ανήκει στη Δύση

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Ευρώπη μετρούσε τις πληγές της και προσπαθούσε να σταθεί στα πόδια της, η Ελλάδα βίωνε μια ακόμα σκληρή δοκιμασία, τον εμφύλιο πόλεμο. Όταν μετά από τρία χρόνια βγήκε από αυτή τη συμφορά (1949), έπρεπε να αναζητήσει τα στηρίγματά της. Η εμπειρία του πολέμου κατέδειξε για άλλη μια φορά πως σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι ξένες δυνάμεις για την τελική έκβαση. Η Ελλάδα, λοιπόν, έπρεπε να κινηθεί άμεσα και έξυπνα, ώστε να ενταχθεί σε οργανισμούς και ενώσεις που θα της εξασφάλιζαν σταθερότητα, σιγουριά και ασφάλεια. Ήταν ήδη από το 1945 ιδρυτικό μέλος του ΟΗΕ⁷⁶ και από το 1949 μέλος του ΣΤΕ (τέσσερις μόλις μήνες μετά την ίδρυση του). Ταυτόχρονα το σχέδιο Μάρσαλ⁷⁷ το οποίο είχε σκοπό την οικονομική ενίσχυση ευρωπαϊκών χωρών, μεταξύ αυτών και της Ελλάδας,⁷⁸ τόσο για την αναδιοργάνωση τους μετά την καταστροφή που είχαν υποστεί λόγω πολέμου, όσο και για την αποφυγή εισόδου τους στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης, καθόρισε την

⁷⁶ Η περίπτωση του ΟΗΕ, δηλαδή οι προσπάθειες άσκησης πίεσης από τον ΟΗΕ στη χούντα, παρόλο που έχει ενδιαφέρον δεν αναλύεται καθώς δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας. Βλ. αναλυτικότερα Έφη Πενταλιού, «Από το δημοκρατικό έλλειμμα στην έλλειψη διεθνούς αξιοπιστίας», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016. Επίσης, Ειρήνη Χειλά, «Η δικτατορία και η διεθνής οργάνωση: ΟΗΕ», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάνης (επιμ.) *Η Δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018

⁷⁷ Ο Τζώρτζ Μάρσαλ ήταν Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

⁷⁸ Η Ελλάδα μαζί με την Τουρκία αποτέλεσαν τους πρώτους παραλήπτες της οικονομικής ενίσχυσης. Βλ. ενδεικτικά Απόστολος Βετσόπουλος, *Η Ελλάδα και το σχέδιο Μάρσαλ. Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της ελληνικής οικονομίας*, Gutenberg, Αθήνα 2007

κατεύθυνση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Οι ΗΠΑ, ως άλλος μαγνήτης, ασκούσαν ελκτικές δυνάμεις στην Ελλάδα και για τα επόμενα χρόνια επηρέασαν βαθιά τις αποφάσεις της χώρας. Η χώρα δεν θα περιστρεφόταν απλώς γύρω από τον αμερικανικό άξονα αλλά, όπως φάνηκε αργότερα, εξαρτιόταν από αυτόν οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά.

Η Βορειοατλαντική Συμμαχία-NATO ιδρύθηκε το 1949 και η Ελλάδα υπήρξε από τις πρώτες χώρες που προσχώρησαν στη συμμαχία κατά την πρώτη διεύρυνσή της, το 1952. Μερικά χρόνια αργότερα η προσήλωση της Ελλάδας στη Δύση επιβεβαιώθηκε και από την επιθυμία της για σύνδεση με την ΕΟΚ. Οι επίμονες προσπάθειες της ελληνικής πλευράς και οι επίμονες διαπραγματεύσεις της, διάρκειας σχεδόν τριών ετών, κατέληξαν το 1961 στην υπογραφή της Συμφωνίας Αθηνών, η οποία όμως θα τίθετο σε ισχύ από το επόμενο έτος.⁷⁹

Με τις συμφωνίες και τη συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς η Ελλάδα καταδείκνυε την πρόθεση και την επιθυμία της να συγκαταλέγεται- να ανήκει στη δυτική πορεία και ανάπτυξη.

2.2 Η Ελλάδα αντιμέτωπη με την ΕΟΚ

Σε άρθρο του το περιοδικό *Der Spiegel*, το 1972, αναφερόμενο μεταξύ άλλων στη βούληση των Αθηνών για ένταξη στην ΕΟΚ (το 1961) γράφει:

*«όταν η Ελλάδα υπέβαλε αίτηση σύνδεσης (με την ΕΟΚ) η Αθήνα θεωρούταν η αγαπημένη της Επιτροπής της ΕΟΚ- και όχι άδικο: [...] σε μια εποχή που η Βρετανία προσπαθούσε να συσπειρώσει μικρές μη κοινοτικές χώρες στην Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών (ΕΖΕΣ), οι Έλληνες τάχθηκαν ανεπιφύλακτα στο πλευρό της ΕΟΚ».*⁸⁰

⁷⁹ Αυτή ήταν στην ουσία και η πρώτη συμφωνία σύνδεσης με τρίτη χώρα πέραν των ιδρυτικών μελών της. Βλ. σχετικά Βασίλης Πεσμαζόγλου, «Ελληνική δικτατορία (1967-1974) και ΕΟΚ: οικονομία, πολιτική, ιδεολογία», στο Γιάννα Αθανασάτου-Αλκης Ρήγος-Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.) *Η δικτατορία 1967-1974 Πολιτικές πρακτικές- Ιδεολογικός λόγος- Αντίσταση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 92-114, εδώ σ. 92

⁸⁰ *Der Spiegel*, 17/12/1972

Όταν λίγο αργότερα οι Τούρκοι ακολούθησαν το ελληνικό παράδειγμα και έφτασαν στις Βρυξέλλες με παρόμοιο αίτημα, το ίδιο περιοδικό αναφέρει: «η Επιτροπή της ΕΟΚ το απέρριψε καθώς δε θέλησε να διαπραγματευτεί με το στρατιωτικό καθεστώς που είχε ανέβει στην εξουσία τον Μάιο του 1960».⁸¹ Εύλογα, λοιπόν, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα πως κάτι ανάλογο θα ακολουθούσε και για την Ελλάδα μετά το απριλιανό πραξικόπημα των συνταγματαρχών. Η αντίδραση από την Ευρώπη ήρθε μόλις δύο ημέρες μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα, όταν, όπως φαίνεται στο ίδιο άρθρο του περιοδικού *Der Spiegel*,

*«επρόκειτο να υπογραφούν δανειακές συμβάσεις με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕ) για τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών σχεδίων. (Όμως) οι Βρυξέλλες προσποιήθηκαν δυσκολίες με το χρονοδιάγραμμα και ξεφορτώθηκαν τους Έλληνες. (Έτσι) η ΕΤΕ δέσμευσε τα κεφάλαια που προορίζονταν για την Ελλάδα».*⁸²

Φρονώ πως η στάση που τήρησε η ΕΟΚ ήταν σχεδόν ξεκάθαρη και ουσιαστικά η πιο άμεση- συγκριτικά με τους υπόλοιπους θεσμούς που θα αναλυθούν πιο κάτω- από την αρχή της πολιτικής ανωμαλίας στην Ελλάδα. Το αρχικό ξάφνιασμα μπροστά σε μια πρωτόγνωρη, για τα δεδομένα του θεσμού, κατάσταση οδήγησε στην πολιτική «παγώματος» της Συμφωνίας Σύνδεσης καθώς μια βασική προϋπόθεση παραμονής δεν πληρούταν, βάσει της συνθήκης ιδρύσεως της ΕΟΚ οι χώρες που απαρτίζουν την κοινότητα θα πρέπει να είναι δημοκρατικές. Όπως διατυπώνει ο Πεσμαζόγλου «η ιδρυτική Συνθήκη της ΕΟΚ κάνει λόγο για δημοκρατικές χώρες που απαρτίζουν την Κοινότητα. Δεδομένου ότι, βάσει της Συμφωνίας Σύνδεσης, η σχέση της Ελλάδας με την ΕΟΚ κατατείνει στην ένταξη, η δικτατορία αναιρεί τα μέχρι της 21/4/1967 δεδομένα, το ούτως ειπείν βαθύτερο νόημα της σύνδεσης».⁸³ Το «πάγωμα», λοιπόν, ήταν το «ταβάνι», η έσχατη ουσιαστικά λύση που θα μπορούσε να υιοθετηθεί από την ΕΟΚ καθώς δεν υπήρχε νομική βάση για την καταγγελία της Συμφωνίας Σύνδεσης. Έτσι προτιμήθηκε αυτός ο συμβιβασμός γιατί παρείχε από τη μια τη νομική κάλυψη στην ΕΟΚ απλώς να αφήσει

⁸¹ Στο ίδιο

⁸² Στο ίδιο

⁸³ Πεσμαζόγλου, ό.π., σ. 98

στην αδράνεια την ελληνική αίτηση σύνδεσης και από την άλλη παρείχε τη δυνατότητα έμμεσης πίεσης για τον εκδημοκρατισμό, ρίχνοντας ουσιαστικά το μπαλάκι της ένταξης στους συνταγματάρχες. Ο Sicco Mansholt, πρόεδρος της Επιτροπής της ΕΟΚ, ξεκαθάριζε τότε πως «υπό το παρόν καθεστώς αποκλείεται η πλήρης ένταξη» και ο Υπουργός Εξωτερικών της Ολλανδίας Norbert Schmelzer δήλωνε πως «η Ελλάδα μπορεί να επιλέξει μόνη της αν θέλει να γίνει μέλος της Κοινής Αγοράς ή όχι».⁸⁴

Κατά συνέπεια, λοιπόν, το δικτατορικό καθεστώς βρέθηκε αντιμέτωπο με το εξής δίλημμα: συνέχιση της δικτατορίας και πάγωμα της συμφωνίας ή εκδημοκρατισμός, θέτοντας φυσικά σε κίνδυνο το καθεστώς, και πλήρης ένταξη; Προτιμήθηκε το πρώτο με κυρίαρχο αντεπιχείρημα και κατηγορία πως η ΕΟΚ παρεμβαίνει στα εσωτερικά κυρίαρχου κράτους με ζημιωμένη φυσικά την ίδια την Ελλάδα γιατί έχασε μεγάλα ποσά που θα μπορούσε να είχε λάβει από την ΕΟΚ.⁸⁵ Το περιοδικό *Der Spiegel* σε άρθρο του το 1972 αναφέρει πως από τα 125εκ. δολάρια που θα λάμβανε η Ελλάδα στο πλαίσιο της Συμφωνίας Σύνδεσης για βιομηχανικά έργα και έργα υποδομής, η Αθήνα μπορούσε να αντλήσει μόνο τα 70εκ. που είχαν εγκριθεί μέχρι τον Απρίλιο του 1967 και συνεχίζει λέγοντας πως «από τον Ιούνιο του 1967, η Επιτροπή των Βρυξελλών αρνείται να διαπραγματευτεί παλιές και νέες υποθέσεις, επικαλούμενη τις αντιδημοκρατικές συνθήκες στη συνδεδεμένη χώρα».⁸⁶

2.3 Η Ελλάδα στο Συμβούλιο της Ευρώπης (ΣΤΕ)-Η «ελληνική υπόθεση»

Όπως ήδη επισημάνθηκε πιο πάνω, το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε την ανάγκη αποφυγής αντίστοιχων φρικαλεοτήτων στο μέλλον όπως αυτά που είχαν πραγματοποιηθεί από τη ναζιστική Γερμανία. Η Ευρώπη, λοιπόν, ξαναχτίζεται και βασίζεται στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θεωρήθηκε πως η δημοκρατία και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα εξασφάλιζε την επιθυμητή ευημερία και

⁸⁴ *Der Spiegel*, 17/12/1972

⁸⁵ Woodhouse, ό.π., σ. 93.

⁸⁶ *Der Spiegel*, 17/12/1972

ανάπτυξη.⁸⁷ Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ υπογράφεται το 1948 και κατόπιν, το 1950, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία όμως εν αντιθέσει με την προηγούμενη, ήταν μια νομικά δεσμευτική σύμβαση. Έτσι με βάση το καταστατικό του ΣΤΕ τα μέλη που το απαρτίζουν οφείλουν να σέβονται το κράτος δικαίου, τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁸⁸ Τα άρθρα 1, 3, 8 καθώς και το προοίμιο του καταστατικού του ΣΤΕ⁸⁹ αναφέρουν ξεκάθαρα τις προϋποθέσεις-ιδιότητες των κρατών μελών.

Η Ελλάδα υπήρξε η γενέτειρα της δημοκρατίας κατά συνέπεια μια δικτατορία στη χώρα σύμβολο της δημοκρατίας αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα με την εδραίωση της δικτατορίας και την παρέκκλιση από τους δημοκρατικούς θεσμούς να προκληθούν αντιδράσεις στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και γενικά ξένες προσωπικότητες να ζητούν την επιστροφή στη δημοκρατία. Οι χώρες, όμως, της Δύσης κράτησαν κατά τους πρώτους κυρίως μήνες ζωής της δικτατορίας μια στάση αναμονής και δεν προχώρησαν σε κάποια δραστική ενέργεια υπολογίζοντας πως η Ελλάδα θα επανερχόταν άμεσα στην κανονικότητα.

Η προγραμματισμένη τακτική Συμβουλευτική Συνέλευση του ΣΤΕ πραγματοποιήθηκε συμπτωματικά λίγες μέρες μετά την επιβολή της χούντας στην Ελλάδα από την οποία όμως έλειπαν οι Έλληνες βουλευτές. Στις 26 Απριλίου με το ψήφισμα 256

⁸⁷ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Μικρά κράτη στην πρωτοπορία των νέων εποχών- Η Δανία, τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα της Χούντας και ένα μεταλλασσόμενο διεθνές σύστημα», στο Kristina Winther-Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το ΝΑΤΟ και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 183-215, εδώ σ. 197

⁸⁸ Kristine Kjaersgaard, «Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρώπη- Ανάμεσα στο δίκαιο και την πολιτική. Σκανδιναβικές ενέργειες κατά της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1967-1970», στο Kristina Winther-Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το ΝΑΤΟ και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 108-141, εδώ σ. 114

⁸⁹ Προοίμιο: «Επιβεβαιώνοντας την αφοσίωσή τους στις πνευματικές και ηθικές αξίες που αποτελούν την κοινή κληρονομιά των λαών τους και την αληθινή πηγή της ατομικής ελευθερίας, της πολιτικής ελευθερίας και του κράτους δικαίου, αρχές που αποτελούν τη βάση κάθε γνήσιας δημοκρατίας». Άρθρο 1: «διατήρηση και περαιτέρω υλοποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών». Άρθρο 3: «Κάθε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης πρέπει να αποδέχεται τις αρχές του κράτους δικαίου και της απόλαυσης από όλα τα πρόσωπα στη δικαιοδοσία του των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών». Άρθρο 8: «Κάθε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχει παραβιάσει σοβαρά το άρθρο 3 μπορεί να ανασταλεί από το δικαίωμα εκπροσώπησης και να ζητηθεί από την Επιτροπή Υπουργών να αποχωρήσει σύμφωνα με το άρθρο 7. Εάν το μέλος αυτό δεν συμμορφωθεί με αυτό το αίτημα, η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει ότι παύει να είναι μέλος του Συμβουλίου από την ημερομηνία που θα καθορίσει η ίδια». Βλ. σχετικά, Statute of the Council of Europe, London, 5.V.1949

καλεί «τις ελληνικές αρχές να αποκαταστήσουν το συνταγματικό καθεστώς και το σύστημα κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και “διαμαρτύρεται” για όλα τα μέτρα που αντιβαίνουν την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων».⁹⁰ Δύο μήνες αργότερα, στις 23 Ιουνίου, ακολουθεί το ψήφισμα 346 σε πιο έντονο τόνο από το προηγούμενο. Σε αυτό η Συνέλευση εκφράζει την ανησυχία της για την κατάσταση που επικρατεί τη δεδομένη στιγμή στην Ελλάδα, για τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, «ζητά την υιοθέτηση κάθε πρόσφορου μέσου για την αποκατάσταση της ομαλής πολιτικής και κοινοβουλευτικής ζωής στην Ελλάδα, [...] (και) εκφράζει την επιθυμία οι Κυβερνήσεις των συμβαλλόμενων μερών της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα να παραπέμψουν την ελληνική υπόθεση, είτε χωριστά είτε από κοινού, στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σύμφωνα με το άρθρο 24 της Σύμβασης».⁹¹

Με την υιοθέτηση αυτής της απόφασης και αφού πέρασε το πρώτο σοκ και εξανεμίστηκαν οι ελπίδες περί γρήγορης επιστροφής στους δημοκρατικούς θεσμούς, στις 20 Σεπτεμβρίου του ιδίου έτους, οι Σκανδιναβικές χώρες Δανία, Σουηδία και Νορβηγία υπέβαλαν καταγγελία κατά της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και στις 27 του ιδίου μήνα ακολούθησε την ίδια τακτική και η Ολλανδία καταθέτοντας μια παρόμοια.⁹² Στις καταγγελίες, οι οποίες ήταν πανομοιότυπες ισχυρίζονταν πως: «[...] *the present Greek Government has violated its obligations under the Convention.*»⁹³ Βάσει της καταγγελίας το καθεστώς της Αθήνας παραβίαζε αρκετά από τα άρθρα της ΕΣΔΑ «*the following articles of the Convention were thereby correspondingly affected*»,⁹⁴ συγκεκριμένα το άρθρο 5: δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και την ασφάλεια, άρθρο 6: δικαίωμα δίκαιης δίκης, άρθρο 8: δικαίωμα σεβασμού ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, άρθρο 9: ελευθερία σκέψης συνείδησης και θρησκείας, άρθρο 10: ελευθερία έκφρασης, άρθρο 11: ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, άρθρο 13: δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής και άρθρο 14:

⁹⁰ Council of Europe, Consultative Assembly, Order 256 (1967), 26/4/1967

⁹¹ Council of Europe, Consultative Assembly, Resolution 346 (1967), 23/6/1967

⁹² *Denmark, Norway, and Sweden V. Greece; Proceedings in Council of Europe on Obligations of Greece Under European Convention on Human Rights*, volume 6, issue 6

⁹³ Στο ίδιο. Μετάφραση: «[...] η παρούσα Ελληνική Κυβέρνηση έχει παραβιάσει τις υποχρεώσεις της βάσει της Σύμβασης»

⁹⁴ Μετάφραση: «τα ακόλουθα άρθρα της Σύμβασης έχουν ως εκ τούτου παραβιαστεί»

απαγόρευση των διακρίσεων.⁹⁵ Πέραν των άνω άρθρων που ανέφεραν πως παραβίαζε η ελληνική κυβέρνηση, κατέθεσαν και κάποιες «επίσημες και ανεπίσημες» δηλώσεις που καταδείκνυαν την ελληνική κατάσταση. Αναφέρεται, λοιπόν, η κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα ως πολιορκία. Περιγράφεται με συντομία η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καθώς γίνεται λόγος για κόμματα και πολιτικές δραστηριότητες που έχουν απαγορευτεί, εννοώντας τα αριστερά πολιτικά κόμματα και τις αριστερές οργανώσεις, μνημονεύεται η σύλληψη χιλιάδων ανθρώπων χωρίς όμως να έχει πραγματοποιηθεί δίκη και η απαγόρευση του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι. Επίσης η ελευθερία της έκφρασης έχει περιοριστεί τόσο στον τύπο, όσο και στις προσωπικές επικοινωνίες. Με άλλα λόγια στην καταγγελία των Σκανδιναβικών χωρών συναντάμε μια σχεδόν πλήρη περιγραφή της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα χωρίς όμως να γίνεται προς το παρόν μνεία σε βασανιστήρια.

*«[...] political parties and ordinary political activities have been prohibited and that a state of siege is maintained upholding court martials and similar extraordinary criminal courts; that thousands of persons have been imprisoned for a long period without being brought before a competent legal authority and many persons sentenced by court martial or extraordinary penal commissions for their political opinion; that the rights to assemble or to associate freely with others have been abolished as is demonstrated by the criminal charges and resultant harsh sentences in certain cases; that the right to freedom of expression has been suppressed as is illustrated by an order of the Army Chief of Staff of 14 June, 1967; lastly, that censorship has been applied to the press and private communications».*⁹⁶

⁹⁵ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocol No. II, Rome, 4.XI.1950. Επίσης, βλ. Denmark, Norway, and Sweden V. Greece ό.π.

⁹⁶ Denmark, Norway, and Sweden V. Greece ό.π. Μετάφραση: «τα πολιτικά κόμματα και οι συνήθεις πολιτικές δραστηριότητες έχουν απαγορευτεί. Διατηρείται η κατάσταση πολιορκίας με τη συντήρηση των στρατοδικείων και παρόμοιων έκτακτων ποινικών δικαστηρίων· χιλιάδες άτομα έχουν φυλακιστεί για μεγάλο χρονικό διάστημα χωρίς να οδηγηθούν ενώπιον αρμόδιας νομικής αρχής και πολλά άτομα καταδικάστηκαν από στρατοδικεία ή έκτακτες ποινικές επιτροπές για την πολιτική τους άποψη· τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι ή συνεταιρίζεσθαι έχουν καταργηθεί, όπως αποδεικνύεται από τις ποινικές κατηγορίες και τις επακόλουθες σκληρές ποινές σε ορισμένες περιπτώσεις· το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης έχει τερματιστεί, όπως

Η Δανία, όπως φαίνεται σε άρθρο του *Der Spiegel* «άδειασε το περίπτερο της στην έκθεση Θεσσαλονίκης σε ένδειξη διαμαρτυρίας κατά της δικτατορίας»,⁹⁷ ενώ η *Süddeutsche Zeitung* την επόμενη μέρα, στις 28/9/1967, αναφέρει σε άρθρο της με τίτλο «Απειλή κυρώσεων από το Στρασβούργο» πως

«[...] ένα ψήφισμα απειλεί την Ελλάδα, ότι μπορεί να χάσει τη θέση της στο Συμβούλιο της Ευρώπης εάν συνεχίσει να παραβιάζει τις δημοκρατικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το Συμβούλιο της Ευρώπης σκέφτεται δύο στάδια κυρώσεων: αρχικά αναστολή της ιδιότητας μέλους, αργότερα πιθανή αποβολή»⁹⁸

και συνεχίζει με μια δήλωση του Άγγλου βουλευτή των Εργατικών, John Silkin, ο οποίος αναφέρθηκε στο ζήτημα ανάμειξης στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας. Σημειώνεται: «η απάντηση του (Silkin) ήταν πολιτική και όχι νομική, ότι η δημοκρατία είναι αδιαίρετη». Πρέπει να τονιστεί εδώ πως η ελληνική πλευρά προσπάθησε να ελαφρύνει τη θέση της και να αποκρούσει τις εις βάρος της καταγγελίες επικαλούμενη το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ⁹⁹, αν και ποτέ δεν κατάφερε να προσκομίσει αποδείξεις για τους ισχυρισμούς της. Με την επίκληση, όμως, του συγκεκριμένου άρθρου η χούντα παραδεχόταν αυτόματα ότι είχε παραβιάσει τη Σύμβαση.¹⁰⁰

Επίσης, στις 26 Σεπτεμβρίου 1967 με το ψήφισμα 351 αποφασίστηκε να μην έχει καμία χώρα τη δυνατότητα παραμονής στο Συμβούλιο αν δεν σέβεται τα δικαιώματα των πολιτών και προτάθηκε η αποπομπή της Ελλάδας βάσει του άρθρου 8 του καταστατικού.¹⁰¹

φαίνεται από μια διαταγή του Αρχηγού του Επιτελείου Στρατού της 14ης Ιουνίου 1967. Τέλος, η λογοκρισία εφαρμόστηκε στον Τύπο και στις ιδιωτικές επικοινωνίες»

⁹⁷ *Der Spiegel*, 24/09/1967

⁹⁸ *Süddeutsche Zeitung*, 28/9/1967

⁹⁹ Το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ επιτρέπει σε ένα κράτος σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημοσίου κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους να λάβει μέτρα κατά παράβαση των προβλεπόμενων από τη Σύμβαση υποχρεώσεων.

¹⁰⁰ Victor Fernandez Soriano, «Facing the Greek Junta: the European Community, the Council of Europe and the rise of human- rights politics in Europe», <http://dx.doi.org/10.1080/13507486.2017.1282432>, σ. 363

¹⁰¹ Statute of the Council of Europe, London, 5.V.1949: Άρθρο 8: «Κάθε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχει παραβιάσει σοβαρά το άρθρο 3 (να αποδέχεται τις αρχές του κράτους δικαίου, σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών) μπορεί να ανασταλεί από το δικαίωμα εκπροσώπησης και να ζητηθεί από την Επιτροπή Υπουργών να αποχωρήσει σύμφωνα με το άρθρο 7. Εάν το μέλος αυτό δεν συμμορφωθεί με αυτό το αίτημα, η Επιτροπή μπορεί να αποφασίσει ότι παύει να είναι μέλος του Συμβουλίου»-Κωνσταντίνα Μαραγκού, «Η “ελληνική υπόθεση” στο συμβούλιο της Ευρώπης: άγνωστες πτυχές από τον

Αξιοπρόσεκτη είναι η επισήμανση του Κλάψη σχετικά με το υπόμνημα (16/12/1967) που έστειλε η χουντική κυβέρνηση στην ΕΕΔΑ ως απάντηση στις καταγγελίες των Σκανδιναβικών χωρών. Η Ελλάδα υποστήριζε πως η ΕΕΔΑ δεν ήταν το αρμόδιο όργανο εξέτασης της συγκεκριμένης υποθέσεως καθώς «η κατάσταση που είχε προκύψει στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου 1967 είχε προέλθει ως αποτέλεσμα μιας “επανάστασης” [...] και δεν είναι δυνατόν να κριθεί με τα ίδια μέτρα που ίσχυαν για τις “συμβατικές κυβερνήσεις”».¹⁰² Φαίνεται, λοιπόν, πως η χούντα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το «δυνατό της χαρτί» περί επαναστάσεως όχι μόνο για να αποδείξει ότι είχε τη λαϊκή κυριαρχία στο εσωτερικό της χώρας, αλλά ταυτόχρονα για να γλιτώσει τις πιθανές κυρώσεις από διεθνείς οργανισμούς.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω ψηφίσματα στις 31 Ιανουαρίου 1968 η Συνέλευση υιοθετεί το ψήφισμα 361 με το οποίο, μεταξύ άλλων, αποφασίζει: α) να εξετάσει διεξοδικά το σχέδιο του Συντάγματος και να διατυπώσει παρατηρήσεις επ’ αυτού,¹⁰³ β) να ασκήσει επιρροή προς διασφάλιση αφενός διενέργειας του δημοψηφίσματος (για την αποδοχή ή απόρριψη του συντάγματος) εντός του χρονικού πλαισίου που έχει δεσμευτεί η Αθήνα και αφετέρου των κατάλληλων συνθηκών διενέργειας του δημοψηφίσματος,¹⁰⁴ γ) πως θα παρακολουθεί την εξέλιξη της κατάστασης στην Ελλάδα αναφορικά με την αποκατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, η οποία πρέπει να συμβαδίζει με τη επιστροφή στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, και τέλος, δ) θέτει ως επιτρεπτό χρονικό όριο επιστροφής και αποκατάστασης της δημοκρατίας την Άνοιξη του 1969 προκειμένου η χώρα να μην αποπεμφθεί από το Συμβούλιο.¹⁰⁵ Σύμφωνα με το *Der Spiegel* η αντίδραση του Παττακού

θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 277-302, εδώ σ. 283

¹⁰² Αντώνης Κλάψης, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η ελληνική υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 67-107, εδώ σ. 83

¹⁰³ Σύνταγμα 1968 όπως αυτό αναλύθηκε πιο πίσω στο 1^ο Κεφάλαιο

¹⁰⁴ Δηλαδή διεξαγωγή ελεύθερης και δημοκρατικής εκστρατείας

¹⁰⁵ Council of Europe, Consultative Assembly, Resolution 361 (1968), 31/1/1968

είναι χαρακτηριστική: αφού σχολίασε- φανερά ενοχλημένος- πως «το Συμβούλιο της Ευρώπης ενοχλεί την Ελλάδα όσο ένα κουνούπι στο κέρατο ενός βοδιού».¹⁰⁶

Το Μάιο του 1968 η Συμβουλευτική Συνέλευση του ΣΤΕ όρισε ως ειδικό εισηγητή τον Ολλανδό Max van der Stoel, ο οποίος ταξίδεψε τρεις φορές στην Ελλάδα από τον Απρίλιο έως το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.¹⁰⁷ Κατόπιν, η χούντα του απαγόρευσε την είσοδο στη χώρα με την κατηγορία ότι δεν ήταν αντικειμενικός και αμερόληπτος (*he did not have the “qualities of objectivity and impartiality inherent in the title of rapporteur”*).¹⁰⁸ Συνέταξε δύο πορίσματα σχετικά με την επικρατούσα κατάσταση, δηλαδή κατέγραψε και κατονόμασε λεπτομερώς βασανιστήρια που πραγματοποιούνταν στη χώρα καθώς επίσης και την κακομεταχείριση των κρατουμένων. Στο τρίτο του πόρισμα το 1969 εξέθετε ακόμα περισσότερο το ελληνικό καθεστώς και καταδείκνυε τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁰⁹ Υιοθετώντας το πιο πάνω πόρισμα και από τη στιγμή που οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί δεν είχαν επανέλθει στην Ελλάδα το ΣΤΕ με τη Σύσταση 547 «αποδοκιμάζει τη στέρηση του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης και των ελεύθερων εκλογών των Ελλήνων από την ελληνική κυβέρνηση, [...] δηλώνει ανήσυχο για την έλλειψη προόδου αναφορικά με την αποκατάσταση της συνταγματικής δημοκρατίας, [...] προτείνει στην Επιτροπή των Υπουργών για το γενικότερο συμφέρον του ελληνικού λαού να προχωρήσει άμεσα στις απαραίτητες ενέργειες λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη τα άρθρα 3, 7, 8 του καταστατικού του ΣΤΕ και τις αποφάσεις της Συμβουλευτικής Επιτροπής».¹¹⁰

Τον Οκτώβριο του 1969 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισε να εξετάζει τις κατηγορίες κατά της Ελλάδας για παραβίαση των άρθρων 3, 5, 6, 8, 10, 11, 13 και 14 της ΕΣΔΑ και

¹⁰⁶ *Der Spiegel*, 7/12/1969

¹⁰⁷ Μιχάλης Κ. Στελακάτος-Λοβέρδος, «Η “ελληνική υπόθεση” στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς αναφοράς», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* τ. 14, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 117-139, εδώ σ. 120

¹⁰⁸ Howard D. Coleman, “Greece, and the Council of Europe: The international legal protection of human rights by the political process”, *Israel Yearbook on Human Rights*, vol. 2, Tel Aviv University, 1972, σ. 121-141, εδώ σ. 133. Μετάφραση: «δεν είχε τις ιδιότητες/ χαρακτηριστικά της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας που ενυπάρχουν στον τίτλο του εισηγητή»

¹⁰⁹ Για τα πορίσματα του Max van der Stoel βλ. αναλυτικότερα Howard D., Coleman, ό.π., σ. 133-135

¹¹⁰ Council of Europe, Consultative Assembly, Recommendation 547 (1969), 30/1/1969

των άρθρων 1, 3 του Πρώτου Πρωτοκόλλου της.¹¹¹ Το πόρισμα της έκθεσης ανέφερε «ότι οι βασανισμοί πολιτικών κρατουμένων αποτελούσαν συνηθισμένη μέθοδο για το καθεστώς που κυβερνούσε την Ελλάδα».¹¹²

Στις 12/12/1969 στην προγραμματισμένη σύνοδο της Επιτροπής Υπουργών στο Παρίσι ο Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, Παναγιώτης Πιπινέλης, αφού εκφώνησε έναν εκτενή λόγο και περιέγραψε την κατάσταση στην Ελλάδα, εξήγησε τη φύση της «νέας ελληνικής κυβέρνησης» (όπως αυτή προέκυψε μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου). Κατόπιν, ανέλυσε το χρονοδιάγραμμα της Ελλάδας, βάσει του οποίου προσπαθούσε απεγνωσμένα η χώρα να κερδίσει χρόνο και να αντιστρέψει αυτό που θεωρούταν βέβαιο, την αποπομπή της από το ΣΤΕ. Στο τέλος όμως του λόγου του, καθώς έβλεπε ότι δεν υπήρχαν περιθώρια να μην καταδικαστεί το χουντικό καθεστώς, ανακοίνωσε την αποχώρηση της Ελλάδας από τον οργανισμό (ΣΤΕ) σύμφωνα με το άρθρο 7 του καταστατικού.¹¹³

Η Αθήνα κατέληξε σε αυτή την απόφαση, όπως δήλωσε ο Πιπινέλης, λαμβάνοντας υπόψη πως «τα τελευταία δύομισι χρόνια η Ελλάδα υπήρξε στόχος οργανωμένης συκοφαντικής εκστρατείας με στόχο τη διαστρέβλωση των πραγματικών λόγων βάσει των οποίων η Αθήνα αναγκάστηκε να παρεκκλίνει από μερικά άρθρα της ΕΣΔΑ, σύμφωνα με το άρθρο 15 (της ΕΣΔΑ)» και συνέχισε «το 1967 η Ελλάδα ήρθε αντιμέτωπη για τρίτη συνεχή φορά τις δύο τελευταίες δεκαετίες με επικείμενο δημόσιο κίνδυνο που απειλούσε τη ζωή του έθνους και των δημοκρατικών θεσμών, η διατήρηση των οποίων αποτελεί στόχο του ΣΤΕ [...] ο κίνδυνος αυτός προερχόταν κυρίως [...] από δραστηριότητες κομμουνιστικών στοιχείων που βρίσκονταν σε στενή συνεργασία με συγκεκριμένα κόμματα και αρχηγούς (κομμάτων) [...]. Από την 21^η Απριλίου [...] έχουν παρθεί μέτρα με στόχο [...] την αναθεώρηση του Συντάγματος, το οποίο ενέκρινε η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων

¹¹¹ Convention for the Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol. Άρθρο 3 ΕΣΔΑ: απαγόρευση βασανιστηρίων. Για τα λοιπά άρθρα της ΕΣΔΑ που αναφέρονται βλ. παραπάνω σ. 30 Άρθρο 1 Πρώτου Πρωτοκόλλου: Προστασία της περιουσίας, Άρθρο 3 Πρώτου Πρωτοκόλλου: δικαίωμα ελεύθερων εκλογών. Βλ. σχετικά: https://www.echr.coe.int/Documents/Archives_1950_Convention_ENG.pdf (τελευταία πρόσβαση 04/04/2023)

¹¹² Δημήτρης Κώνστας, *Η «ελληνική υπόθεση» στο Σ.Ε. 1967-69*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019, σ. 95

¹¹³ Statute of the Council of Europe, London, 5.V.1949: Άρθρο 7: «Οποιοδήποτε μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης μπορεί να αποχωρήσει γνωστοποιώντας επίσημα στον Γενικό Γραμματέα την πρόθεσή του να το πράξει» - Withdrawal of Greece from the Council of Europe, Speech by the Foreign Minister of Greece H.E. MR. Panayiotis Pipinelis at the committee of Ministers of the Council of Europe

[...] οι προσπάθειες όμως για επιστροφή στην κανονικότητα [...] δεν έχουν εκτιμηθεί δεόντως από πολλά κράτη μέλη του ΣΤΕ. Αντίθετα το ΣΤΕ έχει γίνει κέντρο αμείλικτης προπαγάνδας έχοντας ως στόχο την Ελλάδα, ειδικά από έθνη των οποίων το σκοτεινό πολεμικό παρελθόν δεν τους επιτρέπει να μιλήσουν στο όνομα της δημοκρατίας και της ελευθερίας. [...] όργανα του ΣΤΕ και της ΕΣΔΑ απέδειξαν ότι είναι ανίκανα να εξασφαλίσουν την ισότιμη και αμερόληπτη τήρηση των συμβατικών διατάξεων. [...] οι αρχές της μη παρέμβασης, της ισότητας και της κυριαρχίας των κρατών μελών, που αποτελούν τους ακρογωνιαίους λίθους της διεθνούς κοινότητας, έχουν αγνοηθεί κατάφωρα». Τέλος, σημειώνει «την αποτυχία του ΣΤΕ να πετύχει την Ευρωπαϊκή ενότητα και να προωθήσει τους στόχους για τους οποίους έχει καθιερωθεί και για την επίτευξη των οποίων τα ευρωπαϊκά έθνη έχουν βασίσει τις ελπίδες τους για έναν καλύτερο κόσμο» και καταγγέλλει το καταστατικό του ΣΤΕ.¹¹⁴

Στο πιο πάνω απόσπασμα φαίνεται πως καταβάλλεται μια προσπάθεια δικαιολόγησης του απριλιανού κινήματος για την επιβολή του οποίου φταίει η κεντρο-αριστερά με τις επικίνδυνες δραστηριότητες της. Το πραξικόπημα και τα μέτρα που λήφθηκαν στη συνέχεια είχαν στόχο την επιστροφή στην κανονικότητα, γεγονός που ορισμένα κράτη, τα οποία δεν κατονομάζονται, λειτουργώντας μεροληπτικά δεν κατανοούν και δεν αναγνωρίζουν.

Το καθεστώς δικαιολόγησε την αποχώρηση-αποπομπή από το ΣΤΕ στη συνέντευξη του Παττακού στο περιοδικό *Der Spiegel* σχεδόν ένα χρόνο μετά. Ο δημοσιογράφος τον ρωτά: «από την έκβαση της συζήτησης για την Ελλάδα στο Συμβούλιο της Ευρώπης τον περασμένο Δεκέμβριο, υπήρξε η εντύπωση ότι η Ελλάδα αποβλήθηκε από τον οργανισμό - παρόλο που η ίδια παραιτήθηκε την τελευταία στιγμή. Η συμφωνία σύνδεσης με την ΕΟΚ έχει παγώσει. Δεν νομίζετε πως βρίσκεστε σε αδιέξοδο;» και ο Παττακός απαντά: «Αποχωρήσαμε από το Συμβούλιο της Ευρώπης γιατί είναι μια οργάνωση που αποτελείται από βουλευτές. Αλλά δεν έχουμε ούτε κοινοβούλιο, επομένως δεν χρειαζόμαστε εκπροσώπηση στο Συμβούλιο της Ευρώπης.»¹¹⁵

¹¹⁴ Withdrawal of Greece, ό.π.

¹¹⁵ *Der Spiegel*, 4/10/1970

2.4 Στάση NATO-ΗΠΑ απέναντι στη δικτατορία

Το θετικό αποτέλεσμα των προσπαθειών των Σκανδιναβικών χωρών στο ΣΤΕ δεν είχε την ανάλογη επιτυχία και στο Συμβούλιο του NATO. Η ανάλυση των προσπαθειών για καταδίκη της Ελλάδας και σε αυτό το διεθνή οργανισμό δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας εργασίας, ωστόσο έχει ενδιαφέρον να ερευνηθεί εκτενέστερα.¹¹⁶ Η μελέτη αυτή επικεντρώνεται πρώτον στους λόγους για τους οποίους κυρίως οι ΗΠΑ και ακολούθως αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες αρνήθηκαν σθεναρά να φέρουν την «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο του NATO και δεύτερον στους λόγους μεταστροφής της αντιμετώπισης της χούντας από τις ΗΠΑ.

Από τις πρώτες μέρες παρουσίας της χούντας φαίνεται η ανησυχία που είχε επικρατήσει στους κόλπους του NATO. Η εφημερίδα *Die Welt* δημοσίευσε άρθρο με τίτλο «*Η κρίση στην Αθήνα ανησυχεί το NATO*» και ανέφερε:

«οι σύμμαχοι δεν κρύβουν πως η ανάμειξη του βασιλικού στρατού στην εσωτερική πολιτική σύγκρουση μεταξύ του θρόνου και της αντιπολίτευσης καθώς και ο κίνδυνος να κυβερνηθεί η χώρα για μεγάλο χρονικό διάστημα από στρατιωτική δικτατορία μειώνουν το κύρος της συμμαχίας. [...] οι διπλωμάτες φοβούνται πως η Τουρκία θα μπορούσε ενδεχομένως να εκμεταλλευτεί την ελληνική αναταραχή και να αποκτήσει μέσω στρατιωτικής δράσης πλεονεκτήματα στην Κύπρο, ώστε η κυπριακή διαμάχη να διευθετηθεί υπό τουρκικούς όρους».¹¹⁷

Ουσιαστικά οι πρώτες κυρώσεις κατά της χούντας ήρθαν από την Αμερική, όταν όπως διαβάζουμε και στο άρθρο του περιοδικού *Der Spiegel* αποφάσισε να περιορίσει την αποστολή βαρέων όπλων στην Ελλάδα. «Ο Αμερικανός πρόεδρος Τζόνσον αποφάσισε ότι η στρατιωτική βοήθεια προς την Ελλάδα θα μειωνόταν όσο η χώρα κυβερνιόταν δικτατορικά.»¹¹⁸ Τί μεσολαβεί όμως και όχι μόνον οι ΗΠΑ δε σκλήρυναν τη στάση τους

¹¹⁶ Βλ. σχετικά Έφη Πενταλιού, «Η Δανία και η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 142-182, εδώ σ. 158-182. Επίσης, Woodhouse, ό.π., σ. 119

¹¹⁷ *Die Welt*, 24/4/1967

¹¹⁸ *Der Spiegel*, 8/10/1967

απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς, αλλά αντίθετα θα μπορούσε να κανείς να ισχυριστεί «βολεύτηκαν» με την ισχύουσα κατάσταση στη χώρα; Ανά διαστήματα καλούσαν την Αθήνα να προχωρήσει σε φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος και αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών, αλλά στην πράξη απέφυγαν τη λήψη σκληρών μέτρων και σχεδόν τήρησαν μια πολιτική αποστασιοποίησης.

Σύμφωνα με τον Woodhouse οι λόγοι συνδέονται με ευρύτερα γεωπολιτικά γεγονότα: η αραβοϊσραηλινή σύγκρουση και ο πόλεμος των Έξι Ημερών, η ανακοίνωση του Γάλλου προέδρου Σαρλ ντε Γκωλ ότι η Γαλλία αποχωρεί από το στρατιωτικό σκέλος του NATO, η άνοδος στην εξουσία του Λίβου Μουαμάρ Καντάφι μετά το πραξικόπημα και η άμεση επιθυμία του για απομάκρυνση των αμερικανικών και βρετανικών βάσεων που διατηρούσαν στα εδάφη, η εμφάνιση ρωσικών πολεμικών πλοίων στη Μεσόγειο και τέλος ο συνεχιζόμενος πόλεμος στο Βιετνάμ και οι ανάγκες του 6^{ου} αμερικανικού στόλου στη Μεσόγειο ενίσχυσαν τη γεωστρατηγική σημασία της Ελλάδας.¹¹⁹

Κατά συνέπεια μια ενέργεια κατά της Ελλάδας δε θα έβλαπτε αποκλειστικά την ίδια τη χώρα, αλλά θα είχε συνέπειες στη συνοχή, στα συμφέροντα και στην ασφάλεια του NATO. Η εφημερίδα *Die Zeit* λίγα χρόνια αργότερα δημοσίευσε πως: «οι Αμερικανοί αναμένεται να διατηρήσουν την Κυβέρνηση των συνταγματαρχών στην εξουσία και να στηρίζουν τον στρατό όσο συνεχίζεται η σοβιετική-αμερικανική αντιπαράθεση στην ανατολική Μεσόγειο.»¹²⁰ Τα συμφέροντα δηλαδή του Οργανισμού ιεραρχήθηκαν υψηλότερα από τους δημοκρατικούς θεσμούς και την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι συνεχείς υποσχέσεις της χούντας περί γρήγορης επανόδου της δημοκρατίας, τα δύο συντάγματα, η ορκωμοσία τόσο της πρώτης κυβέρνησης υπό τον εισαγγελέα Κωνσταντίνο Κόλλια και κατόπιν υπό τον πολιτικό Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη προσέφεραν στη Δύση και δη στο NATO την κάλυψη που χρειαζόταν.

Φυσικά, οι συνταγματάρχες στην Αθήνα γνώριζαν και αναγνώριζαν τη σημασία-προνομιούχο θέση της Ελλάδας και γι' αυτό όχι μόνο δεν πτοούνταν από τις ξένες «απειλές», αλλά πολλές φορές συμπεριφέρονταν αλαζονικά. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Παττακού σε δημοσίευμα του *Der Spiegel* (μετά την απόφαση του Αμερικανού

¹¹⁹ Woodhouse, ό.π., σ. 109

¹²⁰ *Die Zeit*, 16/6/1972

προέδρου Λύντον Τζόνσον) «όσο περισσότερη ξένη πίεση υπάρχει, τόσο περισσότερο καθυστερεί η αποκατάσταση των ομαλών πολιτικών συνθηκών»¹²¹ και του Παπαδόπουλου: (ενώ οι ΗΠΑ απειλούσαν με διακοπή αποστολής στρατιωτικού υλικού αν η Αθήνα δεν προχωρούσε σε διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών και η Αθήνα απειλούσε με κλείσιμο των λιμανιών της για τον αμερικανικό στόλο): «Μπορούμε να κάνουμε εκλογές αύριο, σε 20 μήνες ή σε 20 χρόνια. Αλλά αυτό θα το αποφασίσουμε εμείς... Δεν υπάρχει τόσο πολύς χρυσός σε όλη τη γη που για χάρη του θα πουλούσαμε τα συμφέροντα του έθνους και θα διακινδυνεύαμε την επιβίωσή του».¹²²

Η πλειονότητα των Ελλήνων περίμενε από το NATO να καταδικάσει το απριλιανό καθεστώς, ήλπιζαν πως μια τέτοια ενέργεια θα επέφερε πιο άμεσα και ουσιαστικά πλήγματα, όμως οι ελπίδες τους διαψεύστηκαν. Αυτό φαίνεται και σε συνέντευξη του συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη στο *Der Spiegel* ο οποίος έλεγε: «η εκδίωξη από το NATO θα ωφελούσε πολύ περισσότερο την αντίσταση (απ' ότι η αποχώρηση της Ελλάδας από το ΣΤΕ). Θα μπορούσε πραγματικά να κλονίσει το καθεστώς των συνταγματαρχών.»¹²³

2.5 Η περίπτωση της Γερμανίας

«Μπροστά στην πληθώρα λεπτομερειών για τη φασιστική στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα, τι να πει κανείς για την επίσημη σιωπή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας (ΟΔΓ); Πόση αξία έχει το επιχείρημα της μη ανάμειξης στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων χωρών, όταν οι ΗΠΑ, για την υπεράσπιση της ελευθερίας, αντιμετωπίζουν τις εσωτερικές υποθέσεις του Βιετνάμ στα δικές τους; Η Ελλάδα, όπως και η ΟΔΓ, έχει δεσμευτεί με τη Συνθήκη της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, το προοίμιο της οποίας περιέχει την ακόλουθη φράση: (τα συμβαλλόμενα μέρη) αποφασίζουν να διαφυλάξουν την ελευθερία, την κοινή κληρονομιά και τον πολιτισμό των λαών τους, που

¹²¹ *Der Spiegel*, 8/10/1967

¹²² *Der Spiegel*, 25/7/1971

¹²³ *Der Spiegel*, 10/5/1970

βασίζονται στις αρχές της δημοκρατίας, της ατομικής ελευθερίας και του κράτους δικαίου. [...] Είμαστε διατεθειμένοι να διαφυλάξουμε τη Δημοκρατία, την Ελευθερία και το Δίκαιο: στην Κορέα, στο Βερολίνο, στο Βιετνάμ και...τόρα όχι στην Ελλάδα. Τι κακοποίηση της ελευθερίας, όταν τη μεταχειρίζεται κανείς για ψευτιές!»¹²⁴

Από το πιο πάνω απόσπασμα φαίνεται, λοιπόν, πως η επιλογή για μη ανάμειξη στις εσωτερικές υποθέσεις μιας χώρας γίνεται κατά το συμφέρον των ισχυρών κρατών. Στην Ελλάδα με τη «φασιστική», κατά τα λεγόμενα του συντάκτη του άρθρου, στρατιωτική δικτατορία η ανάμειξη για επάνοδο στους δημοκρατικούς θεσμούς κρίνεται δευτερευούσης σημασίας.

Έτσι, η Γερμανία, όπως φαίνεται και στο πιο πάνω απόσπασμα της εφημερίδας, ακολούθησε μια ήπια στάση έναντι του καθεστώτος. Εν ολίγοις, όπως παρατηρεί ο Κώνστας, η Γερμανία ταυτίστηκε πλήρως με την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ.¹²⁵ Αφενός, οι οικονομικές συμφωνίες που έκλεισε το δικτατορικό καθεστώς με γερμανικές εταιρίες και οι φόβοι πως μια σκληρότερη στάση έναντι των συνταγματαρχών θα είχε ως αποτέλεσμα απώλεια εκατομμυρίων και αφετέρου, η ανησυχία πως η πίεση θα ωθούσε την Ελλάδα σε απρόβλεπτες κινήσεις σε μια τεταμένη χρονική περίοδο (Ψυχρός Πόλεμος) «ανάγκασε» τη Γερμανία να κρατήσει μια επιφυλακτική, αν όχι διστακτική, στάση στους διεθνείς οργανισμούς. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως η Γερμανία ξεκαθάρισε τη στάση της μόλις την προηγούμενη ημέρα (11/12/1969) της Συνόδου της Επιτροπής στο ΣΤΕ κατόπιν πολύωρων συσκέψεων.¹²⁶ Η δυσκολία αυτή εντοπίζεται στο γεγονός ότι η Γερμανία προσπαθούσε να περπατήσει πάνω σ' ένα τεντωμένο σχοινί ισορροπώντας μεταξύ οικονομικών συμφερόντων από τη μία πλευρά και ικανοποίησης της κοινής γνώμης μέσω της ουσιαστικής τήρησης των αξιών της ελευθερίας και της δημοκρατίας από την άλλη.

Οι οικονομικές συμφωνίες που είχαν υπογραφεί μεταξύ των δύο κρατών εξακολουθούσαν να καθορίζουν τη στάση της Γερμανίας. Η εφημερίδα *Die Zeit*

¹²⁴ *Die Zeit*, 20/10/1967

¹²⁵ Κώνστας, ό.π., σ. 105

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 104

καυτηριάζει τη στάση της Γερμανίας αναφορικά με τις συμφωνίες πολεμικού εξοπλισμού λέγοντας:

«[...] Ο κ. Παττακός δεν έχει κανένα λόγο να διαμαρτύρεται για τη στάση δύο τουλάχιστον συμμάχων: των ΗΠΑ και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας (της Γερμανίας). Οι ΗΠΑ έχουν σταματήσει να παραδίδουν βαρέα όπλα, αλλά στέλνουν φορητά (όπλα) στην Ελλάδα, και αυτά είναι τα μόνα που χρειάζεται η κυβέρνηση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης κατά του άοπλου λαού. Η Γερμανία δεν έχει προσχωρήσει σε καμία από τις πολυάριθμες πρωτοβουλίες των ευρωπαϊκών κρατών, αλλά δείχνει, [...] “υπομονή για περιορισμένο χρονικό διάστημα”»».¹²⁷

Χαρακτηριστικά της γερμανικής στάσης είναι και τα λόγια του Willy Brandt το 1968, όταν ακόμα δεν είχε εκλεγεί καγκελάριος αλλά ήταν αρχηγός του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος (SPD). Σύμφωνα με το *Der Spiegel*, κατά την επιστροφή από την Αθήνα βουλευτών του κόμματος SPD, κατόπιν τετραήμερης παραμονής τους στην Ελλάδα και επισκέψεως τους στη Γυάρο, ο βουλευτής Adolf Arndt είπε στους συντρόφους του πως «η Ελλάδα είναι ένα ευρωπαϊκό πρόβλημα» και ο Brandt απάντησε στα μέλη του κόμματος πως «όποιος απαιτεί τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Αθήνα δεν εκπροσωπεί τα συμφέροντα αυτού του κράτους». Με τον συντάκτη του εν λόγω άρθρου να σχολιάζει και να καυτηριάζει την κατάσταση που επικρατούσε στη Γερμανία και να επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά πως τα οικονομικά συμφέροντα δε συμβαδίζουν με την ιδεολογία «στη νέα εξωτερική πολιτική της γερμανικής κυβέρνησης, απαλλαγμένη από ιδεολογικά εμπόδια, οι διπλωματικές σχέσεις δεν έχουν καμία σχέση με την έγκριση ενός καθεστώτος».¹²⁸

Με τον Willy Brandt καγκελάριο της ΟΔΓ (1969-1974) και την αποχώρηση της Ελλάδας από το ΣΤΕ αρχίζει η Γερμανία να γίνεται πιο πειστική και να ζητά από τους συνταγματάρχες την επιστροφή στη δημοκρατία.¹²⁹ Οι σχέσεις με το δικτατορικό

¹²⁷ *Die Zeit*, 3/11/1967

¹²⁸ *Der Spiegel*, 25/2/1968

¹²⁹ Δημήτρης Αποστολόπουλος, «Η Δυτική Γερμανία απέναντι στη δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η Δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 325-344, εδώ σ. 338

καθεστώς έφτασαν σε κρίσιμο σημείο¹³⁰ όταν το 1972 ο αποφυλακισμένος για λόγους υγείας καθηγητής της Νομικής Σχολής του πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης φυγαδεύτηκε στη Γερμανία με τη βοήθεια της Βόννης.¹³¹ Κυρίως οι υπουργοί της κυβέρνησης Brandt, Helmut Schmidt και Horst Ehmke, ανέλαβαν δράση ώστε ο Μαγκάκης να φύγει από την Ελλάδα. Ερχόμενοι σε επαφή με τον Γερμανό πρέσβη στην Ελλάδα, Peter Limbourg και τον Αμερικανό Henry Tasca έπεισαν τον αρχηγό της χούντας Παπαδόπουλο να επιτρέψει την φυγάδευση του. Έτσι, αεροσκάφος της γερμανικής πολεμικής αεροπορίας προσγειώθηκε στην αμερικανική βάση του αεροδρομίου του Ελληνικού για να παραλάβει το ζεύγος Μαγκάκη.¹³² Σύμφωνα με άρθρο του *Der Spiegel* ο Παττακός πληροφορήθηκε το γεγονός από τις ελληνικές εφημερίδες, οι οποίες επιτέθηκαν στην ΟΔΓ και έκριναν πως η συγκεκριμένη ενέργεια ήταν σύμφωνη με «το πνεύμα των SS» και «τις μεθόδους της Γκεστάπο», και χαρακτήρισε την αποχώρηση Μαγκάκη ως μια «γκανστερική ενέργεια». Οργισμένος, σύμφωνα με το συγκεκριμένο δημοσίευμα, για το γεγονός τόνισε πως «η Βόννη και ο πρέσβης της Βόννης είχαν παραβιάσει τους ελληνικούς νόμους και την ελληνική κυριαρχία» και συνέχισε «εκθέτοντας και εξυβρίζοντας τις Ηνωμένες Πολιτείες ως συνεργούς». Ο πρωθυπουργός Παπαδόπουλος αρνούμενος οποιαδήποτε ανάμειξη έκανε λόγο για «μυστική απαγωγή», «θυσιάζοντας έτσι», κατά το άρθρο, «το Γερμανό πρέσβη Limbourg στους αντιπάλους του».¹³³

Συνοπτικά θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει πως η ελληνική υπόθεση αποτέλεσε μια πρώτη έμπρακτη πρακτική δοκιμασία (crash test) της αποτελεσματικότητας και της δυνατότητας των διεθνών οργανισμών της δεκαετίας του 1960 να τηρήσουν τις αρχές της δημοκρατίας, της ελευθερίας και να καταδικάσουν την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που συντελούταν στην Ελλάδα. Όλες οι πληροφορίες, οι εκθέσεις του ΣΤΕ και οι καταθέσεις στο Στρασβούργο οδήγησαν τελικά στην καταδίκη της Ελλάδας. Η αποφασιστική ενέργεια της Δανίας να καταγγείλει το χουντικό καθεστώς άνοιξε το δρόμο, τον οποίο ακολούθησαν μετά και οι υπόλοιπες σκανδιναβικές χώρες και

¹³⁰ Ο Γερμανός Πρέσβης στην Ελλάδα, Peter Limbourg, χαρακτηρίστηκε *persona non grata* από τους συνταγματάρχες

¹³¹ Για την περίπτωση Μαγκάκη βλ. αναλυτικότερα *Süddeutsche Zeitung* 22/4/1972, *Frankfurter Rundschau* 24/4/1972, *Der Spiegel* 23/4/1972. Επίσης, Γεώργιος Α. Μαγκάκης, *Λόγος και Πράξη 1965-1975*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977. Επίσης, Αποστολόπουλος, ό.π., σ. 325-344, εδώ σ. 339-340

¹³² *Der Spiegel* 23/4/1972

¹³³ *Der Spiegel*, 23/4/1972

η Ολλανδία. Παρά τις όποιες αμφιταλαντεύσεις και τα οικονομικά συμφέροντα των ευρωπαϊκών χωρών τελικά η Ελλάδα καταδικάστηκε και για να προλάβει την ντροπή της αποπομπής από το ΣΤΕ προτίμησε να αποχωρήσει από τον οργανισμό.

Παρότι η ΕΟΚ και το ΣΤΕ προχώρησαν τελικά στην καταδίκη της χώρας μέσω του παγώματος της Συμφωνίας Σύνδεσης και της αποπομπής-αποχώρησης αντίστοιχα, στο ΝΑΤΟ δεν συνέβη το ίδιο. Η Δύση προτίμησε να εξαντλήσει την αυστηρότητα της στο ΣΤΕ γιατί εκεί οι συνέπειες ήταν πολύ μικρότερες απ' ότι στο ΝΑΤΟ. Τα γεωστρατηγικά συμφέροντα υπερίσχυσαν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων γιατί η Ελλάδα βρισκόταν, όπως ειπώθηκε και παραπάνω, σε μια θέση κλειδί στη Μεσόγειο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου (και συγκεκριμένα κατά την περίοδο της ύφεσης του Ψυχρού Πολέμου). Εννοείται πως η καταδίκη της Ελλάδας δεν ήταν αρκετή-ικανή να ανατρέψει το χουντικό καθεστώς, όμως αποτέλεσε ένα καίριο πλήγμα για τους συνταγματάρχες που συνέβαλε στην απομόνωση τους. Τέλος, η «ιδιαιτερότητα» της ελληνικής υπόθεσης έγκειται στο γεγονός πως η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που αποπέμφθηκε για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από ένα διεθνή οργανισμό.

Κεφάλαιο τρίτο: Ο γερμανικός τύπος

Πέρα από τη λογοκρισία που ασκήθηκε έντονα καθ' όλη τη διάρκεια της επταετίας με διαφορετικούς τρόπους, άλλοτε προληπτική και άλλοτε κατασταλτική, η προπαγάνδα αποτέλεσε ένα σύνθημα φαινόμενο για την επικράτηση του καθεστώτος.¹³⁴ Οι δικτάτορες χρησιμοποίησαν κάθε πρόσφορο μέσο και κάθε ευκαιρία για να χειραγωγήσουν, να ελέγξουν τον ελληνικό λαό και εν τέλει να καταστείλουν τις όποιες αντιδράσεις ή πιθανές κατηγορίες διατυπώνονταν εναντίον τους.¹³⁵

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον όπου η ελευθερία χειραγωγείται, περικόπεται και κλέβεται δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός πως οι Έλληνες κατά τη διάρκεια της επταετίας στράφηκαν σε άλλους διαθέσιμους φορείς ενημέρωσης. Τρεις χώρες της Ευρώπης, Βρετανία, Γαλλία και Γερμανία, μέσω των ελληνικών ραδιοφωνικών τους εκπομπών BBC, γαλλική ραδιοφωνία και DW αντίστοιχα «ανέλαβαν» να καλύψουν αυτό το κενό της πληροφόρησης από την αρχή της επιβολής της δικτατορίας.

3.1 Η περίπτωση της Deutsche Welle (DW)

Η DW, όπως εξηγεί η συντάκτρια και εκφωνήτρια της ελληνικής εκπομπής Δανάη Κουλμάση,¹³⁶ ιδρύθηκε το 1953 στη Γερμανία ως ένας οργανισμός δημοσίου δικαίου με στόχο «να παρουσιάσει την πολιτική και πολιτιστική εικόνα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας (ΟΔΓ) ανά τον κόσμο». Η κατάλυση της δημοκρατίας στην Ελλάδα από τους δικτάτορες την 21^η Απριλίου 1967 βρήκε την ελληνική εκπομπή της DW να διανύει τα πρώτα της χρόνια ζωής- καθώς ξεκίνησε μόλις το 1964. Η είδηση του πραξικοπήματος ήταν σημαντική και έπρεπε να καλυφθεί με σχόλιο, όμως ο τόνος και το λεξιλόγιο που επιλέχθηκε μαρτυρούσε, όπως λέει η ίδια, «μια ταύτιση από μια δυτικοευρωπαϊκή χώρα».

¹³⁴ Σχετικά με τη λογοκρισία βλ. το οικείο κεφάλαιο (1^ο)

¹³⁵ Για την προπαγάνδα βλ. αναλυτικότερα Αντώνης Κλάψης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967-1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σελ. 82-109

¹³⁶ Η Δανάη Κουλμάση ήταν συντάκτρια και εκφωνήτρια της ελληνικής εκπομπής της DW, εκδότρια και αργότερα διπλωμάτης και μεταφράστρια. Δέχτηκε να παραχωρήσει συνέντευξη διάρκειας 57' στη γράφουσα στις 26 Μαρτίου 2023, βλ. προσωπικό αρχείο Ευαγγελίας Κωνσταντάτου

Το σχόλιο ήταν το εξής «ο στρατός επενέβη στην Ελλάδα για να σώσει τη χώρα από τον κομμουνισμό».

Η Κουλμάση ξεκαθαρίζει πως η εκπομπή της DW, όπως την έχουμε στο μυαλό μας, δηλαδή με τον αντιδικτατορικό της τόνο, δεν ξεκίνησε με την έναρξη του πραξικοπήματος, αλλά δύο χρόνια μετά, το 1969, και συγκεκριμένα την 1^η Μαρτίου με τον Κώστα Νικολάου στη διεύθυνση της εκπομπής. Μέχρι την 1^η Μαρτίου η εκπομπή μεταδιδόταν το μεσημέρι, είχε σχεδόν ημίωρη διάρκεια και όπως αναφέρει ο ίδιος ο Νικολάου στο βιβλίο του το πρόγραμμα ήταν χλιαρό και κάθε άλλο παρά αντιχουντικό.¹³⁷ Η αλλαγή λοιπόν όχι μόνο στο περιεχόμενο, αλλά στη διάρκεια και την ώρα μετάδοσης πραγματοποιείται την Άνοιξη του 1969.¹³⁸

Η δικτατορία στην Ελλάδα μετρούσε ήδη δύο χρόνια. Είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς τί ήταν αυτό που έκανε την συγκεκριμένη εκπομπή να ξεχωρίσει τόσο άμεσα και να αποκτήσει σχεδόν μυθικές διαστάσεις για τους Έλληνες; Η απάντηση δίνεται και πάλι από την Κουλμάση «ήμασταν όλοι (οι συντάκτες) έτοιμοι να πούμε την αλήθεια όπως θα τη λέγαμε σ' ένα φίλο. Ήταν μια άμεση επαφή με τους ακροατές. Ήταν ζωντανή η παρουσία του ακροατή γιατί ήξερε ότι θα του πούμε αλήθεια, σα να τον βλέπαμε εκείνη τη στιγμή και όχι σα (να του λέγαμε) μια ραδιοφωνική είδηση. Ήταν σα να βλέπαμε τον ακροατή. Ήταν μια άμεση-αμεσότατη επαφή».¹³⁹ Συνεχίζει την αφήγηση, παρεμβάλλοντας στίχους του Μανόλη Αναγνωστάκη από την ποιητική συλλογή, *Ο στόχος*,¹⁴⁰ «μα στο παιδί μου δεν άρεσαν ποτέ τα παραμύθια Τώρα, τα βράδια, κάθομαι και του μιλώ Λέω το σκύλο σκύλο, το λύκο λύκο, το σκοτάδι σκοτάδι» «έτσι κι εμείς λέγαμε το φασισμό φασισμό λέγαμε τους φασίστες φασίστες λέγαμε τους συνταγματάρχες κάπηλους. [...] Οι λέξεις δεν ήταν πια σύμβολα, αποκτούσαν μιαν αλήθεια που μόνο σε τέτοιους καιρούς μπορούν να αποκτήσουν».

¹³⁷ Κώστας, Νικολάου, *Ωρα Ελλάδος 21.40-22.40*, Κοχλίας, Αθήνα χ.χ., σ. 16

¹³⁸ Βλ. αναλυτικότερα τα επιχειρήματα του Νικολάου στον τότε γενικό διευθυντή της DW, Walter Steigner, στο Νικολάου, ό.π., σ. 17

¹³⁹ Κουλμάση, προφορική συνέντευξη 26 Μαρτίου 2023, βλ. προσωπικό αρχείο Κωνσταντάτου, ό.π.

¹⁴⁰ Μανόλης Αναγνωστάκης-Αλέξανδρος Αργυρίου κ.ά (εκδ.), *Δεκαοχτώ κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1970, σ. 121-133, εδώ σ. 122

Αυτή η ξεκάθαρη στάση ήταν που διαφοροποίησε τη συγκεκριμένη εκπομπή και την έκανε να ξεχωρίσει και να κερδίσει το ελληνικό κοινό.¹⁴¹

Μια τέτοια εκπομπή δεν άργησε να γίνει αντιληπτή από τη χούντα και να ξεκινήσουν οι πρώτες αντιδράσεις. Τρεις μόλις μήνες μετά την έναρξη της, στις 8 Ιουνίου 1969, η φιλοχουντική εφημερίδα *Νέα Πολιτεία* δημοσιεύει άρθρο με τίτλο «*Deutsche Welle*» και υπότιτλο «*(Η τα τρωκτικά του ραδιοφωνικού σταθμού της Κολωνίας)*». Η ενόχληση της χούντας γίνεται εύκολα αντιληπτή καθώς οι δήθεν αποκαλύψεις και οι κατηγορίες που εκφράζονται τόσο κατά των συντακτών όσο και κατά του ίδιου του σταθμού δείχνουν το μέγεθος της «ζημιάς» που είχε κιόλας προξενήσει η εκπομπή. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρεται χαρακτηριστικά:

«καταγγέλομεν ότι στόχος της πολιτικής του εν λόγω σταθμού είναι, δια της τακτικής των προκλήσεων, να επιφέρει επιβράδυνσιν των προβλεπομένων, εντός των πλαισίων του νέου Συντάγματος, πολιτικών εξελίξεων και της αποκαταστάσεως ομαλού κοινοβουλευτικού βίου, με την θολήν προσδοκίαν, ότι τούτο θα ηδύνατο να προκαλέση την δυσφορίαν του ελληνικού λαού δια την παράτασιν της “αναγκαίας παρενθέσεως”.»¹⁴²

Όπως φαίνεται στο πιο πάνω δημοσίευμα η χούντα χαρακτηρίζει το καθεστώς που είχε επιβάλει ως «*αναγκαία παρένθεση*» με πρόθεση της για άλλη μια φορά να πείσει τον ελληνικό λαό πως η απομάκρυνση από τους δημοκρατικούς θεσμούς ήταν ένα επιβεβλημένο γεγονός άκρως σημαντικό για το καλό του τόπου. Επίσης, αναφέρει την προκλητική στάση της εκπομπής της DW που σκοπό έχει να προκαλέσει την αγανάκτηση του ελληνικού λαού έναντι του καθεστώτος. Το δημοσίευμα, εξηγεί η Κουλμάση, «*δε μας φόβισε καθόλου. Γελούσαμε με αυτό. Φυσικά όμως έγιναν διάφορες συζητήσεις με τους προϊσταμένους μας.*»¹⁴³

«*Ξέρετε*», τονίζει η ίδια, «*όσο και να ήταν η DW ένας ανεξάρτητος οργανισμός δημοσίου δικαίου, επηρεαζόταν από το Υπουργείο Εξωτερικών (κατά συνέπεια δηλαδή από*

¹⁴¹ Οι άλλες εκπομπές, του BBC και της γαλλικής ραδιοφωνίας, κράτησαν μια ήπια, σχεδόν ουδέτερη στάση απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς

¹⁴² *Νέα Πολιτεία*, 8/6/1969

¹⁴³ Κουλμάση, προφορική συνέντευξη βλ. προσωπικό αρχείο Κωνσταντάτου, ό.π.

τη Βόννη)». Η δυσaráσκεια της χούντας και οι συνεχείς της αντιδράσεις και πιέσεις προς τη γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα οδήγησαν το γενικό διευθυντή της DW, Walter Steigner, να προχωρήσει στο κόψιμο ορισμένων τμημάτων της εκπομπής που «ενοχλούσαν πολύ».¹⁴⁴ Όπως εξηγεί ο Νικολάου στο βραβευμένο ντοκιμαντέρ του Τίμωνα Κουλμάση *Λόγος και Αντίσταση* πρώτα κόπηκε το ταχυδρομείο των ακροατών και το οικονομικό σχόλιο του Μάριου Νικολινάκου. Κατόπιν ακολούθησε η περικοπή των δικών του βδομαδιατικών σχολίων και τέλος η απαγόρευση μετάδοσης πληροφοριών προερχομένων από τον Παύλο Μπακογιάννη.¹⁴⁵ «Κάθε απόγευμα», θυμάται η Κουλμάση, «πριν συντάξουμε την εκπομπή τηλεφωνιόμασταν με τον Παύλο (Μπακογιάννη) και είχαμε τις ειδήσεις από την Ελλάδα την ίδια μέρα! Αυτή ήταν η βάση της DW και η ευγνωμοσύνη προς τον ίδιο που μας έδινε αυτές τις πληροφορίες. Δε θα μπορούσαμε να λειτουργήσουμε αν δεν υπήρχε ο Μπακογιάννης γιατί εμείς δεν είχαμε ανταποκριτή στην Αθήνα. Ήταν ουσιαστικά ένας διμέτωπος αγώνας (από τη μία κατά των πιέσεων της χούντας και από την άλλη κατά των πιέσεων της διεύθυνσης της DW)».¹⁴⁶

Στην πορεία η διεύθυνση της DW ζητούσε κυρίως τα σχόλια των συντακτών της εκπομπής Αλέξανδρου Σχινά και Κώστα Νικολάου για να ελεγχθούν.¹⁴⁷ «Ξέραμε πόσο δύσκολο ήταν για τη Γερμανία (αυτό που κάναμε), αφού υπήρχαν διπλωματικές σχέσεις (μεταξύ των δύο χωρών) και ξεπερνούσαμε τα όρια κάθε λίγο και λιγάκι».¹⁴⁸

Οι πιέσεις προέρχονταν και από τις δύο πλευρές, και από την Ελλάδα αλλά και από τη Γερμανία. Ο Νικολάου αναφέρει χαρακτηριστικά στο βιβλίο του πως «παράλληλα άρχισαν και οι διαμαρτυρίες της χούντας στη γερμανική πρεσβεία των Αθηνών και οι πιέσεις των παραγόντων της δικτατορίας προς τις γνωστές γερμανικές εταιρίες, που είχαν ζωτικά συμφέροντα στην Ελλάδα. [...] οι εκπρόσωποι των εταιριών αυτών έκαναν αρχικά κρούσεις και αργότερα παραστάσεις σε διάφορους παράγοντες της DW και έλεγαν, πως με τις

¹⁴⁴ Τίμων, Κουλμάσης, Κώστας Νικολάου, (Ντοκιμαντέρ) *Λόγος και Αντίσταση*, 30’

¹⁴⁵ Κουλμάσης, Εμπιστευτικό έγγραφο, *Λόγος και Αντίσταση*, 34’. Ο Παύλος Μπακογιάννης ήταν ο διευθυντής της εκπομπής του ραδιοφωνικού σταθμού του Μονάχου, αλλά με τις πληροφορίες που διέθετε και τον ανταποκριτή που είχε στην Αθήνα (Κώστα Τσατσαρώνη) τροφοδοτούσε την ελληνική εκπομπή της DW. Στοιχεία που μαρτυρεί και η χήρα του Μπακογιάννη, Ντόρα Μπακογιάννη, στο ντοκιμαντέρ.

¹⁴⁶ Κουλμάση, προφορική συνέντευξη, ό.π.

¹⁴⁷ Κουλμάσης, Νίκος Μαυρομάτης, *Λόγος και Αντίσταση*, 31’

¹⁴⁸ Κουλμάση, προφορική συνέντευξη, ό.π.

εκπομπές μας παραβλάπτονται τα γερμανικά συμφέροντα».¹⁴⁹ Βέβαια, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως διηγείται η Κουλμάση, όταν η χούντα προκαλούσε με τις αντιδράσεις της, η απάντηση που της δινόταν ήταν πως αναμιγνυόταν στα εσωτερικά της Γερμανίας, σε μια χώρα όπου οι ραδιοφωνικοί σταθμοί είχαν το δικαίωμα να λένε ό,τι θέλουν.¹⁵⁰ Η έντονη λογοκρισία όμως που ασκείτο από τη διεύθυνση της DW ήταν και ο λόγος για τον οποίο το 1972 ο Νικολάου δεν άντεξε και παραιτήθηκε. Θα έλεγε κανείς, χωρίς να υπερβάλει, πως η λογοκρισία της χούντας έφτασε μέχρι την Κολωνία.

Όπως αναφέρει ο Νικολάου στο ντοκιμαντέρ *Λόγος και Αντίσταση*, στις εκπομπές της η DW φιλοξενούσε δηλώσεις πολιτικών ανδρών που ζούσαν είτε στην Ελλάδα, όπως του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, του Γεωργίου Μαύρου και του Ιωάννη Ζίγδη, είτε στο εξωτερικό δηλαδή του Ανδρέα Παπανδρέου και του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Τις δηλώσεις αυτές τις διάνθιζαν με δικές τους πληροφορίες για βασανιστήρια- τα οποία δεν περιγράφει, συλλήψεις και διάφορες αντιστασιακές ενέργειες κατά του καθεστώτος παραδείγματος χάρη τοποθέτηση βομβών (προβάλλοντας κατ' αυτό τον τρόπο το θέμα των βασανιστηρίων και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων).¹⁵¹

Δυστυχώς, η πεποίθηση πως όσοι κατάφεραν ή είχαν την τύχη να βρίσκονται μακριά από τη Ελλάδα κατά τη διάρκεια της επταετίας ήταν ασφαλείς δεν επαληθεύεται, όπως θα φανεί πιο κάτω στο παρόν κεφάλαιο. Τα «πλοκάμια» δηλαδή της χούντας δεν περιορίστηκαν μόνο στον ελληνικό χώρο. Η Κουλμάση εξηγεί πως άτομα της χούντας είχαν πάει στο σπίτι των γονιών της στην Αθήνα και τους είχαν ρωτήσει «αν πράγματι εγώ είμαι κόρη τους». Και συνεχίζει καταδεικνύοντας το μέγεθος του προβλήματος και του κινδύνου «η απειλή ήταν συνεχής. Στις διαδηλώσεις που γίνονταν κατά της χούντας, στις φοιτητικές και μη φοιτητικές, ήταν όλοι οι χαφιέδες του καθεστώτος και όλα τα προξενία έπαιρναν τα διαβατήρια. [...] όμως η εκπομπή δεν επηρεάστηκε από αυτό (τις απειλές). Δεν μας επηρέασαν τα βασανιστήρια και οι φυλακισμοί στη χώρα γιατί ήταν κι ένα θέμα ευθύνης παραπάνω. Λέγαμε να το πούμε αυτό ή να μην το πούμε; Θα τους βασανίσουν παραπάνω ή όχι; Είχαμε όμως επαφή με τη Διεθνή Αμνηστία και αφού οι οικογένειες (των φυλακισμένων)

¹⁴⁹ Νικολάου, ό.π., σ 22

¹⁵⁰ Κουλμάση, προφορική συνέντευξη, ό.π.

¹⁵¹ Κουλμάσης, Κώστας Νικολάου, *Λόγος και Αντίσταση*, 08'

συμφωνούσαν, μας έλεγε ότι πρέπει να τα πούμε γιατί δε γίνεται αλλιώς, το όπλο μας είναι η δημοσιότητα!».¹⁵²

Στα χέρια των συντακτών έφταναν επίσης επιστολές φυλακισμένων, βασανισμένων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του καθηγητή ποινικού δικαίου του πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου-Αλέξανδρου Μαγκάκη. Ο καθηγητής εκτίοντας την ποινή που του επεβλήθει από το χουντικό καθεστώς στις φυλακές Κορυδαλλού κατάφερε να βγάλει έξω από τα σίδερα το κείμενο του *Γράμμα από τη φυλακή για τους Ευρωπαίους* (αρχικός τίτλος ήταν *Ελευθερία, αγάπη μου- Freiheit, meine Geliebte*).¹⁵³ Το εν λόγω έργο του Μαγκάκη είχε σταλεί στη διεύθυνση της Κουλμάση, η οποία το μετέφρασε αμέσως και το έδωσε για δημοσίευση στην εφημερίδα *Die Zeit*, η οποία το δημοσίευσε σε ολοσέλιδη παρουσίαση στις 17/9/1971.¹⁵⁴

Θα αποτελούσε σημαντική παράλειψη να μην αναφέρει κανείς, έστω και εν τάχει, πως τα μέλη της ελληνικής εκπομπής της DW είχαν αναπτύξει και ένα δεύτερο σκέλος δραστηριοτήτων. Ο αγώνας τους για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα δε σταματούσε στη ραδιοφωνική εκπομπή, αλλά συνεχιζόταν με το ίδιο- και περισσότερο μάλιστα- πάθος να καταδείξουν στη Γερμανία τι συμβαίνει στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα η Κουλμάση εξηγεί πως η «δεύτερη δουλειά» τους ήταν η δημοσιογραφική, δηλαδή η δημοσιότητα για ό,τι γινόταν στην Ελλάδα σε όλων των ειδών τα μέσα ενημέρωσης και στις εφημερίδες. «Δημοσιογραφούσαμε για την κατάσταση στην Ελλάδα. Λαμβάναμε μέρος σε talk shows στην τηλεόραση, γράφαμε σε περιοδικά. Ανοιχτήκαμε δημοσιογραφικά και στο κοινό της Γερμανίας, είχαμε ένα λόμπι στη Βουλή και αποκτήσαμε εξαιρετική αλληλεγγύη από όλα τα κοινωνικά στρώματα, τους φοιτητές, τα κόμματα (εκτός από το CSU) που έφτανε μέχρι πολιτικούς της κυβέρνησης». Τα *Δεκαοχτώ Κείμενα* και τα *Νέα Κείμενα* δημοσιεύτηκαν αμέσως στη Γερμανία με ανθολόγηση της ίδιας της Κουλμάση. Τα βασανιστήρια του Τάσου Μήνη εκδόθηκαν μέσα σε μια- δύο εβδομάδες (το *Ημερολόγιο* του με τα βασανιστήρια που υπέστη κατά τη διάρκεια της κράτησης του διαβαζόταν σε

¹⁵² Κουλμάση, προφορική συνέντευξη, ό.π.

¹⁵³ Βλ. σχετικά Γεώργιος-Αλέξανδρος, Μαγκάκης, *Γράμμα από τη φυλακή για τους Ευρωπαίους*, Ίκαρος, Αθήνα 42007

¹⁵⁴ Κουλμάσης, Δανάη Κουλμάση, *Λόγος και Αντίσταση*, 55'

συνέχειες από τη DW).¹⁵⁵ Οι εκδοτικοί οίκοι στη Γερμανία, όπως αναφέρει η Κουλμάση, προχωρούσαν στη δημοσίευση των κειμένων γιατί το θεωρούσαν «ως ένα δημοκρατικό τους καθήκον».

3.2 Εφημερίδες- περιοδικά

Στις σελίδες των γερμανικών εφημερίδων και περιοδικών αποτυπώθηκε η πραγματικότητα που βίωναν οι φυλακισμένοι, οι κυνηγημένοι του απριλιανού καθεστώτος και ο κίνδυνος που παραμόνευε για τους «ανυπάκουους». Βρίσκει κανείς πολλά άρθρα, στα οποία περιγράφονται τα βασανιστήρια που υπέστησαν οι φυλακισμένοι και τις δίκες παρωδία που εκτυλίσσονταν μέσα στις αίθουσες των έκτακτων στρατοδικείων. Δίκες στις οποίες δεν επιτρεπόταν στους κατηγορουμένους να μιλούν για την κακομεταχείριση και τα βασανιστήρια που υπέστησαν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του κατηγορουμένου Ηλία Οικονόμου όπου κατά τη διάρκεια της δίκης ο πρόεδρος του Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης, συνταγματάρχης Φωκίωνας Καραπάνος, λέει «*δε μας ενδιαφέρουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Διαβάσατε τι συνέβη στο Ιράκ; [...] Μερικοί πατριώτες ήθελαν να κάνουν αντίσταση με βόμβες. Οι 42 από αυτούς κρεμάστηκαν*».¹⁵⁶ Μέσω των λεγομένων του προέδρου φαίνεται η αδιαφορία του καθεστώτος καθώς και το πόσο αμεύλικτο ήταν. Στον γερμανικό τύπο περιγράφονται επίσης και τα νησιά των καταδίκων, όπως χαρακτηριστικά αποκαλούνται οι τόποι εξορίας με αποκορύφωμα το «*Νησί του Διάβολου*», τη Γυάρο.¹⁵⁷

Σχεδόν τρεις μήνες μετά το πραξικόπημα, η εφημερίδα *Die Zeit* γράφει σε άρθρο της με τίτλο «*Η απέλαση του πνεύματος*» πως στην Ελλάδα

¹⁵⁵ Ο Τάσος Μήνης ήταν στρατιωτικός, αντιστασιακός και στενός συνεργάτης με τον επίσης στρατιωτικό Σπύρο Μουστακλή. Βασανίστηκε σκληρά από τη χούντα και έγραφε σε κομμάτια χαρτιού τι βίωνε και κατόρθωνε να τα βγάλει εκτός φυλακής, ώστε να ακουστούν-διοχετευτούν στο εξωτερικό. Ο Σπύρος Μουστακλής βασανίστηκε σε τέτοιο βαθμό που έμεινε παράλυτος, δεν κατάφερε να ξαναμιλήσει και τελικά πέθανε πρόωρα. Βλ. σχετικά Αναστάσιος, Μήνης, *111 μέρες στην ΕΣΑ*, Φυτράκης, Αθήνα 1973. Επίσης Woodhouse, ό.π., σ.142

¹⁵⁶ *Der Spiegel*, 10/5/1970

¹⁵⁷ *Der Spiegel*, 23/7/1967. Η Γυάρος αναφέρεται στο άρθρο ως «*Το Νησί του Διαβόλου*»-«*Insel des Teufels*»

*«συντελείται μια συστηματική εκστρατεία κατά του πνεύματος. Δεν επηρεάζεται μόνο ο Θεοδωράκης, αλλά μια ολόκληρη ομάδα καλλιτεχνών. Αγκάθι του καθεστώτος αποτελούν κυρίως οι συγγραφείς. Η αποστροφή των φασιστικών κυβερνήσεων για τη ρεαλιστική λογοτεχνία είναι σημαντική... Επικρίνουν τη λογοτεχνία της ασφάλτου με τη βοήθεια των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Αυτή η σαρκαστική παρατήρηση του Μπέρλοτ Μπρεχτ χρονολογείται από το 1941 και φυσικά στόχευε κυρίως στον γερμανικό φασισμό αλλά δεν έχει χάσει την επικαιρότητά της μέχρι σήμερα. Ακόμα κι αν το στρατιωτικό καθεστώς στην Ελλάδα αρνείται την κατηγορία του φασισμού, το σίγουρο είναι ότι χρησιμοποιεί φασιστικές μεθόδους. Η τελευταία περίπτωση του Θεοδωράκη θα πρέπει να ανοίξει τα μάτια του κοινού της Γερμανίας για το τι συμβαίνει στην Ελλάδα μετά το πραξικόπημα».*¹⁵⁸

Στο εν λόγω άρθρο γίνεται μια προσπάθεια αφύπνισης της γερμανικής κοινής γνώμης αναφερόμενη στην περίπτωση του Μίκη Θεοδωράκη, αλλά και όλων των ανθρώπων του πνεύματος, καθώς τα τραγούδια του είχαν απαγορευτεί να παίζονται και να μεταδίδονται από το ραδιόφωνο. Η πώληση των δίσκων του είχε διακοπεί, απαγορευόταν να σφυρίζει κανείς τις μελωδίες του τόσο στο σπίτι, όσο και στο δρόμο. Ο τρόπος αντιμετώπισης της χούντας παραλληλίζεται άμεσα με τους τρόπους που ακολουθούσε το χιτλερικό καθεστώς μετά το 1933. Ο παραλληλισμός όμως δεν τελειώνει εδώ, στο ίδιο άρθρο της η εφημερίδα μιλά για τα νησιά εξορίας και αναφέρει:

«[...] Γιατί τα νησιά των καταδίκων, που αναφέρθηκαν και στον γερμανικό Τύπο, είναι στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αήμιος, Γυάρος, Άγιος Ευστράτιος, Μακρόνησος - τα ονόματα αυτών των νησιών του Αιγαίου ηχούν το ίδιο στα ελληνικά αφτιά όπως κάποτε στους Γερμανούς τα Oranienburg,

¹⁵⁸ *Die Zeit*, 14/7/1967. Ως έκφραση η λογοτεχνία της ασφάλτου- *Asphaltliteratur*- έγινε γνωστή κατά τη διάρκεια του Γ' Ράιχ από τον Υπουργό Προπαγάνδας Joseph Goebbels κατά την ομιλία του το 1933 με αφορμή το κάψιμο βιβλίων που θεωρούνταν «μη γερμανικά», δηλαδή βιβλία αριστερών, Εβραίων και γενικά διαφωνούντων με το καθεστώς συγγραφέων. Μεταξύ των «απαγορευμένων» συγγραφέων του χιτλερικού καθεστώτος ήταν και ο Μπέρλοτ Μπρεχτ.

*Neuengamme, Papenburg.*¹⁵⁹ Στα νησιά αυτά βρίσκονται οι ηθοποιοί Κατράκης και Καλλέργης, ο κριτικός θεάτρου Δρομάζος, η Βάσω Κατράκη, η νικήτρια της Μπιενάλε του 1966, οι ποιητές Γιώργος Σαράντης, Νικηφόρος Βρεττάκος, Τάσος Λειβαδίτης, Γιάννης Ρίτσος και Κώστας Κουλουφάκος, οι λογοτέχνες Βουρνάς και Ραφτόπουλος. [...] Ο ποιητής Κώστας Βάρναλης αποφυλακίστηκε. Είναι ένας από τους 250 που αποφυλακίστηκαν λόγω ηλικίας και ασθενείας που, σύμφωνα με κυβερνητικό εκπρόσωπο, δεν αποτελούν πλέον άμεσο κίνδυνο. Τι καθεστώς είναι αυτό που ένιωθε να απειλείται ακόμα και από ηλικιωμένους και αρρώστους! Ο Κώστας Βάρναλης είναι 84 ετών».¹⁶⁰

Ταυτόχρονα με αυτό το δημοσίευμα καυτηριάζει η εφημερίδα και τη στάση του καθεστώτος. Δηλαδή την αδιανόητη και παράλογη κατά την άποψή της επιμονή της χούντας να θεωρεί τους ηλικιωμένους και τους αρρώστους απειλή.

Η ίδια εφημερίδα, μερικούς μήνες αργότερα, αναφέρεται πάλι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Ελλάδας και προχωρά σε ένα ακόμα πιο καυστικό σχόλιο λέγοντας: «*Η Γυάρος μπορεί σίγουρα να συγκριθεί με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Χίτλερ, αν επιλέξετε το σωστό αντικείμενο σύγκρισης: Η Γυάρος δύσκολα θα διέφερε σημαντικά από τα στρατόπεδα του 1933/34 - και αυτά είναι τα χρόνια σύγκρισης με την Ελλάδα του 1967!*».¹⁶¹

Οι εκτοπίσεις, οι συνθήκες κράτησης στις φυλακές και στα νησιά εξορίας περιγράφονται με μελανά χρώματα στις σελίδες των εντύπων καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας. Η εφημερίδα *Frankfurter Rundschau* σε άρθρο της με τίτλο «*Σαν βγαλμένες από ταινία τρόμου: Ελληνικές φυλακές*» εκθέτει την αντιμετώπιση των πολιτικών αντιπάλων της χούντας μέσα από απόσπασμα επιστολής που στέλνει μια γυναίκα προς τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού και τη Διεθνή Αμνηστία

«“*Με χτύπησαν*”. Το αποτέλεσμα ήταν παράλυση του αριστερού χεριού, του αριστερού ποδιού και των μυών του στόματος. Έμεινε τελείως απομονωμένη

¹⁵⁹ Στις γερμανικές περιοχές Oranienburg (βορειανατολικά), Neuengamme (βόρεια), Papenburg (βορειοδυτικά) λειτούργησαν κατά τη χιτλερική περίοδο στρατόπεδα συγκέντρωσης.

¹⁶⁰ *Die Zeit*, 14/7/1967

¹⁶¹ *Die Zeit*, 3/11/1967

στο κελί της για δεκατρείς μέρες. [...] “Τότε”, λέει, “το στρατοδικείο με καταδίκασε σε οκτώ χρόνια φυλάκιση. Για σχεδόν δύο χρόνια εκτίω την ποινή μου κάτω από άθλιες συνθήκες με απελπιστικά κατεστραμμένη υγεία και σχεδόν ανύπαρκτη ιατρική περίθαλψη”».¹⁶²

Και συνεχίζει περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατεί στις ελληνικές φυλακές

«Στη Δυτική Ευρώπη κυκλοφορεί λίστα με τα ονόματα των κρατουμένων που είτε βρίσκονται σε ιδιαίτερα κακές συνθήκες είτε είναι άρρωστοι. Υπάρχει ο Λεωνίδας Κόρκος, πρώην βουλευτής της ΕΔΑ. Δεν δικάστηκε ποτέ. Είναι όμως στις φυλακές Χαλκίδας. [...] οι άνθρωποι της ΕΔΑ Τάκης Μπένας και Παύλος Νεφελούδης, εφ' όρου ζωής. Το κελί τους στην Αίγινα λέγεται ότι είναι τόσο στερημένο από οξυγόνο που λιποθυμούν συνεχώς. Πολιτικοί, αξιωματικοί, καθηγητές (μεταξύ αυτών και ο Μαγκάκης), φοιτητές και διανοούμενοι βρίσκονται σε αυτή τη λίστα».¹⁶³

Οι τόποι εξορίας των πολιτικών κρατουμένων αποτέλεσαν τρόπον τινά ένα «αξιοθέατο» για τους ξένους που επισκέπτονταν την Ελλάδα κατόπιν πρόσκλησης της χούντας. Οι συνταγματάρχες προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι οι κρατούμενοι δεν υφίσταντο κακομεταχείριση και πως όλες οι κατηγορίες περί του αντιθέτου αποτελούν κακόβουλα ψεύδη. Έτσι κατά την επίσκεψη τεσσάρων βουλευτών του γερμανικού κόμματος SPD στην Ελλάδα, η επίσκεψη στη Λέρο ήταν «επιβεβλημένη». Ο αρθρογράφος του *Der Spiegel* αναφέρει:

«αν και ήταν Παρασκευή, σε αντίθεση με το θρησκευτικό έθιμο, οι αρχές του στρατοπέδου [...] σερβίρουν κρέας για μεσημεριανό: κοτόπουλο με ρύζι. Ένας κρατούμενος ψιθύρισε στους συντρόφους από τη Βόννη: “Όποτε έρχονται επισκέπτες από την Αθήνα, υπάρχει τουλάχιστον κοτόπουλο με ρύζι”. Τι άλλο είδαν οι τέσσερις βουλευτές: Οι “φίλοι” τους φιλοξενούνται σε πρωτόγονους κοιτώνες των 250 ατόμων και λαμβάνουν νερό μόνο για

¹⁶² *Frankfurter Rundschau*, 7/10/1970

¹⁶³ Στο ίδιο

*τρεις ώρες την ημέρα. Οι κρατούμενοι έδιναν την εντύπωση στους επισκέπτες πως βρίσκονταν υπό “ψυχολογική πίεση”».*¹⁶⁴

Η αντιμετώπιση των πολιτικών κρατουμένων αποτυπώνεται εμφανώς και σ’ ένα ακόμα άρθρο του περιοδικού *Der Spiegel* μόλις δύο μήνες μετά το πραξικόπημα, όταν τρεις σοσιαλιστές, ο Αυστριακός Bruno Pittermann (πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Διεθνούς-SI), ο Ιταλός Antonio Cariglia (πρόεδρος της επιτροπής εξωτερικών υποθέσεων του ρωμαϊκού κοινοβουλίου) και ο Δανός Kjeld Olesen (πρόεδρος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος), ήρθαν στην Ελλάδα για να εξετάσουν την τύχη των πολιτικών κρατουμένων. Ο διάλογος που ακολουθεί και δημοσιεύει το περιοδικό το 1967 είναι χαρακτηριστικός:

«Pittermann: “Πότε σκοπεύει η ελληνική κυβέρνηση να απελευθερώσει τους πολιτικούς κρατούμενους;”

Παττακός: “Δεν υπάρχουν πολιτικοί κρατούμενοι”.

Pittermann: “Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη δήλωση της κυβέρνησής σας ότι θέλετε να απελευθερώσετε αρκετές εκατοντάδες κρατούμενους στο εγγύς μέλλον”.

Παττακός: “Μπορεί να υπάρχουν λίγοι, αλλά οι υπόλοιποι είναι κομμουνιστές”.

Pittermann: “Οι κομμουνιστές είναι επίσης πολιτικοί κρατούμενοι”.

Παττακός: “Οι κομμουνιστές είναι κτήνη”.

Cariglia: “Ως Έλληνας, είστε ορθόδοξος. Η Εκκλησία σας δεν κάνει διάκριση μεταξύ ανθρώπων και ανθρώπων”.

¹⁶⁴ *Der Spiegel*, 25/2/1968. Ο Παττακός ενοχλημένος από τα σχόλια των Γερμανών βουλευτών και από την ερώτηση τους αν ισχύει η προγραμματισμένη επίσκεψη στη Λέρο απάντησε πως «εκεί (στη Λέρο) υπάρχουν μόνο εγκληματίες και ανατρεπτικά στοιχεία». Και απευθυνόμενος προς τους Σοσιαλδημοκράτες είπε: «αύριο θα δείτε τους φίλους σας».

Παττακός: “Δεν κάνουμε καμία διάκριση μεταξύ ανθρώπων και ανθρώπων, μόνο μεταξύ ανθρώπων και κτηνών”». ¹⁶⁵

Βάσει των λεγομένων του Παττακού, φαίνεται πως το καθεστώς δε θεωρεί και δε μεταχειρίζεται τους συλληφθέντες κομμουνιστές ως ανθρώπους. Είναι «κτήνη», όπως λέει ο ίδιος, και κατά συνέπεια εισπράττουν την ανάλογη αντιμετώπιση.

Οι διανοούμενοι και ο σκληρός τρόπος που αντιμετωπίστηκαν από τους δικτάτορες απασχόλησε επίσης το γερμανικό τύπο. Ζητήθηκε από το Γερμανό λογοτέχνη Günter Grass (ο οποίος το 1972 έδωσε διάλεξη στην Αθήνα, προσκεκλημένος από την Εταιρία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων) σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Frankfurter Rundschau* να εξηγήσει το μίσος και τη βαρβαρότητα που επιδεικνύει το στρατιωτικό καθεστώς έναντι των διανοουμένων και ο ίδιος εξηγεί:

«Η στάση του στρατιωτικού καθεστώτος είναι και σε αυτή την περίπτωση φυσιολογική, αν μου επιτρέπεται να το θέσω έτσι. Όπως κάθε δικτατορία, κάθε φασιστική δικτατορία, συμπεριφέρεται με κάθε βαρβαρότητα έναντι των διανοουμένων γιατί μπορεί να υπολογίζει στο γεγονός ότι η πλειοψηφία του λαού θα την προσέξει ελάχιστα. Βεβαίως, ο κύριος λόγος είναι ότι οι διανοούμενοι προσωποποιούν και εκφράζουν την ελευθερία της έκφρασης, και αν θέλει κανείς να πνίξει την ελευθερία της έκφρασης σε μια χώρα, όπως συνέβη στην Ελλάδα, ξεκινά από τους επιστήμονες, για να επεκτείνουμε τον όρο διανοούμενοι λίγο παραπάνω». ¹⁶⁶

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Grass και το μειωτικό του σχόλιο για το καθεστώς των συνταγματαρχών, η χούντα στρέφεται με μανία κατά των διανοουμένων-επιστημόνων γιατί θεωρεί πως έτσι μπορεί να πολεμήσει την ελευθερία της έκφρασης.

Τί σημασία-αξία όμως έχουν για το καθεστώς οι διανοούμενοι φαίνεται από ένα ακόμα δημοσίευμα της *Frankfurter Rundschau*:

¹⁶⁵ *Der Spiegel*, 18/6/1967

¹⁶⁶ *Frankfurter Rundschau*, 21/6/1971

«[...] η αξία των ανθρώπων που είχαν γίνει εμπορεύματα και μαράζωναν σε μεσαιωνικά φρούρια είχε εκτοξευθεί στα ύψη [...] το καθεστώς ταξινόμησε τους ομήρους του: μία φορά σύμφωνα με το βαθμό αναγνωρισιμότητας /διασημότητας τους στο εξωτερικό, και στη συνέχεια σύμφωνα με τις χώρες αγοράς. Η Αμερική πήρε τον Ανδρέα Παπανδρέου. Μετά ήταν η σειρά της Γαλλίας. Ο Ζαν Σταράκης, Ελληνογάλλος υπήκοος, αφέθηκε ελεύθερος στο Παρίσι μετά από βασανιστήρια και στρατοδικεία. Αργότερα τον ακολούθησε ο γνωστός συνθέτης Θεοδωράκης. [...] (Οι Άγγλοι) , έλαβαν επίσης μια γυναίκα της οποίας η απελευθέρωση και η απέλαση θα έπρεπε επίσης να κατευνάσουν την κοινή γνώμη άλλων δυτικών συμμάχων: τη σύζυγο του εφευρέτη Fleming (Αμαλία Φλέμινγκ). Τώρα ήταν η σειρά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας. [...] Ο αρχηγός της χούντας Παπαδόπουλος αποφάσισε να κάνει τουλάχιστον μια πρώτη χειρονομία καλής θέλησης. Ενημέρωσε τις αρμόδιες γερμανικές αρχές ότι θα απελευθέρωνε τον γνωστό ποινικό Γεώργιο Μαγκάκη, έναν από τους γνωστότερους πολιτικούς κρατούμενους της Αθήνας, και θα έφευγε για την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας χωρίς κανένα αντάλλαγμα.»¹⁶⁷

Στο άρθρο της η εφημερίδα, λοιπόν, μιλά για εμπορία ανθρώπων προς ικανοποίηση είτε της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης είτε των απαιτήσεων της χούντας.

Όμως ο φόβος και η ανασφάλεια δεν ήταν γνώρισμα μόνο των Ελλήνων εντός των συνόρων. Το δικτατορικό καθεστώς φρόντισε να αποτελεί γνώρισμα και των Ελλήνων που βρίσκονταν εκτός των συνόρων και συγκεκριμένα των μεταναστών στη Γερμανία. Όπως φαίνεται στα επόμενα άρθρα η τρομοκρατία και η βία κατά των αντιπάλων του καθεστώτος αποτελούσε συχνό φαινόμενο στο εξωτερικό.

«Το δικτατορικό στρατιωτικό καθεστώς της Ελλάδας κήρυξε τον πόλεμο στους αντιστασιακούς Έλληνες στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία. Με απειλές βίας και αφαίρεση διαβατηρίων, οι αντίπαλοι του υπουργού Εσωτερικών

¹⁶⁷ Frankfurter Rundschau, 22/4/1972. Για τη σύλληψη, τα βασανιστήρια και τη ζωή του Μίκη Θεοδωράκη βλ. χαρακτηριστικά αποσπάσματα Μίκης, Θεοδωράκης, *Το Χρέος Η Αντίσταση- Η Ανάλυση- Η Δημιουργία*, Κυριαζάκου Βάσω (επιμ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (ΠΕΚ), Ηράκλειο 2011, κυρίως τ. Α' και Γ'

Παττακού μεταξύ των περίπου 160.000 Ελλήνων που ζουν στη Γερμανία θα αναγκαστούν να απέχουν από την πολιτική. Όποιος δεν θέλει να ακούσει, θεωρείται κομμουνιστής και πρέπει “να γνωρίσει το τσεκούρι του ελληνικού επαναστατικού νόμου”. Αυτή η τεράστια απειλή περιέχεται σε ένα φυλλάδιο που μοίρασαν στους Έλληνες μετανάστες στο Μόναχο η “Εθνική Δράση των Ελλήνων στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας” (ΕΕΕΑ) και η “Ένωση Ελλήνων Εφέδρων Αξιωματικών στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία” (ΕΚΕ) στις αρχές Αυγούστου.

Μετά το πραξικόπημα των συνταγματαρχών στις 21 Απριλίου 1967, οι δύο ομάδες ανέλαβαν το ρόλο των προπαγανδιστών της στρατιωτικής κυβέρνησης. Οι αποδέκτες των φυλλαδίων ισχυρίζονται ότι οι πατριωτικοί σύλλογοι παρακολουθούν και παρενοχλούν συμπατριώτες που δεν κρύβουν την αντιπάθειά τους προς το καθεστώς. Στην Κολωνία ένας περιφερειακός διευθυντής της IG Metall¹⁶⁸ εντόπισε δύο Έλληνες εργάτες, τον 34χρονο Ν. και τον 52χρονο Κ., οι οποίοι παραδέχθηκαν ότι είχαν απειλήσει συμπατριώτες τους να τους φωτογραφίσουν και οι φωτογραφίες τους να δοθούν στις ελληνικές αρχές. Οι συνάδελφοι συμμετείχαν σε συνδικαλιστική διαδήλωση κατά του στρατιωτικού καθεστώτος.

Η κυβέρνηση της Αθήνας στην εκστρατεία της κατά των Ελλήνων της αντίστασης που ζουν στο εξωτερικό δεν βασίζεται μόνο στη βοήθεια δεξιών εξτρεμιστικών ομάδων. Αντίθετα, ενέπλεξε τις επίσημες αρμόδιες υπηρεσίες της στη Γερμανία στην εκστρατεία για την “ανανέωση της πατρίδας”. Ο Έλληνας υπουργός Εργασίας Λέκκας ανέθεσε στην επιτροπή του ελληνικού υπουργείου Εργασίας, που είναι αρμόδια για την κοινωνική μέριμνα των μεταναστών στη Γερμανία, να παρουσιάσει την πολιτική του καθεστώτος με τρόπο προπαγάνδας και να στείλει αναφορές επιτυχίας στην Αθήνα. Ο κοινωνικός σύμβουλος στην ελληνική πρεσβεία στη Βόννη, Ε. Φλώκος, προχώρησε ένα βήμα παραπέρα. Στις 20 Ιουλίου 1967 έστειλε στους

¹⁶⁸ Το IG Metall είναι σωματείο μεταλλουργών της Γερμανίας και θεωρείται από τα μεγαλύτερα βιομηχανικά σωματεία της Ευρώπης

επικεφαλής της επιτροπής εγκύκλιο με την ένδειξη “εμπιστευτικό” με αριθμό φακέλου 2883/EK 120. Αναφέρει: “Οι παραλήπτες της παρούσας επιστολής οφείλουν να ενημερώσουν το Υπουργείο Εργασίας και εμάς (την πρεσβεία) σε ξεχωριστές εκθέσεις εάν υπάρχουν τέτοιες ή αντίστοιχες οργανώσεις στις περιοχές τους, όπως: Λέσχες Φίλων της ΕΔΑ και Επιτροπές Αντιδικτατορικού Αγώνα”.¹⁶⁹

Σε άρθρο του το περιοδικό *Der Spiegel* τον Απρίλιο του 1970, προχωρά ακόμα πιο πέρα και αναφέρει ξυλοδαρμούς, τραυματισμούς και κακοποιήσεις Ελλήνων Gastarbeiters (φιλοξενουμένων εργατών).

«Οι δράστες ήταν συμπατριώτες των θυμάτων, μέλη τρομοκρατικών ομάδων, οι οποίοι σύμφωνα με τον εκπρόσωπο του IG Metall, Heinrich Menius, μεταφέρθηκαν λαθραία στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία από την ελληνική στρατιωτική χούντα με σκοπό να ασκήσουν πίεση σε δημοκρατικά σκεπτόμενους συμπατριώτες τους με δυτικογερμανικά συνδικαλιστικά χαρτιά [...] γιατί το 95% από αυτούς που ανήκουν στο δυτικογερμανικό συνδικάτο είναι ως επί το πλείστον αντίπαλοι του καθεστώτος. [...] Ο Έλληνας Σπυρίδων Καρδακάρης ξυλοκοπήθηκε από 15 άτομα οπλισμένα με μαχαίρια, σιδερένιες ράβδους και ρόπαλα στην είσοδο του σπιτιού του. Οι κακοποιοί φώναζαν “κομμουνιστή” και “προδότη της πατρίδας”». ¹⁷⁰

Προσπάθεια φίμωσης συντελείται και στην Ελλάδα, όχι όμως με βίαιες μεθόδους όπως στην περίπτωση των Ελλήνων Gastarbeiters της Γερμανίας. Στον ελληνικό χώρο το χουντικό καθεστώς προσπαθεί να φιμώσει όχι μόνο τους Έλληνες δημοσιογράφους, αλλά και τους ξένους ανταποκριτές. Το άρθρο του *Der Spiegel* αναφέρει:

«Η χούντα των συνταγματαρχών της Αθήνας θέλει να αποτρέψει οποιαδήποτε κριτική κατά του καθεστώτος φιμώνοντας τους δημοσιογράφους. Ένα νέο νομοσχέδιο περιλαμβάνει επίσης δρακόντειες κυρώσεις κατά ξένων ανταποκριτών.» ¹⁷¹ Σύμφωνα με το εν λόγω

¹⁶⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 27/8/1967

¹⁷⁰ *Der Spiegel*, 26/4/1970

¹⁷¹ *Der Spiegel*, 15/8/1971

νομοσχέδιο «οι δημοσιογράφοι είναι υποχρεωμένοι να υπηρετούν τα συμφέροντα του λαού και του έθνους, να εμπνέονται από τις ελληνοχριστιανικές παραδόσεις, να μην χρησιμοποιούν πληροφορίες που θα μπορούσαν να βλάψουν το δημόσιο συμφέρον και να δείξουν [...] τη δέουσα ευπρέπεια, εγκράτεια και διακριτικότητα.»¹⁷²

Βάσει όλων αυτών «καλός» δημοσιογράφος για το χουντικό καθεστώς είναι αυτός που ακολουθεί τις χριστιανικές παραδόσεις και κυρίως φροντίζει ώστε οι πληροφορίες που μεταφέρει-δημοσιεύει να μη βλάπτουν «το καλό της πατρίδος». Θα πρέπει με άλλα λόγια να αυτολογοκρίνεται και να παραλείπει οποιοδήποτε αρνητικό σχόλιο κατά της χούντας που πιθανόν θα δημιουργούσε μια αρνητική εικόνα για το καθεστώς και τους τρόπους άσκησης της εξουσίας.

Στη συνέχεια του άρθρου ξεκινά για άλλη μια φορά η σύγκριση του αθηναϊκού καθεστώτος με το χιτλερικό, αναφορικά με τον νόμο περί δημοσιογραφίας:

«Κατά ορισμένες απόψεις, το φίμωτρο που θέλει να βάλει ο πρώην κομμουνιστής Γεωργαλάς στους επικριτές του ξεπερνά ακόμη και το πρωτότυπο του Goebbels. Ο Νόμος των Συντακτών (Δημοσιογράφων) ίσχυε μόνο για τους Γερμανούς (οι οποίοι έπρεπε να είναι «Άριοι»), ενώ ο ελληνικός αντίστοιχός του συμπεριλαμβάνει και τους εκατό περίπου ξένους ανταποκριτές στην Αθήνα.»¹⁷³

Οι συνταγματάρχες λοιπόν, όπως φαίνεται, ξεπέρασαν ακόμα και το φασιστικό καθεστώς του Χίτλερ με την Ελλάδα του 1971 να βρίσκεται πιο πίσω ακόμα και από τη Γερμανία του 1933/34. Ίσως τελικά ο χαρακτηρισμός της Ελλάδας από το *Der Spiegel* ως Μπανανία του Πλάτωνα (Platos Bananenrepublik) να μην απέχει πολύ από την πραγματικότητα της επταετίας.¹⁷⁴

¹⁷² *Der Spiegel*, 15/8/1971

¹⁷³ *Der Spiegel*, 15/8/1971. Ο νόμος του Goebbels (Schriftleitergesetz) τέθηκε σε ισχύ την 1/1/1934 και είχε ως αποτέλεσμα πολλοί δημοσιογράφοι να μείνουν άνεργοι καθώς δεν υπήρχε πιθανότητα να συμπεριληφθούν σε επαγγελματικό κατάλογο γιατί ήταν είτε Εβραίοι και όχι Άριοι είτε αντίπαλοι του καθεστώτος και δε θα έκαναν ρεπορτάζ στο πνεύμα των Ναζί. Βλ. αναλυτικότερα: Arolsen Archives: <https://arolsen-archives.org/news/ns-schriftleitergesetz-das-ende-der-pressefreiheit/> (τελευταία πρόσβαση 14/4/2023)

¹⁷⁴ *Der Spiegel*, 18/6/1967

Οι σελίδες των εντύπων βρίθουν περιγραφών και αναφορών βασανιστηρίων που υπέστησαν Έλληνες κατά την παραμονή τους στις φυλακές, στην εξορία ή στα γραφεία της Υποδιεύθυνσης Ασφαλείας στην οδό Μπουμπουλίνας 18 στην Αθήνα με σκοπό οι βασανιστές να εκμαιεύσουν πληροφορίες και ομολογίες. Παρότι η αναφορά στο άρθρο που ακολουθεί χρονολογείται σχεδόν ένα χρόνο πριν την πτώση της χούντας, κρίνεται σκόπιμο να προηγηθεί οποιασδήποτε άλλης σχετικής αναφοράς καθότι πρώτον προέρχεται από το *Ημερολόγιο* του στρατιωτικού-απόστρατου συνταγματάρχη της πολεμικής αεροπορίας Τάσου (Αναστασίου) Μήνη και δεύτερον καταδεικνύει όσο κανένα άλλο ντοκουμέντο τη μανία των βασανιστών. Αξίζει να σημειωθεί πως από τα σκληρότερα βασανιστήρια των συλληφθέντων είναι αυτά που υπέστη ο Μήνης και ο συνεργάτης του Σπύρος Μουστακλής.¹⁷⁵ Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός πως και οι δύο, Μήνης και Μουστακλής, ήταν στρατιωτικοί και δέχτηκαν απίστευτης αγριότητας βασανισμό από τη στρατιωτική δικτατορία.¹⁷⁶

Μετά την έκδοση του *Ημερολογίου* του στη Γερμανία το *Der Spiegel* δημοσιεύει στις 17/6/1973 ένα απόσπασμα:

« 17, 18, 19, 20, 21 Ιουνίου 1972

έρχεται (στο κελί μου) ο Θεοφιλογιαννάκος [...] “Κύριε Μήνη... Σας προτείνω. Συνεργαστείτε μαζί μας και παίρνετε ό,τι θέλετε, εσείς και η οικογένειά σας... Θα πάτε στο εξωτερικό και θα εργαστείτε για την επανάσταση. Κανείς δεν θα το ξέρει... Δεν θέλω απάντηση σήμερα· μόνο μετά από 24 ώρες. Πηγαίνετε στο κελί σας και γράψτε τα πάντα μέχρι την παραμικρή λεπτομέρεια. Από αυτό το μέρος θα φύγετε είτε ως φίλος είτε ως ανάπηρος».¹⁷⁷

¹⁷⁵ Βλ. παραπομπή Νο 155

¹⁷⁶ Για τον Σπύρο Μουστακλή βλ. σχετικά Χριστίνα Δημητρακάκη-Μουστακλή, *Σπύρος Μουστακλής Ένας Ελεύθερος Πολιορκημένος*, Λειμών, Αθήνα 2021. Για τον Τάσο Μήνη βλ. σχετικά Αναστάσιος, Μήνης, *111 μέρες στην ΕΣΑ*, Φυτράκης, Αθήνα 1973.

¹⁷⁷ *Der Spiegel*, 17/6/1973. Ο Θεόδωρος Θεοφιλογιαννάκος ήταν στρατιωτικός, αξιωματικός του Στρατού Ξηράς και διετέλεσε διοικητής της ΕΣΑ. Θεωρείται από τους αρχιβασανιστές της χούντας και το όνομά του έχει γίνει συνώνυμο της βιαιότητας-σκληρότητας των βασανιστηρίων.

Για τον όρο «επανάσταση» που χρησιμοποιεί ο Θεοφιλογιαννάκος και τον τρόπο με τον οποίο το καθεστώς προσπαθούσε να παρουσιάσει-εξηγήσει την αναγκαιότητα της επιβολής δικτατορίας έχει προηγηθεί σχετική εξήγηση στο 1^ο κεφάλαιο. Όσο για τον όρο «φίλος» προφανώς ζητείται από το Μήνη να εργαστεί ως καταδότης για λογαριασμό του χουντικού καθεστώτος στο εξωτερικό.

Στις 24 Ιουνίου ξεκινά το μαρτύριο της ορθοστασίας κρατώντας τον όρθιο σε στάση προσοχής με πρόσωπο στον τοίχο:

«Δεν κινούμαι, για σχεδόν δύο ώρες ... Οι ώμοι μου πονάνε, το κεφάλι μου, ο λαιμός μου ... Είναι νύχτα. Διψάω. Μου λένε ότι θα μου δώσουν να πιω μόνο όταν γράψω... Πέφτω στο πάτωμα, λιποθυμώ ... Είμαι νυσταγμένος, αλλά μόλις κλείσω τα μάτια μου, ο φρουρός χτυπά με το γκλοπ του το έδαφος και τρομάζω. Έτσι κυλά όλη η νύχτα.»

Στις 2 Ιουλίου ξεκινά ο ξυλοδαρμός του από τον φρουρό, ο οποίος του ρίχνει ένα δυνατό χτύπημα στα πόδια.

«Καθώς σείομαι από τα χτυπήματα, πηγαίνει (ο φρουρός) να φέρει ένα δοχείο πράσινης μπογιάς, με το οποίο σχεδιάζει, περίπου ένα μέτρο από τον τοίχο, έναν κύκλο διαμέτρου περίπου 40 εκατοστών. “Στέκεσαι στον κύκλο χωρίς να κινείσαι!” Στη μέση του πράσινου κύκλου, ακίνητος, χτυπημένος, εξυβρισμένος, χάνω την αίσθηση του χρόνου. Ο ιδρώτας τρέχει στο μέτωπό μου, στο πρόσωπό μου, στο σώμα μου... Βλέπω παραισθησιακές εικόνες και σκηνές στον τοίχο [...]»

« 4, 5, 6, 7, 8, 9 Ιουλίου 1972

Η αναπνοή μου γίνεται βαριά, η όρασή μου θολώνει, η ακοή μου εξασθενεί, η φωνή μου μόλις ακούγεται. Τα πόδια μου είναι πρησμένα έτσι ώστε η σάρκα να χύνεται από τα παπούτσια μου σαν ένα υπερμεγέθες κέικ. Τα πόδια μου είναι τόσο πρησμένα που το παντελόνι μου τα πιέζει σαν κάλτσα.»

«Δευτέρα 10 Ιουλίου 1972

Κάθε κίνηση μου είναι αδύνατη. Δύο στρατιώτες πρέπει να με υποστηρίζουν για να καθίσω σε μια καρέκλα... Δεν με χτυπούν πια, μου φέρνουν τσάι. Προσπαθώ να πιω, αλλά δεν μπορώ· αυτό το λευκό δέρμα που καλύπτει το στόμα μου και που ξύνω με τα βρώμικα νύχια μου με εμποδίζει να αναπνεύσω.»

Κατόπιν δέχεται επίσκεψη στο κελί του από τον αρχηγό της Στρατιωτικής Αστυνομίας, το συνταγματάρχη Δημήτρη Ιωαννίδη. Μέσα από τα λόγια του δίδεται μια πολύ ακριβής εικόνα της αξίας που είχε ο άνθρωπος για το απριλιανό καθεστώς:

«[...] Η επανάσταση βρίσκεται στο 6^ο έτος της, τι περιμένετε για να συνεργαστείτε μαζί μας; Το 1967, ακόμη και άνθρωποι της επανάστασης δεν πίστευαν ότι θα παραμείνουμε στην εξουσία για περισσότερο από έξι μήνες, και είμαστε εδώ και (θα είμαστε) για πολύ, πολύ καιρό. Ξέρετε γιατί, κύριε Μήνη; Γιατί βάζουμε τον ανθρώπινο παράγοντα δεύτερο, ακόμα και τρίτο. [...] Αν είχαμε βάλει πρώτα τους ανθρώπους, δεν θα μπορούσαμε να διατηρήσουμε την εξουσία.»¹⁷⁸

Ένα ακόμα άρθρο του *Der Spiegel* μαρτυρά το μένος των αστυνομικών αρχών αποκαλύπτοντας αποσπάσματα της μέχρι πρότινος αδημοσίευτης έκθεσης 1200 σελίδων της ΕΕΔΑ, η οποία περιέχει συνολικά 213 υποθέσεις και προοριζόταν για την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης:

«Όταν η αστυνομία απείλησε να χτυπήσει, είπε η Αναστασία (Τσίρκα) ότι ήταν τριών μηνών έγκυος. “Τι σημασία έχει αυτό για εμάς; Αυτό (το παιδί) θα είναι το ίδιο τομάρι μ’ εσένα - καλύτερα να μην το γεννήσεις!” φώναζε ένας αστυνομικός ασφαλείας. Στη συνέχεια κλώτσησαν την έγκυο στην κοιλιά, τη χαστούκισαν στο πρόσωπό και τη χτύπησαν με ραβδιά.»

¹⁷⁸ *Der Spiegel*, 17/6/1973

Στη συνέχεια έσυραν την Αναστασία Τσίρκα σε ένα κελί απομόνωσης. Εκεί υπέστη αποβολή. Από τότε, δεν μπόρεσε να κάνει παιδιά.»¹⁷⁹

Και το άρθρο συνεχίζει:

«Για δύο χρόνια, 15 δικηγόροι από την Επιτροπή του Στρασβούργου εργάστηκαν πάνω σε αυτή την εμπειρογνωμοσύνη. Πήραν συνεντεύξεις από 87 μάρτυρες - συμπεριλαμβανομένων πολιτικών κρατούμενων στην Ελλάδα, εξόριστων πολιτικών, δημοσιογράφων, γιατρών και προσωπικού της Διεθνούς Αμνηστίας.

Για πρώτη φορά, επίσημη εξεταστική επιτροπή επιβεβαίωσε αυτό που το καθεστώς των συνταγματαρχών της Αθήνας αρνείται επισήμως: “Από τον Απρίλιο του 1967 (όταν ανέλαβε την εξουσία η στρατιωτική χούντα), η Αστυνομία Αθηνών βασανίζει πολιτικούς κρατούμενους στην οδό Μπουμπουλίνας”. Ακόμη και ανώτεροι αξιωματούχοι, σύμφωνα με την έκθεση της επιτροπής, “εγκρίνουν τα βασανιστήρια ή βασανίζουν συστηματικά οι ίδιοι”. Σε πέντε περιπτώσεις, οι δικηγόροι μπόρεσαν να αποδείξουν ότι οι κρατούμενοι πέθαναν μετά από βασανιστήρια.

Σύμφωνα με τις έρευνες της Επιτροπής, η πιο δημοφιλής μέθοδος βασανιστηρίων της πολιτικής αστυνομίας είναι η “Φάλαγγα”: η αστυνομία χτυπά τα πέλματα των ποδιών του θύματος της με ξύλινα ή σιδερένια ραβδιά.

Πλεονέκτημα αυτής της μεθόδου, σύμφωνα με την έκθεση της Επιτροπής: “Δεν σπάνε κόκαλα και δεν μένουν μόνιμες και αναγνωρίσιμες ουλές” – αλλά το βασανιστήριο προκαλεί δύσκολα ανεκτό πόνο.»¹⁸⁰

Όμως «οι βασανιστές συχνά δε μένουν ικανοποιημένοι με τη Φάλαγγα», αναφέρει ο αρθρογράφος. Ένα μέλος απαγορευμένης οργάνωσης νεολαίας της Αριστεράς, ο φοιτητής Πέτρος Βλάσσης,

¹⁷⁹ Der Spiegel, 7/12/1969

¹⁸⁰ Der Spiegel, 7/12/1969

«είπε στους νομικούς του Στρασβούργου πώς η αστυνομία ασφαλείας συνέχιζε να τον βασανίζει μετά από Φάλαγγα [...] “Στεκόμουν στη μέση ενός κύκλου δέκα ατόμων. Όλοι είχαν κάτι στα χέρια τους - ένα ξύλινο ραβδί, έναν μεταλλικό σωλήνα ή ένα σχοινί. Για να προστατευτώ από τα χτυπήματα τους, έπρεπε να πηγαίνω γύρω γύρω. [...] όταν ξέφευγα από τον έναν κακοποιό, βρισκόμουν ήδη στον επόμενο”».¹⁸¹

Σε ένα ακόμα άρθρο του *Der Spiegel* περιγράφονται στιγμιότυπα από τη δίκη 21 μελών της αντιστασιακής οργάνωσης «Δημοκρατική Άμυνα». Αναφέρεται λοιπόν:

«[...] Οι υπερασπιστές της δημοκρατίας, έξι φιλελεύθεροι διανοούμενοι και 15 βασιλόφρονες υπαξιωματικοί του Πολεμικού Ναυτικού, κατηγορήθηκαν για “ανατροπή, σαμποτάζ και συνωμοσία με στόχο τη βίαιη ανατροπή της κυβέρνησης και του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος”.

Το καθεστώς των συνταγματαρχών της Αθήνας είδε μια ευκαιρία για μια δίκη θέαμα (εντυπωσιασμού) εναντίον των εχθρών του. Μπροστά σε ξένους δημοσιογράφους και παρατηρητές διεθνών οργανισμών, όμως, μετατράπηκε σε απρογραμμάτιστο θέαμα κατά της δικτατορίας. [...] Κατηγορούμενος Γεράσιμος Νοταράς, 32 ετών, κοινωνιολόγος του Πανεπιστημίου Αθηνών: “Ανακαλώ το περιεχόμενο των ομολογιών μου, τις οποίες έκανα στο πολεμικό πλοίο “Έλλη”, γιατί τις έκανα υπό ψυχολογικό και σωματικό τρόμο”.

“Στις 10 Φεβρουαρίου 1968 [...] με πήγαν στο πολεμικό πλοίο Έλλη. Υποβλήθηκα στο βασανιστήριο της “Φάλαγγας” [...]. Με χτυπούσαν μέρα-νύχτα. [...] με κακοποίησαν με ηλεκτροσόκ. Έπρεπε να ξαπλώσω σε ένα σιδερένιο κρεβάτι, με χτύπησαν με σιδερένιες ράβδους. Στο κελί

¹⁸¹ *Der Spiegel*, 7/12/1969. Ο Πέτρος Βλάσσης φυγαδεύτηκε στο εξωτερικό όπου κατέθεσε στο Στρασβούργο ως μάρτυρας κατηγορίας κατά της χούντας. Η μαρτυρία του στο ΣΤΕ, όπως και του Περικλή Κοροβέση και της Κίττυς Αρσένη, υπήρξε καθοριστική για την καταδίκη του δικτατορικού καθεστώτος. Βλ. σχετικά Πέτρος, Βλάσσης, *Διαδρομές ζωής, Πολιτική και Πολιτικοί*, Έψιλον, Αθήνα 2009. Μετά από αρκετά χτυπήματα τα πόδια δε νιώθουν πια τον πόνο, έτσι ζητείτο από τους κρατούμενους να τρέχουν-γενικά να κινούνται, ώστε τα πόδια να ξαναευαισθητοποιηθούν για να καταλαβαίνουν πάλι τον πόνο στον επόμενο γύρο βασανιστηρίων.

απομόνωσης, ένας ισχυρός προβολέας έκαιγε συνεχώς, έτσι ώστε να μην μπορώ να κοιμηθώ. Λάμβανα δύο ποτήρια νερό την ημέρα.” [...] Τη δεύτερη ημέρα της δίκης, ο Χαράλαμπος Πρωτόπαππας, δικηγόρος και σοσιαλδημοκράτης, δήλωσε: “Υποβλήθηκα στο "βασανιστήριο της αυτοκτονίας". Με δεμένα μάτια, με έσυραν σε έναν τοίχο και απείλησαν ότι θα με ρίξουν στο δρόμο. Δεν έλαβα νερό για τέσσερις ημέρες. Την τέταρτη μέρα έγλειψα το πάτωμα αφού το είχε σφουγγαρίσει η καθαρίστρια”».¹⁸²

Από τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς αφενός πως τα βασανιστήρια στα οποία υποβάλλονταν οι συλληφθέντες ήταν σκληρά με τους βασανιστές να είναι αμείλικτοι και αδιάφοροι ακόμα και σε περιπτώσεις εγκυμοσύνης και αφετέρου πως οι Γερμανοί συντάκτες γνώριζαν καλά την παραμικρή κίνηση που πραγματοποιείτο στην Ελλάδα και έτσι η γερμανική κοινή γνώμη ήταν πλήρως ενήμερη πρώτον για τις συνθήκες που επικρατούσαν στη σύμμαχο χώρα κατά τη διάρκεια της επταετίας και δεύτερον για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το ενδιαφέρον της Γερμανίας παρέμεινε αμείωτο καθ’ όλη την επταετία. Μέσω των ανταποκριτών που διέθετε ο γερμανικός τύπος στην Ελλάδα, αλλά και των τεχνασμάτων που έβρισκαν οι φυλακισμένοι-βασανισμένοι να στέλνουν πληροφορίες εκτός της χώρας οι Γερμανοί, αλλά και οι Έλληνες που άκουγαν την ελληνική εκπομπή της DW ή είχαν τη δυνατότητα να διαβάσουν γερμανικά έντυπα, μάθαιναν όλα αυτά που η χούντα πάλευε να κρύψει, όλα αυτά για τα οποία τελικά δικάστηκε και καταδικάστηκε, δηλαδή την πλήρη καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

¹⁸² Der Spiegel, 21/7/1968

Συμπεράσματα

Από την εξέταση του γερμανικού τύπου κατά τη διάρκεια της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα προκύπτουν κάποια συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο πρόσληψης και παρουσίασης των γεγονότων. Καταρχάς πρέπει να επισημανθεί πως τόσο το περιοδικό *Der Spiegel*, που αποτέλεσε τον κύριο κορμό στον οποίο βασίστηκε η έρευνα, όσο και οι υπόλοιπες τέσσερις εφημερίδες που χρησιμοποιήθηκαν κράτησαν μια αρνητική και επικριτική στάση απέναντι στο αθηναϊκό καθεστώς. Οι πρώτες διστακτικές αναφορές στο πραξικόπημα και οι πρώτες «παγωμένες» αντιδράσεις «*τί συμβαίνει στην Ελλάδα*», «*στρατιωτική δικτατορία στην ελεύθερη Ευρώπη*;» σύντομα δίνουν τη θέση τους σε πιο αναλυτικά άρθρα με πιο καυστικά σχόλια. Η ειρωνεία κατά των συνταγματαρχών διατρέχει τα έντυπα σε σημείο πολλές φορές η κοροϊδία και η υποτίμηση τους να προκαλεί. Αυτή η μικρή ομάδα των συνταγματαρχών που συνωμοτικά και τυχοδιωκτικά ανέλαβε την εξουσία, η οποία δεν χρησιμοποιεί σωστά την ελληνική γλώσσα και προσπαθεί να αποδείξει το κύρος και τη δύναμη της με τη λήψη ακραίων μέτρων, μπήκε στο στόχαστρο πολλών Γερμανών συντακτών.

Η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απασχόλησε ιδιαίτερα το γερμανικό τύπο ρίχνοντας κυρίως το βάρος του στην έντονη λογοκρισία, στις συλλήψεις, στην τρόπον τινά απονομή δικαιοσύνης των ειδικών δικαστηρίων, στα νησιά εξορίας και φυσικά στα βασανιστήρια. Η επικριτική στάση του γερμανικού τύπου δε σταματά στην χούντα, η οποία «*παραβιάζει τις δημοκρατικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα*», αλλά συνεχίζεται και αναφορικά με τη στάση της ΟΔΓ. Η φραστική «επίθεση» πολλές φορές σχετικά με την άρνηση της να καταδικάσει επίσημα το καθεστώς καθώς και η σύναψη οικονομικών συμφωνιών βρέθηκε πολλές φορές στο επίκεντρο της προσοχής τους.

Το ευρύ δίκτυο πληροφοριών που διέθεταν τα γερμανικά έντυπα και η DW βοήθησαν στην πληρέστερη και ακριβέστερη αποτύπωση των γεγονότων. Η συστηματική σύγκριση της χιτλερικής περιόδου με το καθεστώς των συνταγματαρχών αποτελεί συνήθη τρόπο περιγραφής της επταετίας. «*Η φασιστική στρατιωτική δικτατορία στην Ελλάδα*», «*η αποστροφή των φασιστικών κυβερνήσεων για τη ρεαλιστική λογοτεχνία*», τα στρατόπεδα συγκέντρωσης του Χίτλερ της περιόδου 1933/34 που συγκρίνονται με τα νησιά εξορίας της χούντας και τέλος ο νόμος της χούντας για τη δημοσιογραφία φαίνεται, κατά το

γερμανικό τύπο, να ξεπερνά σε αυστηρότητα και ακρότητα ακόμα και τον αντίστοιχο χιτλερικό.

Οι εγκαταστάσεις των φυλακών *«σαν βγαλμένες από ταινία τρόμου»*, η ελλιπής παροχή τροφής και νερού στους φυλακισμένους, η αντιμετώπιση και ο βασανισμός των πολιτικών κρατουμένων καλύφθηκαν εκτενώς μέσω πληροφοριών, γραμμάτων, καταγγελιών και επίσημων εκθέσεων που διέρρεαν, καθώς επίσης και η αντιμετώπιση των ανθρώπινων ζωών ως *«εμπορεύματα»*.

Πέραν τούτου και τα συντάγματα, τα οποία συνοδεύτηκαν με τα αντίστοιχα δημοψηφίσματα, καλύφθηκαν και σχολιάστηκαν αναλόγως. Το *«κομμένο και ραμμένο σύνταγμα»*, *«το προσαρμοσμένο στις ανάγκες του στρατού»*, αλλά και οι συνθήκες διεξαγωγής των δημοψηφισμάτων με τις απειλές και τις καταγγελίες περί ψεύτικου-εικονικού αποτελέσματος δεν έλειψαν από τις αναφορές τους.

Τέλος, η αποπομπή-αποχώρηση της Ελλάδας από το ΣΤΕ αποτέλεσε κομβικό σημείο της επταετίας, αφού βάσει των εκθέσεων της ευρωπαϊκής επιτροπής η χώρα συστηματικά και σταθερά καταπατούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Αναμφίβολα η συμβολή του γερμανικού τύπου έπαιξε καθοριστικό ρόλο τόσο στην αποτύπωση των γεγονότων και την ενημέρωση του ελληνικού και ευρωπαϊκού κοινού, όσο και στην πίεση- αλλά όχι ανατροπή- του χουντικού καθεστώτος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

i. Πρωτογενείς πηγές

Αρχεία

Έγγραφα Συμβουλίου της Ευρώπης

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocol No. II, Rome, 4.XI.1950

Council of Europe, Consultative Assembly, Order 256 (1967), 26/4/1967

Council of Europe, Consultative Assembly, Resolution 346 (1967), 23/6/1967

Council of Europe, Consultative Assembly, Resolution 361 (1968), 31/1/1968

Council of Europe, Consultative Assembly, Recommendation 547 (1969), 30/1/1969

Denmark, Norway, and Sweden V. Greece; Proceedings in Council of Europe on Obligations of Greece Under European Convention on Human Rights, volume 6, issue 6

Statute of the Council of Europe, London, 5.V.1949

Withdrawal of Greece from the Council of Europe, Speech by the Foreign Minister of Greece H.E. MR. Panayiotis Pipinelis at the committee of Ministers of the Council of Europe

Νομοθεσία

ΦΕΚ Α 1/1952

ΦΕΚ Α 266/1973

ΦΕΚ Α 267/1968

Ελληνικός τύπος

Νέα Πολιτεία

Γερμανικός τύπος

Die Welt

Die Zeit

Der Spiegel

Frankfurter Rundschau

Süddeutsche Zeitung

Προφορικές μαρτυρίες

Κουλμάση Δανάη

Κωνσταντάτος Βασίλειος

Απομνημονεύματα

Νικολάου Κώστας, *Ωρα Ελλάδος 21.40-22.40*, Κοχλίας, Αθήνα χ.χ.

Ντοκιμαντέρ

Κουλμάσης Τίμων, *Λόγος και Αντίσταση*, 2010, 80΄

ii. Δευτερογενείς πηγές

Αθανασάτου, Γιάννα-Ρήγος, Άλκης-Σεραφειάδης, Σεραφείμ (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974 Πολιτικές πρακτικές- Ιδεολογικός λόγος- Αντίσταση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999

Αναγνωστάκης Μανόλης- Αργυρίου Αλέξανδρος κ.ά. (εκδ.), *Δεκαοχτώ Κείμενα*, Κέδρος, Αθήνα 1970

Αποστολόπουλος, Δημήτρης, «Η Δυτική Γερμανία απέναντι στη δικτατορία των συνταγματαρχών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η Δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018 σ. 325-344

Βερέμης, Θάνος, «Το κίνημα της 21^{ης} Απριλίου 1967 και η “θεωρία” του, στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 77-90

Βλαχόπουλος, Σπύρος- Καιρίδης, Δημήτρης- Κλάψης, Αντώνης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019

Βλαχόπουλος, Σπύρος, «Τα συνταγματικά κείμενα της δικτατορίας (1968-1973)» στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 45-57

Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών», τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 266-286

Καζάκος, Πάνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών», τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σ. 287-291

Καιρίδης, Δημήτρης, «Το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου μέσα από τη σκοπιά της πολιτικής θεωρίας και της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 17-44

Κλάψης, Αντώνης, «Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η ελληνική υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το ΝΑΤΟ και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 67-107

Κλάψης, Αντώνης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967- 1974», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.) *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 82-109

Κώνστας, Δημήτρης, *Η «ελληνική υπόθεση» στο Σ.Ε. 1967-69*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019

Κωστής, Κώστας, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας» *Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους 18^{ος}- 21^{ος} αιώνας*, Πόλις, Αθήνα 2021

Μάνεσης, Αριστόβουλος, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας, στο Γιάννα Αθανασάτου-Άλκης Ρήγος-Σεραφείμ Σεφεριάδης (επιμ.) *Η δικτατορία 1697-1974, Πολιτικές πρακτικές-Ιδεολογικός λόγος-Αντίσταση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 37-52

Μαραγκού, Κωνσταντίνα, « Η “ελληνική υπόθεση” στο συμβούλιο της Ευρώπης: άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2018, σ. 277-302

Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου και η ιδεολογική προετοιμασία για την αποδοχή της», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ.25-50

Πενταλιού, Έφη, «Η Δανία και η δικτατορία των συνταγματαρχών 1967-1974», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της*

Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 142-182

Πεσμαζόγλου, Βασίλης, «Ελληνική δικτατορία (1967-1974) και ΕΟΚ: οικονομία, πολιτική, ιδεολογία», στο Γιάννα Αθανασάτου-Άλκης Ρήγος-Σεραφεΐμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία 1967-1974 Πολιτικές πρακτικές- Ιδεολογικός λόγος- Αντίσταση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 92-114

Ποιμενίδου, Αντιγόνη- Δέσποινα, «Πολιτισμός, καταπίεση και λογοκρισία. Η οπτική του Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών», στο Σπύρος Βλαχόπουλος-Δημήτρης Καιρίδης-Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, Ανατομία μιας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 110-131

Σουρλάς, Παύλος (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016

Στελακάτος-Λοβέρδος, Μιχάλης Κ., «Η “ελληνική υπόθεση” στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21^η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς αναφοράς», στο *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* τ. 14, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 117-139

Τζαννετάκος, Γιάννης, «Αντίσταση- Αντιπολίτευση: ο τύπος, η λογοκρισία και η (αντι)προπαγάνδα», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.) *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 197-216

Τσουνάκος Όθων, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', «Από την άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη δικτατορία 1963-1967», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σελ. 208-223

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Απαρχές και χαρακτήρας της δικτατορίας των συνταγματαρχών: μια επανεκτίμηση», στο Παύλος Σούρλας (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2016, σ. 17-34

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Μικρά κράτη στην πρωτοπορία των νέων εποχών- Η Δανία, τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα της Χούντας και ένα μεταλλασσόμενο διεθνές σύστημα», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 183-215

Coleman, Howard D., “Greece, and the Council of Europe: The international legal protection of human rights by the political process”, *Israel Yearbook on Human Rights*, vol. 2, Tel Aviv University, 1972, σ. 121-141

Kjaersgaard, Kristine, «Ανθρώπινα Δικαιώματα στην Ευρώπη- Ανάμεσα στο δίκαιο και την πολιτική. Σκανδιναβικές ενέργειες κατά της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1967-1970», στο Kristina Winther- Jacobsen-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σ. 108-141

Soriano, Victor Fernandez, « Facing the Greek Junta: the European Community, the Council of Europe and the rise of human- rights politics in Europe», *European Review of History: Revue europeenne d' histoire*, Routledge, London 2017 σ.358-376

Winther- Jacobsen, Kristina- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης (επιμ.), *Η Δανία, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το NATO και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της χούντας*, Πατάκης, Αθήνα 2019

Woodhouse, Christopher, M., *Η άνοδος και η πτώση των συνταγματαρχών*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα, χ.χ.

Λιαδικτυογραφία

Επιστολή χούντας στο Γενικό Γραμματέα του ΣΤΕ:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-3049%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-3049%22]})

(τελευταία πρόσβαση 29/3/2023)

Ηχητικό ντοκουμέντο: βασιλικό διάταγμα

<https://www.youtube.com/watch?v=2IQDIFFLvkw> (τελευταία πρόσβαση 26/2/2023)

Πουλάκης, Χαράλαμπος και Αθανάσιος, *Η πολιτική οικονομία 1967-1974*

<https://www.imerodromos.gr/chounta-to-oikonomiko-thauma-htan-olethros/> (τελευταία πρόσβαση 5/5/2023)

Arolsen Archives: Schriftleitergesetz:

(Ναζιστικός νόμος περί συντακτών/δημοσιογράφων)

<https://arolsen-archives.org/news/ns-schriftleitergesetz-das-ende-der-pressefreiheit/>

(τελευταία πρόσβαση 14/4/2023)

Convention for the Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol.

https://www.echr.coe.int/Documents/Archives_1950_Convention_ENG.pdf (τελευταία πρόσβαση 04/04/2023)